

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG**

Kolektiv autorů

KRIZE A PŘÍLEŽITOSTI

EKONOMICKÉ A SOCIÁLNÍ DOPADY EPIDEMIE COVID-19

Kolektiv autorů

Krise a příležitosti

Ekonomické a sociální dopady epidemie Covid-19

Redakce: Jiří Silný

Grafická úprava a sazba: Eva Nečasová

Tisk: Tiskárna Irbis

Vydavatel: Rosa Luxemburg Stiftung e. V., zastoupení v České republice

Praha 2020

Postoje autorů prezentované v textu nemusí nutně představovat stanovisko nadace.

ISBN 978-80-907997-1-4

OBSAH

ÚVOD	
JIŘÍ SILNÝ	001
EKONOMICKÉ NEROVNOSTI A KORONAVIRUS	
JAN BITTNER	005
PLACENÁ A NEPLACENÁ PRÁCE V DOBĚ PANDEMIE. DŮSLEDKY PANDEMIE A PŘIJATÝCH OPATŘENÍ PRO GENDEROVOU ROVNOST	
ŠÁRKA HOMFRAY	025
JINÁ BUDOUCNOST JE NUTNÁ, JESTLI CHCEME PŘEŽÍT EKONOMICKÉ DOPADY PANDEMIE V ČR A INSPIRACE PRO PŘEKONÁNÍ KRIZE	
ZBYNĚK FIALA	039
NEPODMÍNĚNÝ ZÁKLADNÍ PŘÍJEM: KAŽDĚMU PODLE JEHO ZÁKLADNÍCH POTŘEB	
MAREK HRUBEC, MARTIN BRABEC	065
NERŮST: MĚNĚ, JINAK, LÉPE. CESTA Z KRIZE NEVEDE „ZPÁTKY K NORMÁLU“, ALE K TRANSFORMACI	
LUCIE SOVOVÁ	079
POSTROZVOJOVÁ PRAX	
TOMÁŠ PROFANT	095

ÚVOD

PANDEMIE NEMOCI COVID-19 ZASÁHLA V PRŮBĚHU ROKU 2020 PRAKTICKY CELÝ SVĚT A V DOBĚ PUBLIKOVÁNÍ TOHOTO SBORNÍKU STÁLE JEŠTĚ POKRAČUJE. V MNOHA ZEMÍCH DOŠLO KVŮLI PANDEMII K VELMI VÝRAZNÉMU OMEZENÍ EKONOMICKÉ ČINNOSTI. JISTÉ JE, ŽE ZDRAVOTNÍMI I SOCIÁLNÍMI DŮSLEDKY PANDEMIE JSOU NEJVÍCE OHROŽENY SKUPINY OBYVATEL, KTERÉ UŽ PŘED TÍM STRÁDALY CHUDOBOU NEBO NEDOSTUPNOSTÍ ZDRAVOTNÍ PÉČE.

Pandemie přichází v době, kdy se prohlubují nerovnosti v důsledku nefunkčního ekonomického systému a zrychluje se devastace životního prostředí. Nikdo dnes není schopen odhadnout, jak dramatické budou dlouhodobé následky souběhu těchto krizových jevů a jak si s nimi vlády a společnosti na národní a mezinárodní úrovni poradí. Ale už dnes je třeba mapovat hrozby i šance, které jsou před námi, a napomoci tak konstruktivnímu řešení současných i budoucích problémů. Takové debaty se vedou na

nejrůznějších úrovních. V Nadaci Rosy Luxemburgové jsme se k rozhovoru rozhodli také přispět a oslovili jsme několik ekonomů a sociální vědců a vědkyň, s kterými spolupracujeme.

Nejprve jsme požádali ekonomy Jiřího Štega z České republiky, Petera Daubnera ze Slovenska a Zoltána Pogátse z Maďarska, aby popsali stav ekonomiky jmenovaných zemí v době propuknutí epidemie, důsledky ekonomických opatření, která byla přijata

v průběhu jarních měsíců, a ekonomické výhledy na další období. Tyto časové snímky ekonomické kondice tří zemí byly publikovány na webových stránkách nadace www.rosalux.cz.

Texty této publikace jsou tam k dispozici také. Nabízíme je zároveň v tištěné podobě, protože jde o analýzy se širším záběrem a protože obsahují i řadu námětů pro budoucí směřování společnosti.

Ekonom **Jan Bittner** připravil studii s názvem *Ekonomické nerovnosti a koronavirus*, ve které se věnuje teoretické souvislosti ekonomických nerovností a hospodářského cyklu v kontextu největších světových propadů minulosti – Velké hospodářské krize a Velké recese. V druhé části analyzuje stávající nerovnosti v České republice, vliv, který na ně má pandemie, a jejich možný vývoj do budoucna. Ve třetí části navrhuje hospodářsko-politická opatření ke snižování nerovností.

Právníčka a odborová pracovnice **Šárka Homfray** napsala studii *Placená a neplacená práce v době pandemie. Důsledky pandemie a přijatých opatření pro genderovou rovnost*. Zabývá se dopadem pandemie na silně feminizovanou odvětví pracovního trhu, a to jak ta, která byla zasažena omezeními a úbytkem příjmů, tak ta, která naopak musela reagovat zvýšenou aktivitou na náročnou situaci a její zvládnutí. Kromě placené práce ženy v České republice vykonávají výrazně vyšší podíl neplacené práce včetně neformální péče o blízké osoby. V době pandemie se s touto skutečností pojily další genderově odlišné dopady, o kterých se studie rovněž zmiňuje. I tato studie obsahuje doporučení ke zlepšení situace.

Novinář **Zbyněk Fiala** se ve své studii *Jiná budoucnost je nutná, jestli chceme přežít*. Ekonomické dopady pandemie v ČR a inspirace pro překonání krize podává přehled počátků epidemie v mezinárodním měřítku, nabízí diagnózu stavu české ekonomiky a identifikuje zranitelná místa. Předpovídá, že následky krize budou závažné a dlouhodobé, a zároveň popisuje různé alternativní ekonomické modely, jejichž zavádění by podle něj pandemie mohla a měla urychlit. Poučení z krize, které formuluje, zahrnuje tak rozmanité oblasti, jako je farmaceutický průmysl, zemědělství nebo energetika.

Filosofové a sociologové **Marek Hrubec** a **Martin Brabec** připravili studii *Nepodmíněný základní příjem: Každému podle jeho základních potřeb*. Nepodmíněný základní příjem je dnes diskutován mezi opatřeními, která reagují na ekonomické a sociální dopady pandemie. Od září 2020 probíhá také roční kampaň Evropské občanské iniciativy

za zavedení základního příjmu. Studie nabízí základní informace o tomto konceptu i příklady uskutečněných experimentů. Autoři, kteří se tématu věnují dlouhodobě, nepodmíněný základní příjem chápou jako nástroj pro zásadní společenskou proměnu.

Ekologická ekonomka **Lucie Sovová** ve studii s názvem *Nerůst: méně, jinak, lépe. Cesta z krize nevede „zpátky k normálu“, ale k transformaci*, přehledně informuje o tomto alternativním ekonomickém konceptu. Epidemie podle ní odhalila zejména zranitelnost a nefunkčnost ekonomického systému založeného na růstu a maximalizaci zisku. Koncept *nerůstu* nabízí řešení. Vedle seznámení se základními ideovými východisky *nerůstu* uvádí autorka i řadu příkladů a návrhů k přechodu na nerůstovou ekonomiku a zmiňuje stav diskuse v Česku.

Politolog **Tomáš Profant** připravil ve slovenštině studii, která se jmenuje *Postrozvojová prax*. Text se zabývá konceptem postrozvoje, který vznikl v kritickém vymezení vůči tradiční rozvojové politice a rozšiřuje tak náš obvykle příliš eurocentrický pohled. Na příkladech postrozvojové praxe v zemích globálního Jihu (např. latinskoamerický „dobrý život“, *Buen vivir*) nebo spíše evropského konceptu *nerůstu* ukazuje aktuální praktické odpovědi na výzvy klimatické změny a přetrvávající nerovnosti.

Všem předkládaným studiím je společné východisko, které v různých obměnách ukazuje, jak málo je připravený současný převládající neoliberalní ekonomicko-politický systém řešit své negativní dopady, zejména vzrůstající nerovnost a ekologickou devastaci. Pandemie Covid-19 tuto zranitelnost jen zvýraznila. Protože dosud neskončila a také proto, že to nepochybně není poslední krize, které jako lidstvo budeme muset společně čelit, je povzbuzující, kolik příležitostí k přechodu na udržitelnější, odolnější a sociálněji uspořádání těchto několik studií nabízí. Stejně jako u více méně společného analytického východiska i u navrhovaných vývojových alternativ najdeme leccos společného, ale liší se v míře radikality, s níž je potřebná změna spojována. V každém případě je to inspirující čtení.

Jiří Silný
Nadace Rosy Luxemburgové

EKONOMICKÉ NEROVNOSTI A KORONAVIRUS

JAN BITTNER

EKONOMOVÉ NA DLOUHOU DOBU ZAPOMNĚLI NA TÉMA NEROVNOSTÍ A NAMÍSTO HLEDÁNÍ MECHANISMŮ DISTRIBUCE BOHATSTVÍ VE SPOLEČNOSTI SE VĚNOVALI POUZE CELKOVÉMU BOHATSTVÍ – ZAJÍMALA JE POUZE VELIKOST POMYSLNÉHO KOLÁČE, ALE IGNOROVALI, ŽE ČÍM DÁL MÉNĚ LIDÍ ZAČALO UKUSOVAT ČÍM DÁL VĚTŠÍ KUSY. V POSLEDNÍCH LETECH SE NEROVNOSTI NAVRÁTILY DO ZORNÉHO POLE EKONOMIE, A I KVŮLI POSLEDNÍ SVĚTOVÉ KRIZI NA PŘELOMU LET 2008 A 2009 PATŘÍ EKONOMICKÉ NEROVNOSTI K HLAVNÍM PROBLÉMŮM DNEŠNÍCH MODERNÍCH EKONOMIK. V OBLASTI EKONOMICKÉ VĚDY POMOHLI NEROVNOSTEM NA VÝSLUNÍ PŘEDNÍ SVĚTOVÍ EKONOMOVÉ, JAKO NAPŘ. STIGLITZ, PIKETTY, ATKINSON NEBO MILANOVIC. NEJEN ONI TOTIŽ POUKÁZALI NA FAKT, ŽE NEROVNOST ZDALEKA NENÍ JAKOUSI PŘIROZENOU SOUČÁSTÍ KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI, ALE ŽE SE ODVÍJÍ OD SPOLEČENSKÝCH PREFERENCÍ A POLITICKÝCH OPATŘENÍ.

ÚVOD

Ekonomové na dlouhou dobu zapomněli na téma nerovností a namísto hledání mechanismů distribuce bohatství ve společnosti se věnovali pouze celkovému bohatství – zajímala je pouze velikost pomyslného koláče, ale ignorovali, že čím dál méně lidí začalo ukusovat čím dál větší kusy. V posledních letech se nerovnosti navrátily do zorného pole ekonomie, a i kvůli poslední světové krizi

na přelomu let 2008 a 2009 patří ekonomické nerovnosti k hlavním problémům dnešních moderních ekonomik. V oblasti ekonomické vědy pomohli nerovnostem na výsluní přední světové ekonomové, jako např. Stiglitz¹, Piketty², Atkinson³ nebo Milanovic⁴. Nejen oni totiž poukázali na fakt, že nerovnost zdaleka není jakousi přirozenou součástí kapitalistické společnosti, ale že se odvíjí od společenských preferencí a politických opatření. Autor této studie vnímá současnou výši ekonomických

1 Stiglitz, 2012.

2 Piketty, 2014.

3 Atkinson, 2015.

4 Milanovic, 2016.

nerovností ve světě i v České republice jako příliš vysokou, ačkoli se mezi regiony může lišit konkrétním typem. Zatímco v anglosaských zemích může 1 procento nejbohatších těžit z obrovských majetků, pro české prostředí představuje zásadní výzvu především nízká mzdová úroveň jako taková, vedoucí k nerovnosti v pocíťované jistotě a spravedlnosti, ale česká ekonomika se potýká také s vysokou nerovností ve vlastnictví nemovitostí, v příležitostech a přístupu ke vzdělání.

Hlavním tématem tohoto textu není samotná výše nerovností, ačkoli jako kontextuální informace musí být popsána, nýbrž její předpokládaný vývoj v souvislosti s ekonomickou krizí spojenou s pandemií viru COVID-19. Právě potenciální nárůst ekonomických nerovností může být nebezpečný pro vývoj společnosti bez ohledu na jejich momentální stav, a to nejen po stránce ekonomické, ale i sociální či politické. Přehlížení rostoucích nerovností totiž může negativně ovlivnit život jednotlivce i celé společnosti⁵.

Zvlášť pokud většina společnosti vnímá nerovnosti jako problém, který je potřeba řešit. Konkrétně pro 84 % Evropanů jsou nerovnosti v Evropě příliš velké a jen o tři procentní body méně lidí se domnívá, že by vlády měly proti nerovnostem aktivně jednat⁶. Pokud jde o zaměstnance, pak většina Evropanů vnímá svoji reálnou mzdu jako nespravedlivě nízkou (57 %), přičemž v České republice je vnímání této nespravedlnosti ještě o 6 procentních bodů větší⁷.

Hospodářská krize sice není jediný momentální katalyzátor růstu nerovností. Společenské megatrendy jako globalizace či technologické změny jsou často uváděnými příčinami rozevírání ekonomických nůžek celosvětově i v rámci jednotlivých států. Neopomenutelnou roli v nedávné minulosti sehrála i politická rozhodnutí, během minulé krize označovaná jako politika škrťů. Ekonomickou krizi provází vždy strukturální změny v chodu ekonomiky, který s sebou přináší změny v rozložení příjmů a bohatství.

První kapitola představí teoretické souvislosti ekonomických nerovností a hospodářského cyklu a představí je v kontextu největších světových propadů minulosti — Velké hospodářské krize a Velké recese. V druhé kapitole těchto znalostí využijeme k analýze nerovností v České republice a jejich výhledu do

budoucná. V třetí části budou navržena odpovídající hospodářsko-politická opatření.

1. NEROVNOSTI A HOSPODÁŘSKÝ CYKLUS

V této kapitole se budeme věnovat nejprve teoretickým souvislostem ekonomických nerovností a hospodářského cyklu. Následně popíšeme největší světové krize minulosti a prozkoumáme jejich dopad na vývoj nerovností.

1.1 Nerovnosti v krizi

Recese, popřípadě její hlubší projevy v podobě deprese či krize, postihuje často ekonomiku jako celek, tzn. i většinu jejích aktérů. Přesto minulost opakovaně ukázala, že větší břímě hospodářského cyklu nesou ti zranitelnější. Ekonomie už od zkoumání dopadů Velké hospodářské krize zná vliv **nezaměstnanosti** na distribuci příjmů. Parker⁸ tento vliv shrnul slovy, že „většina studií naznačuje, že nezaměstnanost přináší regresivní efekt na příjmovou distribuci, neboť zvyšuje podíl nejvyššího kvantilu na úkor toho nejnižšího.“ Přestože různé krize mohou tvrději dopadnout na různá odvětví ekonomiky, s větší pravděpodobností se propouštění dotkne méně kvalifikovaných pracovníků, kteří jsou rovněž méně odměňováni. Důvodů je hned několik, kvalifikovaní pracovníci bývají pro firmy cennější, pro firmu hůře nahraditelní, firma již mohla investovat do jejich tréninku, ale především jsou náklady na propouštění a po čase znovu najmutí méně kvalifikovaných zaměstnanců levnější.

Vedle nízkokvalifikovaných, ale „plnohodnotných“ zaměstnanců ještě zákoníky práce napříč zeměmi znají **neplnohodnotné pracovní podmínky** (dohody o provedení práce a o pracovní činnosti, agenturní zaměstnávání, práce na dobu určitou či zkrácené úvazky), které jsou cíleně flexibilnější, pokud jde o jejich vypovězení a opětovně vytvoření. Jejich vznik vycházel z potřeby kratších a flexibilnějších zaměstnaneckých vztahů, které by byly ze své povahy doplňkové. Taková situace je mnohdy minulostí a mnozí zaměstnanci jsou na prekérních úvazcích existenčně závislí. Zaměstnanci s takovým typem úvazků jsou pak mezi prvními, kteří pocítí nástup krize. I v tomto případě je běžné, že se takové práce týkají v průměru lidí s nižším mzdovým ohodnocením. Zvláštním případem je

⁵ Wilkinson a Pikett, 2010.

⁶ Eurobarometer, 2018.

⁷ Bašná, 2020

⁸ Parker, 1998.

pak tzv. „švarcsystém“, u kterého se zaměstnanecký poměr alternuje dodavatelským. Zaměstnanec tak namísto ochrany zákoníkem práce a plným sociálním zabezpečením vykonává práci v pozici osoby samostatně výdělečně činné se všemi konsekvencemi plynoucími z čistě obchodního vztahu.

Poptávkové krize, mezi které se řadí s jistotou Velká hospodářská krize i Velká recese, bývají spojeny s poklesem **inflace**, který má rovněž redistributivní efekt. Nižší, než očekávaná inflace prospívá věřitelům, zatímco dlužníci musí platit v reálném vyjádření více. Jelikož bývají věřiteli spíše ti movitější a dlužníky (relativně ke svým disponibilním příjmům) zase méně movití, desinflace může dále zvyšovat nerovnosti.⁹

Také samotný **hospodářský růst**, respektive pokles, má předpokládané redistributivní důsledky, protože zisky (a to především ty, které se týkají horních procent příjmového spektra) bývají citlivější na hospodářský cyklus, takže v případě jeho poklesu se často výrazně dotýkají velké části jejich příjmů — kapitálových příjmů.

Krize jsou zkouškou odolnosti jednotlivých domácností, ale i firem, vůči zhoršeným příjmům. Právě domácnosti bez dostatečných **úspor** a menší firmy bez „úspor z rozsahu“ bývají první na ráně finančních komplikací. Zhoršení situace mohou působit i jejich omezení v přístupu k půjčkám na překlenutí horšího období.

Krize způsobují **strukturální změny**, které vyžadují schopnost jednotlivců přizpůsobit se např. novým profesním požadavkům, geografické mobilitě apod. To vyžaduje další prostředky minimálně na přechodné období. Ti, kteří v průběhu krize ztratí práci zároveň ztrácí svůj lidský kapitál ceněný na pracovním trhu — jsou tedy více zasaženi než ti, kterým ztráta práce nehrozí. Tento efekt je významnější v případě hlubokých světových krizí, které často přináší strukturální změny doprovázené proměnou profesí, používaných technologií apod. Tento efekt může být zmírněn silnou aktivní politikou zaměstnanosti a sociální podporou.¹⁰

V neposlední řadě sehrává jednu z hlavních rolí vždy a všude **hospodářská politika**, tj. jaké nástroje a jaké cíle si dané státy stanoví při řešení krize a do jaké míry jsou schopné je efektivně realizovat.

1.1 Největší světové krize

V této části popíšeme a srovnáme největší světové krize za posledních sto let, mezi které se už dnes s jistotou dá zařadit současná krize způsobená virem COVID-19. Prvním globálním kolapsem moderních ekonomik napříč zeměkouli byla Velká hospodářská krize započatá na americkém kapitálovém trhu v roce 1929, na stejném místě o osmdesát let později našla své kořeny hypoteční krize, která dala vzniknout finanční a bankovní a následně tzv. Velké recesi.

1.1.1 Velká hospodářská krize

Společné znaky Velké hospodářské krize s nastupující koronavirovou krizí lze hledat v charakteristikách všech světových krizí: pokles produkce, růst nezaměstnanosti, pokles zaměstnanosti, negativní dopady na podnikovou sféru vedoucí až k bankrotům atd. Zásadní rozdíly se nachází ale v identifikaci příčin krize. Velká hospodářská krize totiž započala na americkém **kapitálovém trhu**, který na nechvalně známý „černý pátek“ zkolaboval a odhalil tak dlouho neřešené problémy včetně předchozích nahromaděných spekulací.

Podle Marrinera S. Ecclese¹¹, pozdějšího šéfa amerického Fedu, byly **příjmové nerovnosti dokonce jednou z hlavních příčin krize**. Spekulační bublině na kapitálovém trhu totiž předcházela růst příjmových nerovností způsobených kromě nízkého zdanění vysokých příjmů a vysokými podnikovými maržemi. Nerovná distribuce příjmů a bohatství se projevovala nadměrnými úsporami nefinančního sektoru a vysokopříjmových domácností na úkor pracujících a nízkopříjmových, kteří by místo růstu zadlužení a spekulativního kapitálu využili finance produktivněji, přinejmenším by nezpůsobili takovou nestabilitu tehdejšího finančního systému.

Krize se prostřednictvím mezinárodních ekonomických propojení rozšířila do Evropy, potažmo celého světa. Celosvětově pak průmyslová výroba poklesla během tří let o třetinu. Takto výrazný vliv krize ve Spojených státech na světovou ekonomiku byl dál jejich tehdejší ekonomickou silou, neboť tvořily asi 43 % světové průmyslové výroby. Proto se jejich ekonomické problémy doprovázené např. 90 % poklesem investic nebo ztrátou zaměstnání 15 milionů dělníků (v roce

⁹ European Commission, 2019.

¹⁰ European Commission, 2019.

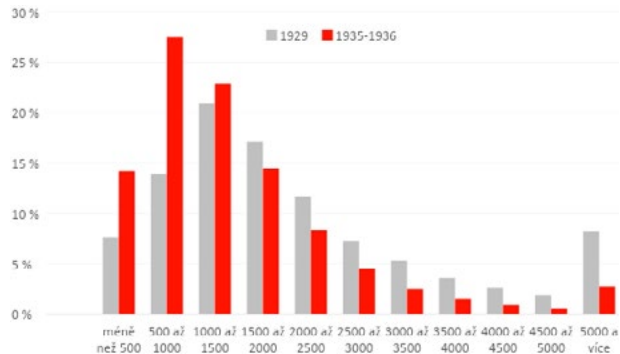
¹¹ Eccles, 1952.

1933 byl každý čtvrtý ekonomicky aktivní Američan bez práce¹²⁾ během pouhých čtyř let projevil na světových statistikách tak výrazně. V Evropě se krize projevila poklesem průmyslové produkce během tří let na 72 %, přičemž nejvíce zasažené bylo Německo, které se nestihlo vypořádat s náklady první světové války a nebylo schopno čelit příchodu krize — průmyslová výroba poklesla na polovinu a nezaměstnanost se během pár let ztrojnásobila.¹³

V tehdejší Československu se krize projevila velmi silně, a to především kvůli závislosti na mezinárodním obchodu, která od té doby ještě výrazně vzrostla. Značný pokles průmyslu způsobil raketový nárůst nezaměstnanosti z původních cca 42 tisíc až na 740 tisíc nezaměstnaných. V té době ještě plně nerozvinutý sociální stát nemohl udržet takový počet lidí nad hranici chudoby ani si neporadil s jejich návratem do pracovní činnosti: odhaduje se půlmilionová nezaměstnanost ještě osm let po černém pátku na americké burze. Kromě hloubky krize je třeba zdůraznit její délku, protože ještě v roce 1937 se ekonomika nedostala na svou předkrizovou úroveň. Jde o společný rys s Velkou recesí, kterou si Česko zčásti uměle prodloužilo svou hospodářskou politikou.¹⁴

O vývoji nerovností z té doby neexistuje příliš datových zdrojů. Informaci o změně distribuci příjmů nám může poskytnout pouze porovnání dvou souborů (při vědomí potenciální limitů jejich porovnávání) z let 1929¹⁵ a 1935–1936¹⁶ ve Spojených státech. Následující graf uvádí procentuální četnost domácností v jednotlivých příjmových kategoriích. První sloupec například uvádí, že 7,6 % domácností mělo nižší příjem než 500 dolarů. Jak již bylo uvedeno dříve, prosperita dvacátých let se promítla především do růstu nejbohatších domácností, která je z grafu zřetelná. Krach na kapitálovém trhu se nutně projevil snížením kapitálových příjmů, které tvořili především příjmy nejbohatších. Proto došlo k velmi výraznému **poklesu počtu domácností s vysokými příjmy**. Za spodním konci příjmového spektra naopak došlo k nárůstu počtu domácností s příjmy do 500 a do 1000 dolarů, na čemž se nejvíce promítla **raketově rostoucí nezaměstnanost**.

Graf 1 Příjmová distribuce amerických domácností (procentuální četnost dle příjmové úrovně v USD)

Zdroj: vlastní zpracování dle Leven a kol. (1934) a *Incomes of Families and Single Persons, 1935–1936: Summary* (1938)

1.1.2 Velká recese

Světová krize z let 2008 a 2009, rovněž nazývaná (terminologicky nepřesně) Velkou recesí, nese podobné charakteristiky jako krize z konce 20. let minulého století. Původ krize leží opět na kapitálovém trhu, který umožnil pomocí nových finančních instrumentů vytvořit křehký systém, který znásoboval systémové riziko, a přitom stál oběma nohama na **hypoteční spekulaci bublině**. V moment jejího splasknutí se dostal do problémů bankovní sektor a krize se v mžiku přelila do celé ekonomiky.

Svou hloubkou se sice Velké hospodářské krizi jen stěží vyrovná: po nízkém reálném růstu HDP v roce 2008 se krize plně projevila v následujícím roce poklesem evropské ekonomiky o 4,3 %, přičemž dopad na českou ekonomiku závislou na zahraničním obchodu byl ještě o 0,5 p. b. větší. Ekonomická krize se posléze přelila do **dluhové krize** některých evropských států, takže zatímco některé země započaly své ožívování, především jižní křídlo se nadále potýkalo s ekonomickými nesnázemi.

Evropské země postihla **nezaměstnanost** s vysokou razancí. Mezi vrcholem konjunktury v květnu 2008 a nejvyšším počtem nezaměstnaných v únoru 2013 narostl počet Evropanů bez práce bezmála o 12 milionů osob. Tento nárůst byl ve velkém tažen nejpostiženějšími zeměmi, ve kterých ztráta zaměstnání dopadla nejvíce na

12 Smiley, 1983.

13 Židek, 2009.

14 Židek, 2009.

15 Leven a kol. (1934).

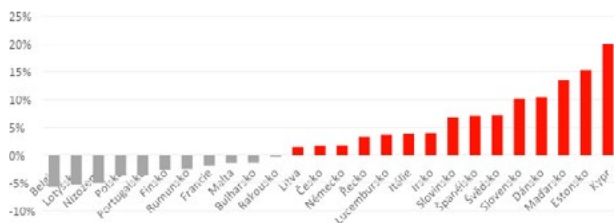
16 *Incomes of Families and Single Persons, 1935-1936: Summary* (1938).

mladou generaci. Během roku 2013 se nezaměstnanost mladých vyšplhala v Řecku až na 65 % a ve španělsku na 58 %. Míra nezaměstnanosti v České republice se dlouhodobě udržuje na nižší úrovni než v jiných zemích, ne jinak tomu bylo i před a během krize. Přesto nezaměstnanost vystoupala z předkrizových 4 % aktivní populace na 8,4 % vrchol v únoru 2010.

Nepoučení z předešlých krizí a v rozporu s doporučeními předních ekonomů, evropské státy včetně České republiky přistoupily k **politice škrťů** namísto proticyklické podpory agregátní poptávky, čímž přivolaly druhou vlnu krize v letech 2012 a 2013. Kromě toho se úsporná opatření často dotkla nízkopříjmových domácností (ať už snížením sociálních výdajů, omezením politiky zaměstnanosti či růstem nepřímých daní).

Následující graf pro ilustraci zobrazuje změnu jednoho ze základních indikátorů příjmových nerovností Giniho koeficientu¹⁷ v průběhu krizového období 2008–2014, které zahrnuje jak počátek krize, tak i její následnou druhou vlnu. Dopady na nerovnost v jednotlivých zemích se výrazně liší, v mírné většině zemí, vč. České republiky, však **nerovnost dle Giniho koeficientu vzrostla**. Jak bude dále hlouběji analyzováno, nerovnosti během krize mají různé i protichůdné tendence, jejichž síla může být regionálně specifická.

Graf 2 Procentuální změna Giniho koeficientu mezi lety 2008 a 2014

Zdroj: Eurostat

1.1.3 COVID-19 obecně

Současná krize se v mnohém liší od jejích předchůdkyň. Zatímco ty předchozí vznikly na kapitálových trzích vlivem systémových nedostatků tržních mechanismů, dnešní situaci z velké části uměle vytvořily národní vlády. Důvodem naordinovaného poklesu ekonomické činnosti byla snaha o **ochranu veřejného zdraví**, která si žádala

minimum mezilidských kontaktů, jež jsou logicky pro chod ekonomiky nutné. Na druhou stranu i ekonomické poklesy jsou dle řady ekonomických výzkumů spojeny s negativními dopady na zdraví¹⁸, přičemž řešením takové rovnice je vyvažování obou jevů.

Graf 3 Růst reálného HDP v ČR a EU

Zdroj: Eurostat; European Economic Forecast, Spring 2020

Prognóza Evropské komise¹⁹ očekává, že letošní **pokles HDP bude výraznější než v roce 2009**. U „klasické“ krize by takový pokles znamenal zásadní zadrhnutí ekonomiky vedoucí k zásadní redukci soukromých investic i spotřeby domácností, které by se promítly i do následujících let. Koronavirová krize však spočívá v umělém zmražení ekonomiky, po jejímž rozmražení by při dobrých hospodářskopolitických opatřeních nemuselo dojít k tak zásadním dopadům. I proto jsou odhady růstu pro rok 2021 momentálně relativně optimistické.

Nicméně vysoký růst v roce 2021 pochopitelně není zaručený, protože závisí na hospodářské politice dané země, zda neudělá stejné chyby jako v minulosti a nepřivede si opakovanou recesi. Stejně tak odhad vysokého růstu ještě neznamená zdravý a udržitelný růst. Nakonec i samotný vir může zpřetrhat plány na postupný návrat ekonomického života další vlnou či více vlnami, které ukáží, jak se jednotlivé země poučily a připravily.

V každém případě je však nutné brát v patrnost potenciální vliv na příjmovou nerovnost, a to v případě ekonomické krize způsobené pandemií, která se v mnohém od běžných krizí odlišuje. Právě touto perspektivou se na potenciální dopady na nerovnosti zaměřili ekonomové Mezinárodního měnového fondu²⁰. Autoři zkoumali data o pěti největších epidemiích posledních let — SARS (2003), H1N1 (2009), MERS (2012), Ebola (2014) a Zika (2016) — a odhadovali jejich dopady na příjmovou distribuci v pěti letech následujících po

17 Jeho výpočet a význam bude popsán dále v textu.

18 Hrehová a Jurajda, 2020.

19 European Commission, 2020.

20 Furceri a kol, 2020.

každé z nich. Podle jejich zjištění se **v důsledku pandemií v následném období postupně rozevíraly příjmové nůžky**. Ekonomové sledovali vývoj nerovnosti v čistých příjmech optikou Giniho koeficientu, jehož hodnota se v průběhu času mění velmi pozvolna. Studie přišla se zjištěním, že v návaznosti na pandemii Giniho koeficient průměrně vzrostl téměř o 1,5 procenta za pět let a s ním tedy i příjmová nerovnost.

2. (NE)ROVNÉ ČESKO A COVID-19

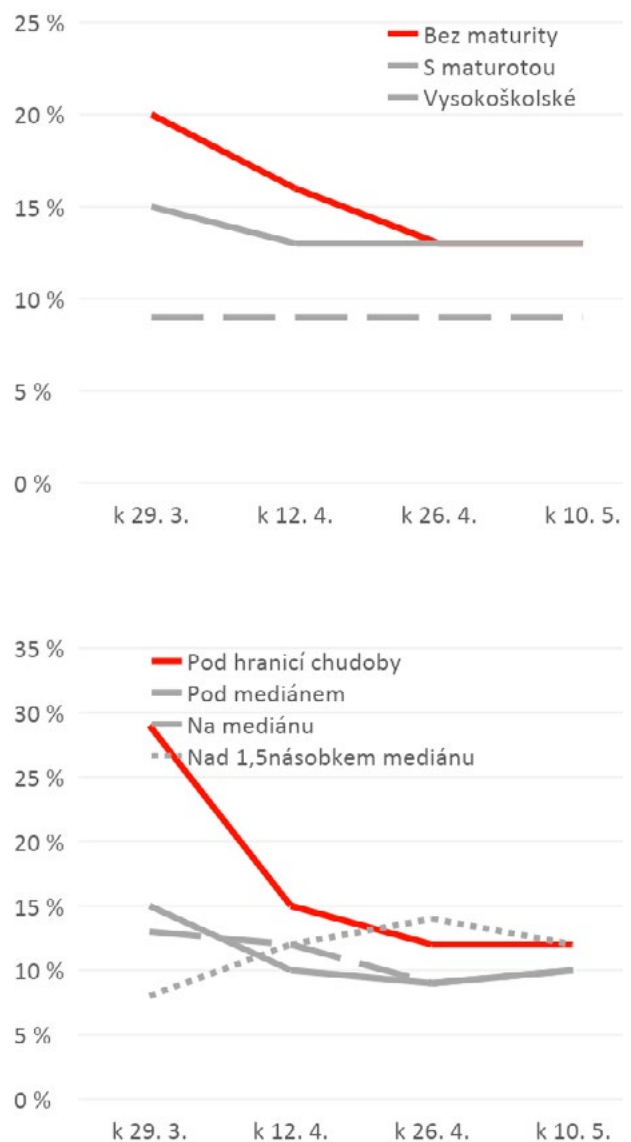
Průzkum mezi několika desítkami předních světových ekonomů a ekonomek²¹ jasně naznačil směr, jakým se ekonomické nerovnosti mohou vyvíjet. Drtivá většina z nich se vyjádřila, že **pandemie COVID-19 nerovnosti prohloubí**, částečně kvůli nepřiměřenému dopadu na pracovníky s nízkou kvalifikací. Jasný souhlas vyjádřili i s tezí, že krize zhorší přístup ke kvalitnímu vzdělávání v případech nízkopříjmových domácností.

Přesuneme-li se s těmito závěry do českého prostředí, musíme předem uvést specifický kontext nerovností v České republice. Dlouhodobě zde totiž převládá názor, že u nás není s nerovnostmi sebemenší problém. Česko bývá dokonce uváděné jako vzor pro ostatní země EU, neboť statistiky nerovností nebo ohrožení chudobou takovou pozici naznačují. Až příliš zjednodušeně se tento stav připisuje historii centrálního plánování, ve kterém byly příjmy nivelizované. Jak si ukážeme dále, statistiky mohou mít k realitě daleko. Jinak by totiž 82 % lidí nemohlo souhlasit (a pouze 4 % nesouhlasit) s tezí, že jsou v Česku rozdíly v platech příliš velké a **70 % lidí by nepožadovalo po vládě přijetí opatření na zmírnění rozdílů v příjmech**²².

Než budeme podrobněji analyzovat ekonomické indikátory různých typů nerovností, předběžný obrázek o průběžných dopadech koronavirové krize může poskytnout série sociologických výzkumů prováděná od počátku vládních opatření omezujících ekonomický život v ČR. Dle agentury Median z 9. 7. 2020 se do tohoto data **29 % lidí zhoršila ekonomická situace, zatímco 12 % zlepšila**²³. Z následujících grafů vycházejících z opakovaných výzkumů agentury PAQ Research²⁴ jasně vyplývá, že **nejtvrďší okamžitý dopad se týkal domácností s nižší úrovní vzdělanosti a nižší příjmovou úrovní**. Naopak příjmy vysokoškoláků byly od počátku epidemie až do poloviny května zasaženy

nejméně. U příjmových skupin došlo v průběhu času k přiblížení dopadů nízkopříjmových s domácnostmi s vyššími příjmy. Tento jev, spojený zřejmě s vyšším podílem OSVČ mezi domácnostmi s příjmy nad 1,5násobkem mediánu než mezi domácnostmi ohroženými chudobou, postupně relativizuje jinak jistý efekt v rostoucí příjmové nerovnosti v průběhu epidemie, vyplývající z tohoto konkrétního výzkumu.

Graf 4 Redukce příjmů domácnosti oproti době před epidemií v různých skupinách respondentů – pokles o min. 50 % (k 10. 5. 2020)

Zdroj: PAQ Research

21 IGM, 2020.

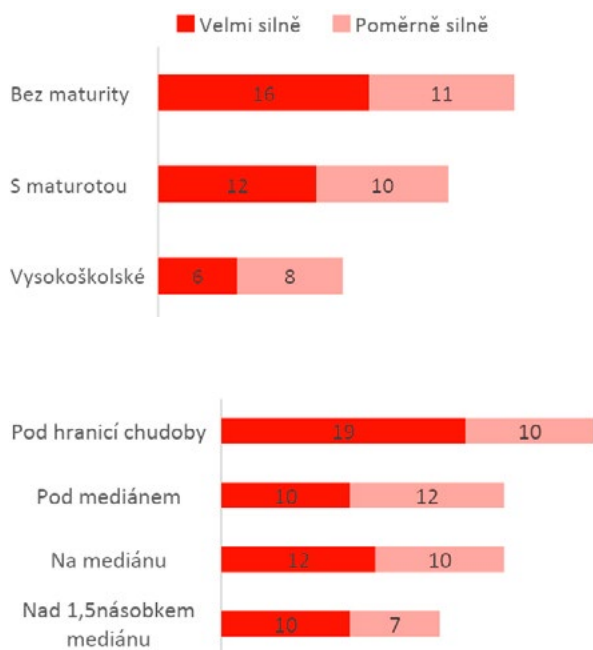
22 European Commission, 2018.

23 Median, 2020.

24 PAQ Research, 2020.

V otázce zaměstnanosti výzkum popisuje nejprve obavy ze ztráty práce, které sledují podobný vzorec jako oblast příjmů. **V domácnostem s nižším vzděláním byly z pochopitelných důvodů větší obavy ze ztráty zaměstnaní** – nízko kvalifikovaní bývají mezi prvními propouštěnými, jelikož jejich práce je relativně snáze nahraditelná oproti vysoko kvalifikovaným, navíc jejich propouštění je méně nákladné. Dle stejného výzkumu vyplynulo, že u 36 % zaměstnanců v období od března došlo k úpravě pracovního úvazku, nejčastěji formou jeho zkrácení, redukce mzdy, redukce benefitů či redukce příjmů přes dohodu a vyplácení tzv. na ruku.

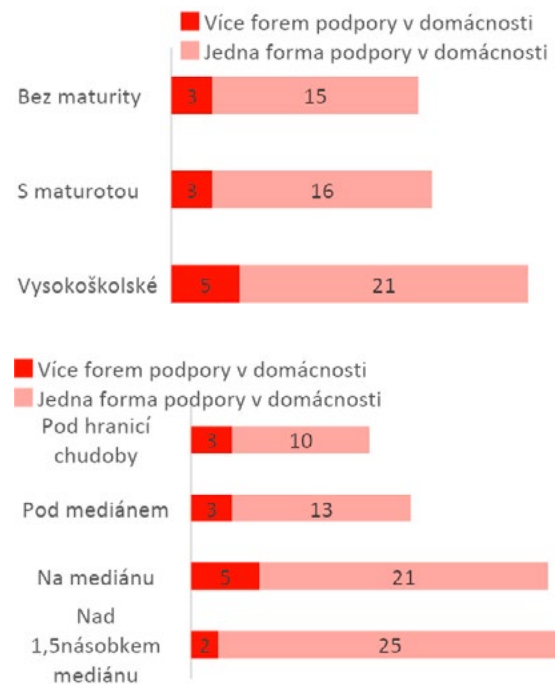
Graf 5 Nakolik se obávají ztráty zaměstnání/práce (k 10. 5. 2020)

Zdroj: PAQ Research

Třetím rozměrem okamžitých změn v příjmových nerovnostech je rychlost, a především forma hospodářské politiky, kterou vláda využila k záchraně podniků a zaměstnanosti. Podle výzkumu se **pomoc dostala do domácností se středními a vyššími příjmy**, neboť program Antivirus na záchranu zaměstnanosti podniky zřejmě využily spíše pro své „cennější“ zaměstnance s vyššími mzdami. Významně se zde promítla i pomoc OSVČ ve formě kompenzačního bonusu, která rovněž směřovala spíše k domácnostem s vyššími příjmy.²⁵

Graf 6 Dosah státní podpory (k 10. 5. 2020)

Zdroj: PAQ Research

Důležitá otázka k roli hospodářsko-politických opatření pak zní, proč se pomoc nedostala ve větší míře k nízkopříjmovým domácnostem. Odpověď již byla výše zmíněná – cílem opatření byla podpora ekonomiky, a to primárně základní sítě ekonomických vztahů. Proto největší část přímé podpory směřovala k zaměstnaneckým vztahům a OSVČ. Lidé pracující na neplnohodnotné úvazky, dohody, v přes agentury popřípadě „na černo“ je těžší plošnou podporou zasáhnout. Už vůbec se pomoc netýkala aktuálně nezaměstnaných.

Právě role zaměstnanosti, různých forem zaměstnání a vývoj nezaměstnanosti je v diskusi o příjmových nerovnostech naprosto stěženi. Proto v následující kapitole nejprve nahlédneme na současnou krizi způsobenou epidemií COVID-19 perspektivou zaměstnanosti a zhodnotíme souvislosti mezi ní a nerovnostmi, abychom závěry následně využili jako východisko další podkapitoly, ve kterých se již budeme věnovat konkrétním typům ekonomických nerovností.

2.1 Zaměstnanost a nerovnosti

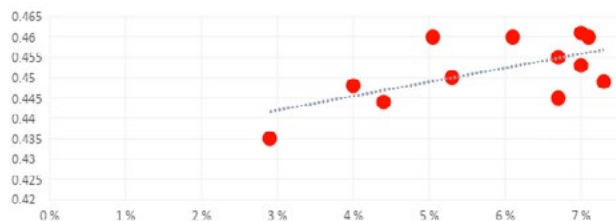
V první kapitole jsme uvedli, že klíčovou roli v krizovém a pokrizovém vývoji hraje změna

25 PAQ Research, 2020.

nezaměstnanosti, která se často dotýká spíše nízkopříjmových pracovníků. S tímto předpokladem také přední světoví ekonomové a ekonomky předvídali růst nerovností i v dnešní situaci. Podívejme se tedy na nezaměstnanost s důrazem na její souvislost s příjmovými nerovnostmi v ČR.

Graf 7 naznačuje vztah roční obecné míry nezaměstnanosti (osa x) a tržního Giniho koeficientu (osa y) v ČR. Pozorovaný vztah říká, že **období s vyšší nezaměstnaností jsou v Česku spojena s vyšší příjmovou nerovností**. I proto můžeme sledovat během obou vln Velké recese postupný nárůst tržního Giniho koeficientu, přičemž s příchodem ekonomického oživení sledujeme zase jeho postupný pokles. Vzhledem k popsáným dopadům koronakrizy primárně na nižší příjmové skupiny, které budou s růstem nezaměstnanosti předpokládaným ke konci roku 2020 ještě silnit, lze očekávat i tentokrát negativní dopad na příjem před zdaněním především na spodní části příjmového spektra.

Graf 7 Vztah obecné míry nezaměstnanosti (osa x) a Giniho koeficientu před redistribucí (osa y)

Zdroj: ČSÚ, IDD OECD, vlastní zpracování

Co se dělo v průběhu vládních opatření v různých odvětvích ekonomiky můžeme podrobněji prozkoumat díky studii Joint Research Centre²⁶, ve které autoři rozdělili ekonomická odvětví na pět typů: (i) podstatné, mezi které zařadili klíčové oblasti jako produkci potravin, ale také odvětví, která nebyla opatřeními nijak ovlivněna; (ii) s možností práce na dálku, kam se zařadili vzdělávání, finance či administrativu; (iii) částečně aktivní, které obsahovaly velkou část zpracovatelského průmyslu, která nadále fungovala, byť v omezeném režimu; (iv) méně podstatné, kam patřila velká část průmyslu nebo např. opravy a stavebnictví a nakonec (v) uzavřené sektory, které musely svou činnost zastavit.

Zaměstnanci v klíčových odvětvích

Než začneme zkoumat ekonomický dopad na různé typy zaměstnanců, je třeba zmínit situaci těch, kteří nutně nepřišli o příjmy, jejichž sektory nebyly omezeny vládní regulací či uzavřením, ale nadále pracovali a inkasovali odměny.

Mezi takové patřili primárně zdravotníci, pracovníci v sociálních službách či pracovníci v kritických dodavatelských řetězcích (potravin, farmaceutika, logistika, základní průmyslová odvětví a služby) nebo strategických odvětvích (vodárny, energetika). Těch se netýkala ani hrozba ztráty zaměstnání ani krácení mzdy z důvodu omezení provozu, na druhou stranu tito lidé čelili daleko větším rizikům nákazy a složitým situacím v případě nutnosti péče o děti nebo osoby blízké.

Následující grafy zobrazují procentuální zastoupení vždy určité kategorie pracovníků (těch s neplnohodnotným kontraktem, nízko-kvalifikovaní, vysoko-kvalifikovaní) či mzdový decil ve výše definovaných typech odvětví. přičemž je pomocí sloupců zvýrazněna odlišnost oproti průměrnému zastoupení v celé ekonomice. Úplně první sloupec v prvním grafu například značí, že v „podstatných“ sektorech je nižší než průměrný podíl OSVČ a zaměstnanců s úvazky na dobu určitou (8,67 % oproti 16,54 %).

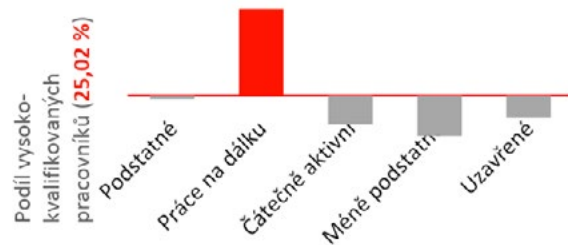
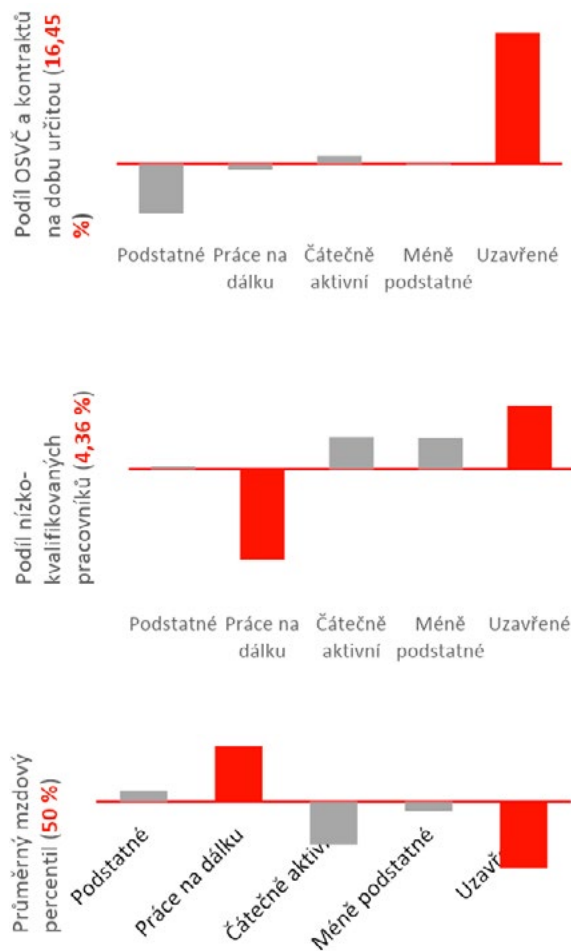
Jak již bylo několikrát uvedeno, každá krize se jako první podepíše na zaměstnanosti pracovníků v překérných zaměstnáních, tj. s **neplnohodnotnými smlouvami**. Může se jednat o „dohodáře“, částečné úvazky, práce na dobu určitou a v neposlední řadě o osoby samostatně výdělečně činné pracující na švarcsystém. Ti mají často nejslabší pozici vůči zaměstnavateli a riziko propouštění během nouzové situace je pro ně zvláště vysoké. Obdobně definovaná kategorie, uvedená v levém horním grafu, tvoří dle odhadu 16,45 % pracovníků v české ekonomice. U většiny evropských zemích se tato neplnohodnotná zaměstnání a sebezaměstnání objevovala častěji v uzavřených odvětvích, avšak v Česku bylo toto číslo s nárůstem nejvyšší (36,92 % pracovníků v uzavřených sektorech). Ukazuje se tedy, že i v této specifické krizi jsou tyto typy flexibilnějších úvazků, kterou jsou „první na ráně“. Naopak se zdě, že podstatné profese se mnohem častěji pojí s běžnými pracovními vztahy, které vytváří tolik potřebnou stabilitu, která se ukazuje jako klíčová v krizových časech.

26 Fana a kol., 2020.

Nakonec i někteří nezaměstnaní či oficiálně ekonomicky neaktivní lidé mohou být ohroženi negativními šoky, především pokud se jedná o lidi závislé na **šedé či černé ekonomice**. Práce „na černo“ poskytuje např. předluženým domácnostem s exekucemi potřebné finance k zajištění základních výdajů, nicméně absence právní či odborové ochrany se projeví právě v krizových časech možností ukončit poměr ze dne na den.

Jedna z důležitých tezí, se kterou v této studii pracujeme, říká, že krize je riziková zejména pro osoby na spodních úrovních rozdělení příjmů, které jsou citlivé na nenadálé šoky v příjmech. Levý spodní graf se věnuje právě mzdovému průměru ve sledovaných odvětvích a ukazuje, že **uzavřené firmy zaměstnávají zaměstnance s mnohem nižšími mzdami**, než je mzdový medián.

Graf 8 Zastoupení kategorie pracovníků v definovaných sektorech v ČR (v %; sloupce značí odchylku od průměrnému zastoupení v ekonomice, uvedeného červeně)

Zdroj: Fana a kol. (2020), vlastní zpracování

Z grafů na pravé straně jsou vidět i zřetelné rozdíly v **kvalifikaci pracovníků**. Uzavřené firmy zaměstnávají více než průměrný podíl nízko-kvalifikovaných zaměstnanců, kteří tak museli čelit okamžitému snížení příjmů.

Klíčovým specifickým současnou krizí byl tzv. lockdown, tedy uzavření ekonomické činnosti různých ekonomických sektorů či jejich omezení kvůli povinnému **vyhýbání se sociálnímu kontaktu**. Různé profese však těmito omezeními mohou být ovlivněny různě, neboť mají různou kapacitu pracovat v době uzavření. Zaměstnancům s nižší kvalifikací tak svým způsobem mohla být odepřena možnost zachování si dostatečného příjmu prací z domova. Statistiky z US Labour Statistics nebo Dingel a Neiman (2020)²⁷ navíc ukazují, že schopnost práce z domova úzce souvisí příjmovou úrovní. Nízkopříjmovým pracovníkům, kteří už tak mají méně jistou pozici na pracovním trhu, navíc forma jejich práce nebo „levnost“ nemotivující k inovacím neumožňuje v době lockdownu udržet si příjem prací na dálku. Podle Palomina a kol.²⁸ se tato kapacita liší nejvíce podle vzdělání, ale i typu kontraktu nebo genderu. V důsledku pak mohou vzrůst příjmové nerovnosti i chudoba, v případě Giniho koeficientu v průměru v Evropě o 2,2%. Česká republika by dle modelací mohla být zasažena více (méně vzdělaní mají u nás zásadně méně možností pracovat v době lockdownu), Giniho koeficient by mohl vzrůst o 0,6 až 8,8% v závislosti na podobě a délce omezení, což je velmi relevantní pro případné další pandemické vlny. Dlouhodobé strukturální změny ve větším využívání digitálních technologií na pracovišti apod. mohou nerovnosti na pracovním trhu promítnout i do delšího období.

Omezení hospodářské činnosti podle JRC nakonec neměly negativnější dopad jen na pracovníky s nižšími mzdami, horšími pracovními podmínkami a nižší kvalifikací. Autoři došli k závěru, že negativní dopad byl značný i na ženy a mladé pracovníky. Otázky **genderové, mezigenerační**

27 Dingel a Neimann, 2020.

28 Palomino a kol., 2020.

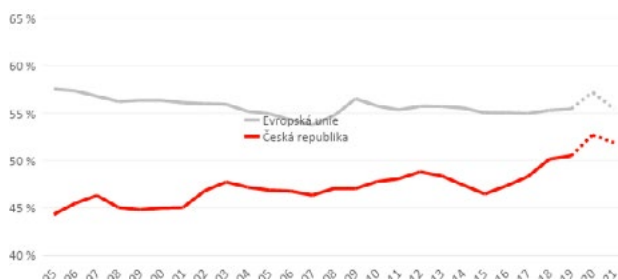
nebo **geografické nerovnosti** jsou v této studii upozaděny vzhledem k jejímu omezenému rozsahu, což však neznamená jejich nižší důležitost a potřebnost žádoucí reakce.

Dále v textu se budeme věnovat již přímo ekonomickým indikátorům různých typů nerovností. Ty bývají nejčastěji rozlišeny na nerovnosti v příjmech, majetku a příležitostech.

2.2 Příjmové nerovnosti

Nejobecnějším přístupem k ekonomické nerovnosti v příjmech je jejich rozdělení na příjmy z kapitálu a z práce. Tomu se věnuje tzv. **podíl pracovního příjmu**, který (zde v korigované formě) odpovídá celkovému objemu odměn zaměstnancům vyjádřenému jako procento hrubého domácího produktu (HDP) v běžných cenách, a to na jednoho zaměstnance. Zjednodušeně řečeno, roční HDP odpovídá sumě odměn za práci či za kapitál. Jejich podíl na produktu označuje právě podíl pracovního, respektive kapitálového příjmu. Pokud byla hodnota podílu pracovního příjmu v roce 2019 v případě České republiky 50,5 %, znamená to, že zbylých 49,5 % byly odměny za vlastnictví kapitálu, pod kterými se mimo jiné skrývají i renty. Pro srovnání, v průměru v evropské sedmadvacítce jde na odměnách zaměstnancům o necelých 5 procentních bodů HDP více.

Graf 9 Korigovaný podíl pracovního důchodu (wage share; % HDP)

Zdroj: AMECO database

Podíl pracovního důchodu byl dlouhou dobu považovaný za neměnný, nicméně s odhalením, že minimálně ve vyspělém světě již čtyři dekády pozvolna klesá, začali ekonomové původní přesvědčení relativizovat. Výzkum poukázal na několik hlavních trendových determinantů, které stály za poklesem odměňování práce ve prospěch kapitálu: **globalizace, kapitálově intenzivní technologický pokrok a pokles vyjednávací**

síly zaměstnanců vlivem slábnutí odborové organizovanosti současně s růstem mobility kapitálu.

Možná hypotéza o vlivu krize na podíl pracovního příjmu by zřejmě vycházela z toho, že v krizi dochází běžně k **propadu kapitálových příjmů**, které mohou kvůli větší citlivosti zprvu převyšovat ztráty ve mzdách. Až s odstupem několika let mohou jinak nepružné mzdy „dohnat“ původní pokles kapitálových příjmů, které se navíc rychleji dokáží vzpamatovat. Tuto, ani žádnou jinou hypotézu nicméně empirie nepotvrzuje, např. Stockhammer²⁹ ve své obsáhlé studii vliv krize na rozdělení příjmů nenalezl.

Časová řada Evropské unie v Grafu 9 se může zdát v souladu s touto hypotézou, stejně tak odhadovaný vývoj Evropské komise v letech 2020 a 2021 může odpovídat razantnímu poklesu kapitálových příjmů, které budou v dalším roce kompenzované mzdovým poklesem. Křivka pro Českou republiku už tak jasnou souvislost neukazuje, naopak odpovídá **spíše dlouhodobému než překotnému vývoji podílu pracovního příjmu**, ve kterém velmi pozvolna konverguje k evropskému průměru. Zřejmé je zrychlení přibližování po roce 2014, kdy česká vláda přistoupila k růstu odměňování ve veřejném sektoru, rostla minimální mzda, celková mzdová dynamika překonávala opakovaně vývoj produktivity práce, a to vše bylo doprovázeno úspěšnou odborovou kampaní za konec levné práce.

Výběrové šetření příjmů domácností (SILC)

Dále se budeme věnovat indikátorům příjmových nerovností vzházejícím z dat Eurostatu, konkrétně výběrového šetření příjmů domácností (SILC). Ať už jde o dále analyzovaný Giniho koeficient nebo indikátor S80/S20, Česko skutečně patří vždy mezi „nejrovnostářštější“ země. Do velké míry je to dáno řadou omezení používaných dat, která stojí na výběrovém šetření domácností. Jak uvádí např. Atkinson³⁰, statistiky opomíjejí lidi většinou s velmi nízkými příjmy, kteří nežijí v běžných domácnostech (tedy žijí v institucích jako ubytovnách, noclehárnách, vojenských základnách, nemocnicích, internátech, pečovatelských domech, v ústavní péči nebo jde lidi bez domova). Odpovídání na dotazník není povinné, takže častěji lidé z obou konců příjmového spektra, zvláště pak ti bohatí, odmítají odpovídat na dotazy týkající se jejich příjmové situace. Současně je takřka nemožné zasáhnout dotazníkem horní procenta nejbohatších, která jsou čím dál více zodpovědná za nerovnosti v příjmech v populaci. To

29 Stockhammer, 2017.

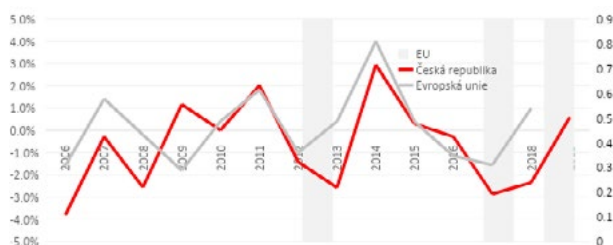
30 Atkinson, 2015.

vše způsobuje podhodnocení skutečných nerovností. Důvěryhodnost šetření je tak velmi závislá na míře návratnosti. Českým specifickým jsou exekuce, které zasahují až desetinu populace, ale výběrové šetření je ignoruje. V neposlední řadě v Česku funguje důchodový systém se silnou solidární složkou, který rovněž opticky snižuje nerovnosti (po redistribuci), přestože čisté tržní rozdíly v příjmech mohou být vysoké.

Evropská komise používá poměr příjmových kvintilů **S80/S20** pro porovnávání příjmových nerovností – jednoho z elementů Evropského pilíře sociálních práv. Indikátor udává, kolikrát jsou příjmy 20 nejbohatších procent obyvatel vyšší než 20 nejchudších procent, a to na základě výběrového šetření SILC. Co se týká výše indikátoru, pak pro ČR (se všemi uvedenými omezeními) platí, že pětina nejbohatších má v průměru 3,34krát vyšší příjmy než pětina nejchudších. V tom se Česko „vejde“ do proslulého Platónova názoru³¹, že by nikdo neměl být více než čtyřikrát bohatší než nejchudší člen společnosti. Jinak je tomu v Evropské unii, kde (pokud porovnáme místo členů společnosti kvintily a místo bohatství příjem) ti nejbohatší pobírají 5krát víc.

Následující graf ukazuje meziroční změnu tohoto indikátoru, která odhaluje jeho dynamiku bez ohledu na prvotní velikost. Šedě jsou podbarvená období, ve kterém docházelo v ČR i v EU k ekonomickému poklesu. Prvotní šok měl ovlivnit příjmy spíše lidí s vyššími příjmy, nicméně data o takovém efektu s určitostí nespovídají. Druhá vlna již znamenala razantní nárůst nerovnosti. S nejvyšší pravděpodobností se v této druhé vlně již projevila **vlna úsporných rozpočtových opatření**, která snižovala disponibilní příjmy nízkopříjmových (ať už snižováním sociální podpory, tak i zvýšením regresivní daně z přidané hodnoty).

Graf 10 Meziroční změna indikátoru S80/S20 (v %)

Zdroj: Eurostat, vlastní zpracování; pozn.: data pro EU zahrnují Spojené království, naopak nezahrnují Chorvatsko

31 Platón v Aktinson, 2015.

32 Furceri a kol, 2020.

33 Palomino a kol., 2020.

Mezi horní příjmová procenta je koncentrovaná většina kapitálových příjmů, takže tento indikátor by měl být citlivý na horním konci právě na návratnost kapitálu. Přímá souvislost s nízkým podílem pracovního příjmu je však v českém případě zkreslená. Velký podíl kapitálových příjmů by mohl napovídat k velkému vlivu jejich změny na nerovnosti, nicméně **velká část kapitálových příjmů odchází formou dividend a prostřednictvím transferových cen do zahraničí**, což snižuje faktickou nerovnost v Česku, a naopak přispívá k růstu nerovnosti v zahraničí. Z toho důvodu lze usuzovat, že zásadní roli bude hrát v otázce poměru příjmových kvintilů spíše hospodářská politika.

Mezi běžně používané indikátory patří již několikrát zmíněný **Giniho koeficient**. Jedná se o bezjednotkový index v rozmezí 0 až 1, přičemž 0 odpovídá hypoteticky absolutně rovnostářské společnosti a hodnota 1 by znamenala, že veškeré příjmy připadají jednomu člověku. Zjednodušená interpretace jinak komplikované konstrukce indikátoru říká, že čím nižší Giniho koeficient, tím spíše budou příjmy dvou náhodně vybraných domácností podobnější. Pokud jde o změnu koeficientu, pak jeden procentní bod zvýšení lze popsat jako převod odpovídající 2 procentům průměrného příjmu od každé domácnosti pod mediánem pro každou domácnost nad mediánem.

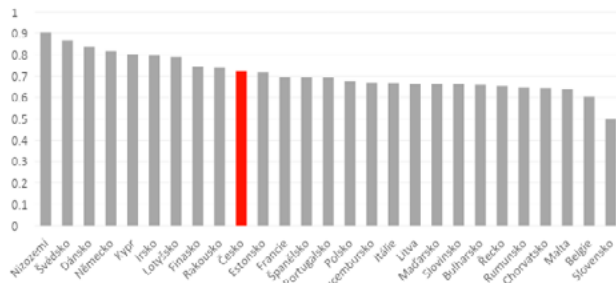
V Grafu 2 jsme viděli, že během Velké recese ve většině evropských zemích včetně Česka vzrostl Giniho koeficient, a tedy příjmová nerovnost. Druhou indicií, která by mohla napovědět, jak by se koeficient mohl měnit v reakci na současnou krizi, je rovněž zmíněná studie Mezinárodního měnového fondu³². Jejich odhad růstu Giniho koeficientu v reakci na pandemii činil 1,5 procenta za pět let. Třetí indicií je pak zmíněný odhad růstu koeficientu v rozmezí 0,6 až 8,8 % kvůli nerovnoměrnému dopadu omezování sociálního kontaktu na různé skupiny lidí³³. Bohužel při těchto odhadech narážíme na největší nevýhodu Giniho koeficientu, a to je jeho redukování komplexní příjmové distribuce do jednoho abstraktního čísla. Relativně velké změny uvnitř distribuce mohou vést pouze k nepatrným změnám hodnoty koeficientu.

MAJETKOVÉ NEROVNOSTI

Zodpovězení otázky majetkových nerovností je (nejen v České republice) ztíženo takřka neexistujícími daty

o jeho distribuci. Distribuci majetku ve společnosti lze pouze odhadovat na základě kusých dat z různých databází. Těmto odhadům se každoročně věnuje švýcarský Credit Suisse Research Institute v rámci svých Global Wealth Reports. Pokud se nejprve podíváme na aktuální porovnání majetkových nerovností mezi zeměmi, Global Wealth Report 2019 nabízí Giniho koeficient právě pro distribuci majetku. Z následujícího porovnání jsou zřetelné dva závěry. Za prvé, nerovnosti v bohatství jsou násobně výraznější nežli v příjmech. To se týká všech zemí Evropské unie a rozdíl je skutečně významný. Za druhé, Česko patří mezi země s vyšší nerovností, což je v rozporu s rozšířenou představou o rovnostářské zemi.

Graf 11 Giniho koeficient majetku v zemích Evropské unie v roce 2019

Zdroj: Credit Suisse Research Institute (2019), vlastní zpracování

Historie reportů umožňuje vysledovat i vývoj pouze od roku 2012³⁴, přičemž důležité roky 2008 a 2009 k dispozici nejsou. Můžeme však sledovat alespoň vývoj během druhé vlny Velké recese v letech 2012 a 2013. Jako první vlnu do vývoje můžeme sledovat **vývoj průměrného a mediánového majetku**. Na první pohled je vidět, že za sledované období se průměr mediánu vzdálil – zatímco první jmenovaný vzrostl nominálně o 61 %, tak medián jen o 41 %. Již to naznačuje tendenci k růstu bohatství primárně v horních vrstvách společnosti. Od roku 2012 až do roku 2016 byl vývoj průměru oproti mediánu pozitivnější, neboť medián se v důsledku druhé vlny krize propadl, zatímco průměr se držel trvale nad hodnotou z roku 2012.

Graf 12 Vývoj průměrného a mediánového bohatství na jednoho dospělého v populaci ČR (USD, běžné ceny)

Zdroj: Credit Suisse Research Institute (2012 až 2019)

Vývoj distribuce je podrobněji vidět v následující tabulce, která uvádí podíl dospělé populace s majetkem v hodnotě ve stanoveném rozmezí. Pozitivní vývoj v podobě postupného **poklesu populace v nejnižším pásmu**, byť zčásti způsobenému růstem cenové hladiny, doprovází nárůst populace v ostatních kategoriích, přičemž **největší nárůst zaznamenal počet „dolarových milionářů“**. Vrátili-li se však do krizového období, pak lze vidět pouze mírné pohyby mezi kategoriemi, přičemž v roce 2015 bylo v nejnižším pásmu dokonce více lidí než v roce 2012. Zde je třeba mít na paměti, že mezi dospělými s majetkem pod 10 tisíc amerických dolarů spadají i ti, kteří mají majetek záporný.

Tabulka 1 Vývoj podílu dospělé populace dle majetkových (USD) kategorií v ČR (v %)

Rok	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
pod 10 tis.	42,5	40	40,2	48,2	36,9	17	30,7	23,3
10–100 tis.	51,4	53,2	53,2	46	56,4	75,7	60,6	66,9
100 tis. – 1 mil.	5,8	6,4	6,2	5,4	6,3	6,9	8,2	9,3
Více než 1 mil.	0,3	0,3	0,4	0,3	0,4	0,4	0,5	0,5

Zdroj: Credit Suisse Research Institute (2012 až 2019)

Jak uvádí např. Sunega a Lux³⁵, v Česku je **majetková nerovnost úzce spojena s vlastnictvím nemovitostí**. Je pravdou, že vlastní nemovitost představuje většinou část bohatství domácností všech vyspělých zemí (Piketty

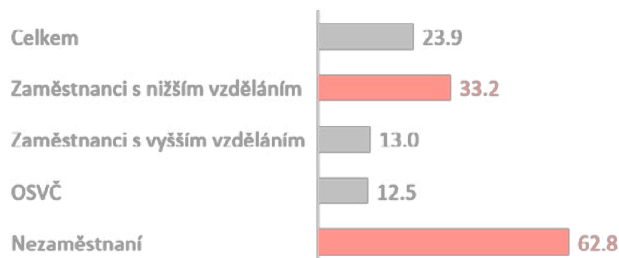
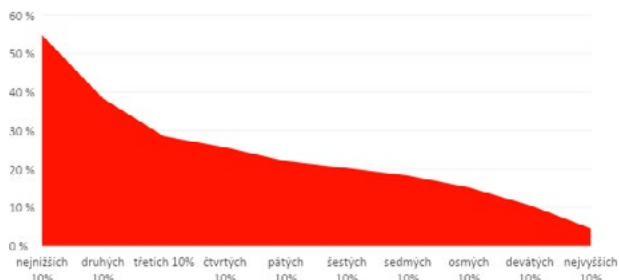
³⁴ První Global Wealth Outlook byl publikován již v roce 2010, nicméně první dva roky obsahují odlišné kategorie distribuce majetku, které nelze napojit do delší časové řady.

³⁵ Sunega a Lux, 2018.

2014)³⁶, nicméně Česko patří ve využívání vlastnického bydlení na úkor nájemního mezi největší „vlastníky“ v Evropské unii s 68 % domácností. Tento stav se může do budoucna nebezpečně reprodukovat, neboť potomci „vlastníků“ budou na trhu s byty výrazně zvýhodněni oproti ostatním, pro které se bude stávat bydlení stále méně dostupné. Jak autoři ukazují, majetková nerovnost je v ČR nejen vyšší než příjmová, ale zároveň silně koreluje s příjmy a vzděláním a zřejmě tedy souvisí s obecnějším rozdělením společnosti. Autoři nakonec poukazují i na rostoucí nerovnost i v rámci samotné skupiny vlastníků³⁷.

Zatímco zevrubná majetková nerovnost se překotně měnit pravděpodobně nebude, bohatství jako takové však během krize hraje přeci jen stěžejní roli, a to především v podobě **úspor**, tedy určitého „polštáře“ k překonání krizového období. Dle výběrového šetření Českého statistického úřadu Příjmy a životní podmínky domácností 2019 si celkem 23,9 % českých domácností nemohlo v roce 2019 dovolit zaplatit neočekávaný výdaj 11 200 Kč. Absence této rezervy, která je naprosto klíčová v době ekonomických recesí a krizí, se v mnohem větší míře týká nízkopříjmových domácností. S velikostí čistého příjmu dokonce přímo koreluje.

Graf 13 Procento domácností, které si nemohly dovolit neočekávaný výdaj 11 200 Kč v roce 2019 dle decilového rozdělení čistých peněžních příjmů na osobu a dle postavení osoby v čele (%)

Zdroj: ČSÚ, Příjmy a životní podmínky domácností – 2019

V době vládních omezení hlavní vlny koronavirové epidemie téměř všichni omezili svoji spotřebu. Velké části populace však výrazně klesly i příjmy, a proto musela sáhnout do svých úspor. Jak je dále vidět v Grafu 13, takové **rezervy chybí především nízkopříjmovým domácnostem**, ve větší míře zaměstnancům s nižším vzděláním a také téměř dvěma třetinám nezaměstnaných. Nerovnost proto bude spíše růst v kombinaci s ekonomickou krizí, která, jak jsme si již ukázali, postihuje spíše nízkopříjmové a nízkokvalifikované, kterým hrozí nezaměstnanost, a tedy výpadek příjmu s větší pravděpodobností.

O zvažovaných možnostech řešení snížení příjmů domácností referuje opakovaný výzkum PAQ Research³⁸, který lze rozdělit na zvažovaná opatření na výdajové a příjmové straně. Zatímco výdajová strana je vcelku předvídatelná – spotřební výdaje včetně výdajů na potraviny jsou citlivější na změny příjmů –, příjmová strana ukazuje právě obrázek řešení složitějších situací, kdy omezení spotřeby zkrátka nestačí. Pokud jde o půjčky od finančních institucí, je třeba si uvědomit, že „rychlé“ půjčky, zvláště pro osoby s omezenými finančními zdroji, mohou být velmi nákladné. Jedná se také o jeden z mechanismů trvalého nárůstu nerovnosti ve společnosti, kdy **zadlužení chudších domácností během krize vede k jejich horším podmínkám i v následné ekonomické konjunktuře**. Kumulace dluhů a exekucí (v ČR je 8,7 % lidí v exekuci, přičemž více než polovina čelí třem a více exekucím³⁹) snižuje šance jednotlivců opět vystoupat po příjmovém žebříčku a mnohdy vede k finančně racionální práci v šedé či černé ekonomice.

Graf 14 Zvažované možnosti řešení ekonomické situace domácností na počátku a v průběhu krize (v %)

Zdroj: PAQ Research (2020)

36 Piketty, T. 2014. *Capital in the twenty-first century*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, »<https://doi.org/10.4159/9780674369542>.

37 Sunega a Lux, 2018.

38 PAQ Research, 2020.

39 Mapa exekucí, 2019.

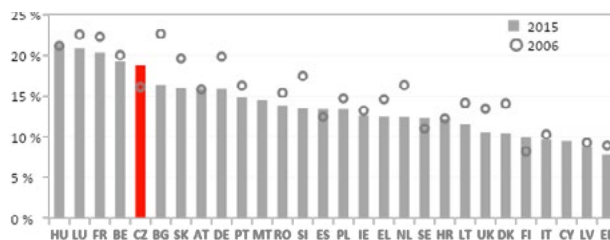
2.4 Nerovnosti v příležitostech

Nerovnosti obecně vychází z kombinace (i) příležitostí, které se jednotlivci nabízí při narození, (ii) rozhodnutí, která učiní v průběhu svého života, a (iii) štěstí. Čistě na první část a v Česku velmi důležitou kategorií nerovností v příležitostech se soustředí tato podkapitola. Zatímco neexistuje široká společenská shoda na tom, že i přes mnohá pozitiva by měly být výsledné nerovnosti nízké, u eliminace nerovností v příležitostech určitý konsenzus existuje.

„Rovná“ startovní čára se výrazně týká dětí, které ještě konkurenčním prostředím trhu neprošly a které nemohly prokázat správnost svých rozhodnutí ani zakusit své ekonomické štěstí. Děti nejsou tržními aktéry, takže ukazatele nerovností a chudoby u dětí by měly být z principu nižší než v případě dospělých. Velký rozdíl v míře ohrožení chudobou dětí lze považovat za důkaz vysoké nerovnosti příležitostí. Za základní indikátor nerovnosti v příležitostech tak lze považovat rozdíl v míře ohrožení chudobou u dětí nízko-kvalifikovaných a vysoko-kvalifikovaných rodičů. Česko se v něm v roce 2015 s 56 % rozdílem pohybovalo na šesté příčce v EU. Takový obrázek znovu bourá představu o „rovném“ Česku, a naopak slouží jako varování do budoucna, až se na trhu práce projeví **nerovné podmínky potomků tzv. vítězů a poražených transformace** české ekonomiky v 90. letech.

Česko bohužel také patří mezi země, kde se nadprůměrně odráží dosažené vzdělání v příjmu, ale současně má socioekonomické pozadí rodičů vysoký vliv na vzdělávací šance dětí. Právě proto je rovnost v přístupu ke vzdělání o poznání důležitější kategorií, na kterou je třeba dbát. V Česku rovněž pozorujeme velké regionální disparity na úrovni např. krajů.⁴⁰ Česká republika patří mezi země, kde studijní výsledky patnáctiletých studentů lze z velké části (19 %) vysvětlit čistě vzděláním rodičů. Tím způsobeně „dědictví“ vzdělání předávané z generaci na generaci snižuje vzdělanostní a výsledně i sociální a ekonomickou mobilitu. Jedná se o zjednodušený pohled na jinak komplikovaný problém, který lze hlouběji zkoumat na základě konkrétních vzdělávacích drah, nikoli pouze nejvyššímu dosaženému vzdělání, avšak i v takovém případě se docházíme k závěru, že stratifikace české společnosti je silně determinovaná vzděláním.⁴¹

Graf 15 Variabilita výsledků PISA Science Results u patnáctiletých žáků a žákyn vysvětlitelná vzděláním rodičů (v%)

Zdroj: OECD

Koronavirová krize mohla **vliv rodinného prostředí na studijní výsledky vzhledem k uzavření škol** a distanční formě výuky ještě zvýraznit. Zvláště, pokud domácí prostředí chudším studentům neposkytuje dostatečné zázemí pro soustředění a online zapojení do výuky. Celkem 8 % dětí totiž nemělo k dispozici počítač pro vzdálenou výuku⁴². Podle České školní inspekce „bez on-line komunikace se školou bylo jen 11 % žáků neúplných základních škol a 16 % žáků úplných základních škol. V případě středních škol byly větší problémy zaznamenány v oborech vzdělání ukončených závěrečnou zkouškou, u nichž se on-line komunikaci nedařilo navázat s více než pětinou žáků.“ I přes možnost (méně komfortní) telefonické komunikace se 9,5 tisíce dětí nezapojilo do vzdělávání vůbec.⁴³

Pokud by se měly tyto rozdíly zvyšovat, nebo být jen udržovat stabilní, do budoucna to Česku přinese dlouhodobý, a hlavně strukturálně zakořeněný problém trvale rostoucích nerovností a rozdělení společnosti. **Nedostatek rovných příležitostí vede k vyšší nerovnosti v příjmech, protože dovednosti a potenciál výtěžků příští generace se kvůli jejich odlišným počátečním pozicím odtrhávají.**

Takové odtržení lze pozorovat na příjmové mobilitě, tedy pohybu domácností mezi jednotlivými příjmovými vrstvami. Následující graf zobrazuje podíl osob, které nezměnily meziročně příslušnost k příjmovému decilu. Z něho lze vypořádat dva nebezpečné trendy. Obecně vidíme, že **roste stupeň „zabetonování“ příjmové distribuce v Česku**, přestože je už tak trvale vyšší než v EU. Za druhé, **největší nárůst této imobility lze pozorovat právě v období krize.**

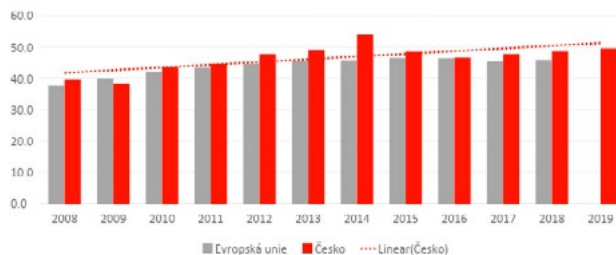
40 PAQ Research, 2019.

41 Smith, 2019.

42 Lidovky.cz, 2020.

43 Česká školní inspekce, 2020.

Graf 16 Podíl osob bez meziroční změny příjmového decilu (%)

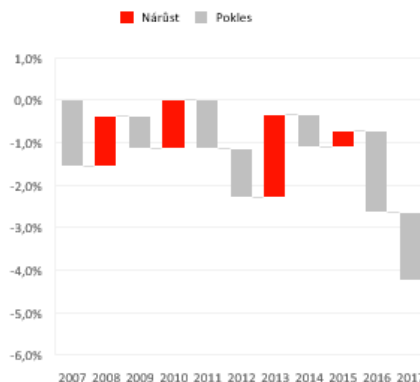
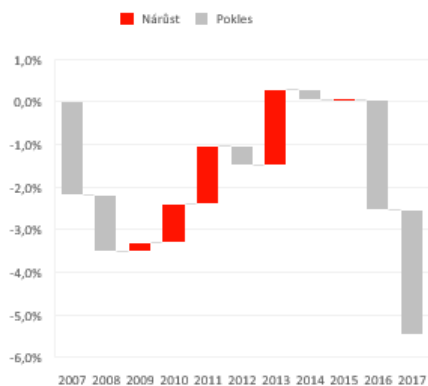
Zdroj: Eurostat, vlastní zpracování

3. HOSPODÁŘSKO-POLITICKÁ OPATŘENÍ

Hospodářsko-politická opatření v zájmu veřejného zdraví stála u zrodu současné ekonomické krize, sociální stát soustavně snižuje tržní nerovnosti a další opatření budou klíčová pro podobu ekonomiky po krizi. Role státu se tak prolíná ekonomikou, spoluvytváří ji, a proto bude mít i hlavní slovo ve vývoji ekonomických nerovností v budoucnu.

K poddhalení **role sociálního státu v otázce snižování nerovností** se můžeme ještě naposledy vrátit ke Giniho koeficientu, jehož meziroční vývoj v České republice ukazuje dvojici následujících „vodopádových“ grafů, přičemž nalevo vidíme Giniho koeficient v čistě tržní podobě (tj. před zdaněním a sociálními transfery), a napravo dle disponibilních příjmů čili po zdanění a sociálních transferech. Vývoj tržní nerovnosti se zdá být silně proticyklický – v období konjunktury nerovnost klesá a během recese roste. To by napovídalo skutečně větší roli nezaměstnanosti oproti kapitálovým příjmům.

Graf 17 Vývoj Giniho koeficientu v ČR před a po redistribuci (meziroční % změna)

Zdroj: IDD OECD, vlastní zpracování

Možným vysvětlením jsou specifika české ekonomiky, ve které namísto velmi citlivých a koncentrovaných kapitálových příjmů hraje primární roli rozložení mzdových příjmů. Rozpad Giniho koeficientu na mzdovou a kapitálovou část a jejich vliv na změny celkového indikátoru bohužel nemáme k dispozici, nicméně z pomocného Grafu 7 je zřetelné, že vyšší nezaměstnanost s vyšší příjmovou nerovností spojena je.

S nerovnostmi je tedy možné „bojovat“ již u jejich počátku na trhu. Nezaměstnanost jako klíčový determinant během krize lze limitovat nástroji **aktivní politiky zaměstnanosti**, efektivní činností úřadů práce, ale i politikou zdánlivě nesouvisející, jako je podpora nájemního bydlení a veřejné dopravy s cílem zvyšovat mobilitu. V současné krizi se v mnoha evropských zemích prokázala prospěšnost **kurzarbeitu** jako institutu k udržení zaměstnanosti při ekonomických nesnázích, během kterých se zaměstnanci sníží počet odpracovaných hodin a stát zaměstnavateli doplácí mzdové náklady. Tento mechanismus se i v minulých krizích či recesích v řadě zemí ukázal jako velmi funkční. Jako vzor by je měla Česká republika následovat nejen v souvislosti s potenciálními dalšími vlnami koronaviru, ale i kvůli nevyhnutelným budoucím ekonomickým poklesům.

Vrátíme-li se ještě k pravému Grafu 17, ten zobrazuje Giniho koeficient disponibilních příjmů, tedy již po zdanění a sociálních transferech. Amplituda jeho změn je o poznání menší nežli u tržních nerovností. Jednak velkou část transferů tvoří starobní důchody, které jsou méně citlivé na cyklus, navíc se projevují se zpožděním. Penzijní systém je v Česku díky silnému státnímu pilíři více solidární, což hraje zásadní vliv v relativně vysokém Reynolds-Smolenskyho indexu (rozdíl mezi Giniho koeficientem před a po redistribucí), přičemž i samotná nerovnost disponibilních příjmů je tím ovlivněna.

Druhým důvodem je existence tzv. automatických stabilizátorů, tedy formě fiskální politiky, která je proticyklická a nevyžaduje aktivní roli veřejného sektoru. Nejčastějším příkladem takového stabilizátoru je **podpora v nezaměstnanosti**. Pokud se ekonomika dostává do recese, lidé ve větší míře ztrácí příjmy, nicméně ty neklesají na úplné dno, protože díky existenci sociálního státu se jejich pokles zmírňuje právě sociální podporou. To pomáhá nejen ekonomice jako celku zmírněním poklesu agregátní poptávky, ale zároveň zmírňuje nárůst příjmové nerovnosti. V době konjunktury se snižuje míra nezaměstnanosti a automatické výdaje státu adekvátně klesají. Tímto principem je zajištěna menší fluktuace příjmových nerovností, zřetelná z porovnání obou částí Grafu 17. S vědomím významnosti vlivu nerovně rozprostřené ztráty příjmů v různých příjmových vrstvách společnosti je výše podpory v nezaměstnanosti a dalších sociálních dávek citlivých na ekonomický cyklus stěžejní. Přitom v Česku patří mezi relativně nízké, a především rychle a významně klesá v průběhu doby nezaměstnanosti. Vznik nezaměstnanosti v krizi spolu s pomalým postavením ekonomiky na nohy bude mít velmi negativní vliv na příjmy nízkopříjmových domácností a nerovnost se bude i v pokrizovém období zvyšovat. Úprava sociální podpory takový vývoj může zmírnit.

Druhým příkladem vestavěného stabilizátoru je **progresivní zdanění příjmů fyzických osob**. Jeho zavedení by mělo být součástí reformy daňového systému České republiky, jehož vývoj se zastavil v devadesátých letech bez ohledu na hluboké strukturální změny proběhlé v ekonomice. Rozpočtové příjmy by měly klást čím dál větší důraz na danění kapitálových příjmů a majetku, protože právě jejich koncentrace vytváří nerovně příležitosti a současně zvyšuje potenciál dalšího růstu nerovností v budoucnu. Velká recese přinesla vlnu zavádění sektorových daní především na finančnictví, které se mělo více podílet na prevenci dalších problémů. Koronavirová krize sice nemá původ na finančních trzích, avšak zase ukázala na potřebu silných a stabilních zdrojů pro zajištění veřejných služeb (primárně zdravotnictví, školství a sociální péče). Celosvětová preference pomáhat primárně malým a středním podnikům, které to v dobách krize mají objektivně těžší než velké korporace, ukazuje na prostor zavést tuto preferenci jako systémový prvek např. formou **progresivního zdanění příjmů právnických osob** s omezením mezinárodního přelévání zisků. Progrese jako klíčový daňový princip lze pak v boji s majetkovou nerovností využít i ke **zdanění většího**

množství nemovitostí tak, aby se nerovnost v jejich vlastnictví nadále tolik nezvyšovala, a naopak dala prostor pro rozvoj nájemního bydlení či forem kolektivního vlastnictví.

Druhou možností fiskální politiky jsou tzv. **diskreční opatření**, kterými ať už změnou daní či vládních výdajů lze rovněž ovlivňovat agregátní poptávku, nicméně forma takové podpory může měnit i existující nerovnosti. Příkladem takové necitlivé diskrece může být série zvýšení sazeb daně z přidané hodnoty, která je ve své podstatě regresivní (chudší domácnosti platí efektivně vyšší sazbu vůči svému příjmu než bohaté⁴⁴). Nárůst této daně během Velké recese v ČR postupně z předkrizových 19 a 9 % až na 21 a 15 % od roku 2013 mělo silný redistributivní efekt, neboť na inkasu daně se ve větší míře museli podílet chudší domácnosti.

V případě koronakrize se zdají být aktuálně důležitá opatření na zmírnění ekonomických dopadů vládních omezení kvůli ochraně veřejného zdraví. Jak jsme výše již uvedli na základě sociologického šetření, tato pomoc se nedostala k domácnostem s nejnižšími příjmy, ohroženi byli také více lidé s neplnohodnotnými pracemi. V návaznosti na krizi by měl stát vytvořit takové daňové a legislativní podmínky pro zaměstnávání, aby nevznikaly motivace zaměstnavatelů (i zaměstnanců) přecházet z klasických kontraktů pod dodavatelské vztahy formou **švarcsystému**. Celkově by měl **sociální systém** projít vývojem, aby jeho podoba odpovídala různým kariérním drahám v 21. století, které již nespočívají v jednom plném úvazku od školy po důchod, ale bývají více proměnlivé. Měl by se navíc umět prolínat s **vzdělávacím systémem**, neboť výhled do blízké budoucnosti předpovídá, že jeden člověk v průběhu svého pracovního života bude muset vystřídat více profesí, ke kterým bude muset v průběhu času doplňovat adekvátní vzdělání. Bariéry ve vzdělání a jeho spoluvytváření ekonomických nerovností pak může být problém, který předem vyžaduje reakci ať už nesegregací vzdělávacího systému, růstem kvality pedagogů s adekvátním odměňováním, či např. vznikem „vzdělávacích účtů“, které by každému jednotlivci umožňovaly průběžné zvyšování kvalifikace bez nutnosti sahat do vlastních finančních úspor, a bouraly by tím bariéry v přístupu ke kvalitnímu vzdělání.

Proti růstu nerovností působí i dostatečná (preventivní) **kapacita veřejných institucí** – na příkladu neschopnosti rychle a spravedlivé administrace dotačních a úvěrových programů COVID lze ukázat, že kapacita správy takových

44 CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis, 2013.

programů může být i do budoucna zásadní. Takovou myšlenku je možné zobecnit na veřejný sektor jako takový. Stejně jako Velká hospodářská krize i krize způsobená pandemií COVID-19 jistě změní způsob, jakým uvažujeme o jeho roli. Jak tvrdí Samuel Bowles a Wendy Carlin⁴⁵, pandemie otřásla sledováním vlastního zájmu ve prospěch „společného“ jako hodnotové orientace a laissez-faire jako politického paradigmatu. Z prvního vyplývá, že si společnost musí uvědomit, že v době krize to nebyl ani bankovní sektor ani automobilový průmysl, které by držely společnost pohromadě, ale ani ekonomický růst není garantem dobrých podmínek k životu. Byly to **veřejné služby**, které se staraly o zdraví občanů, o péči o potřebné a o vzdělávání dětí. To jsou oblasti, které se musí v obnově ekonomiky stát středobodem zájmu, protože jejich stabilizace, důstojné odměňování pracovníků a finanční zajištění i inovační rozvoj předurčí průběh nejen potenciálních dalších koronavirových vln, ale také příštích ekonomických krizí.

45 Bowles a Carlin, 2020.

Příjmové, ale potažmo i majetkové nerovnosti a nerovné příležitosti budou v České republice do budoucna záviset především na hospodářsko-politických rozhodnutích. Výše jmenovaná opatření by proto měla být realizována i v kontextu intenzivní snahy zajistit **mezigenerační rovnost**, tedy zabezpečit budoucím generacím dostupnost a kvalitu veřejných služeb, rovnost příležitostí a prostor pro vlastní rozhodnutí o společenském směřování. Takové jednání předpokládá vynaložení snahy o **růst mzdové úrovně** v Česku včetně **růstu mzdového minima** pro nevytváření pracujících chudých a započítání strukturální změny momentálně neudržitelné nízkonákladové ekonomiky na transformovanou **sociálně i ekologicky udržitelnou ekonomiku**.

JAN BITTNER

JE EKONOM A PEDAGOG NA FAKULTĚ PODNIKOHOSPODÁŘSKÉ VYSOKÉ ŠKOLY EKONOMICKÉ V PRAZE. PRACUJE NA MINISTERSTVU PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ.

LITERATURA

- Atkinson A.B. (2015). *Inequality. What can be done?*, Cambridge University Press.
- Bašná, Kristýna (2020). *Vnímání spravedlnost ve výši mezd v Evropě a v České republice*. European Social Survey. Dostupné na: [»http://ess.soc.cas.cz/aktuality/vnimana-spravedlnost-ve-vysi-mezd-v-evrope-a-v-cr](http://ess.soc.cas.cz/aktuality/vnimana-spravedlnost-ve-vysi-mezd-v-evrope-a-v-cr)
- Bowles, Samuel a Wendy Carlin (2020). *he coming battle for the COVID-19 narrative*. Dostupné na: [»https://voxeu.org/article/coming-battle-covid-19-narrative](https://voxeu.org/article/coming-battle-covid-19-narrative)
- CPB Netherlands Bureau for Economic Policy Analysis (2013). *A study on the economic effects of the current VAT rates structure*. European Commission, TAXUD. Dostupné na: [»https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/docs/body/vat_rates_structure_final_report.pdf](https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/docs/body/vat_rates_structure_final_report.pdf)
- Credit Suisse Research Institute (2012 až 2019). *Global Wealth Databook*. Dostupné na: [»https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html](https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html)
- Česká školní inspekce (2020). *Vzdělávání na dálku v základních a středních školách*. Tematická zpráva. Dostupné na: [»https://www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/PDF_el_publicace/Tematick%3%a9%20zpr%3%a1vy/Vzdelavani-na-dalku-v-ZS-a-SS-Tematicka-zprava.pdf](https://www.csicr.cz/Csicr/media/Prilohy/PDF_el_publicace/Tematick%3%a9%20zpr%3%a1vy/Vzdelavani-na-dalku-v-ZS-a-SS-Tematicka-zprava.pdf)
- Dingel, J and B Neiman (2020). *How Many Jobs Can be Done at Home?*. Covid Economics: Vetted and Real-Time Papers 1: Issue 24. Dostupné na: [»https://cepr.org/content/covid-economics-vetted-and-real-time-papers-0](https://cepr.org/content/covid-economics-vetted-and-real-time-papers-0)
- European Commission (2020). *ECFIN Forecast – Spring 2020*. Dostupná na: [»https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ecfin_forecast_spring_2020_overview_en_0.pdf](https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ecfin_forecast_spring_2020_overview_en_0.pdf)
- European Commission (2018). *Special Eurobarometer: Fairness, inequality and inter-generational mobility*. Dostupná na: [»https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/special/surveyky/2166](https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/special/surveyky/2166)
- European Commission (2019). *Addressing Inequalities: A Seminar of Workshops. Social Europe*. doi:10.2767/59014. Dostupný na: [»https://bit.ly/3nQCPZa](https://bit.ly/3nQCPZa)
- Fana, M., Tolan, S., Torrejón, S., Urzi Brancati, C., Fernández-Macías, E (2020). *The COVID confinement measures and EU labour markets*. Joint Research Centre. Dostupné na: [»https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC120578/jrc120578_report_covid_confinement_measures_final_updated_good.pdf](https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC120578/jrc120578_report_covid_confinement_measures_final_updated_good.pdf)
- Furceri, Davide, Prakash Loungani, Jonathan D. Ostry a Pietro Pizzuto (2020). *Will Covid-19 affect inequality? Evidence from past pandemics*. CEPR PRESS, Issue 12. Dostupné na: [»https://cepr.org/sites/default/files/news/CovidEconomics12.pdf](https://cepr.org/sites/default/files/news/CovidEconomics12.pdf)
- Hrehová, Kristína a Štěpán Jurajda (2020). *Ekonomická krize a straty na životech (Zdravotní dopady ekonomických krizí)*. IDEA CERGE EI. Dostupná na: [»https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Kriza_a_straty_na_zivotoch_Cerven2020_covid19_20.pdf](https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Kriza_a_straty_na_zivotoch_Cerven2020_covid19_20.pdf)
- IGM (2020). *Inequality and the COVID-19 Crisis. Chicago Booth*. Dostupné na: [»http://www.igmchicago.org/surveys/inequality-and-the-covid-19-crisis/](http://www.igmchicago.org/surveys/inequality-and-the-covid-19-crisis/)
- *Incomes of Families and Single Persons, 1935–1936: Summary* (1938). Monthly Labor Review, 47.
- Leven, Maurice, Moulton, Harold G. A Warburton, Clark (1934). *America's Capacity to Consume*. *American Journal of Agricultural Economics*, Volume 17, Issue 1, Washington.
- Lidovky.cz (2020). *Pandemie vysvětlila české školství, donaha'*. Sociolog Daniel Prokop vysvětluje dopady koronakrizy. Dostupné na: [»https://www.lidovky.cz/domov/pandemie-upozornila-na-rozdily-sociolog-daniel-prokop-vysvetluje-jak-koronakrizy-dopada-ceske-skols.A200627_174814_ln_domov_ele?](https://www.lidovky.cz/domov/pandemie-upozornila-na-rozdily-sociolog-daniel-prokop-vysvetluje-jak-koronakrizy-dopada-ceske-skols.A200627_174814_ln_domov_ele?)
- Mapa exekucí (2019). Dostupná na: [»http://mapaexekuci.cz/mapa/index.html](http://mapaexekuci.cz/mapa/index.html)
- Marriner S. Eccles (1952). *Beckoning Frontiers: Public and Personal Recollections*. The American Historical Review, Volume 57, Issue 2, January 1952, Pages 481–483.
- Median (2020). Tisková zpráva: *Více než čtvrtina Čechů udává, že se zhoršila jejich ekonomická situace*. Dostupné na: [»https://www.median.eu/cs/wp-content/uploads/2020/07/MEDIAN_TZ_Ekonomicke_zmeny_v_obdobi_COVID19.pdf](https://www.median.eu/cs/wp-content/uploads/2020/07/MEDIAN_TZ_Ekonomicke_zmeny_v_obdobi_COVID19.pdf)
- Milanovic, Branko (2016). *Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization*. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press.
- Palomino, Juan C., Juan G. Rodríguez and Raquel Sebastian (2020). *Wage inequality and poverty effects of lockdown and social distancing in Europe*. Covid Economics: Vetted and Real-Time Papers 1: Issue 25. Dostupné na: [»https://cepr.org/content/covid-economics-vetted-and-real-time-papers-0](https://cepr.org/content/covid-economics-vetted-and-real-time-papers-0)
- PAQ Research (2019). *Souvislost sociálního znevýhodnění a vzdělávacích problémů*. Dostupné na: [»https://www.paqresearch.cz/post/souvislost-socialniho-znevychodneni-a-vzdelavacich-problemu](https://www.paqresearch.cz/post/souvislost-socialniho-znevychodneni-a-vzdelavacich-problemu)

- PAQ Research (2020). *Ekonomické problémy domácností v polovině května – report z longitudinálního výzkumu Život během pandemie – 5. vlna*. Dostupné na: [»https://drive.google.com/file/d/1aS6wVfFUytcHuuvn09xOk5aH1ZoB3Ur4/view](https://drive.google.com/file/d/1aS6wVfFUytcHuuvn09xOk5aH1ZoB3Ur4/view)
- **Parker, S.** (1998). *Income inequality and the business cycle: a survey of the evidence and some new results*. *Journal of PostKeynesian Economics*, Winter 1998–99, Vol. 21, No. 2
- **Piketty T.** (2014). *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press
- **Smiley, George** (1983). Recent Unemployment Estimates for the 1930s. *Journal of Economic History*
- **Smith, Michael L.** (2019). Educational Pathways and their Role in Occupational and Class Attainment in Czech Society. *Czech Sociological Review*, 2019, Vol. 55, No. 6: 853–878. Dostupné na: [»https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2019/06/06.pdf](https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2019/06/06.pdf)
- **Stiglitz J.** (2012). *The Price of Inequality*, New York, Norton.
- **Stockhammer, Englebert** (2017). *Determinants of the Wage Share: A Panel Analysis of Advanced and Developing Economies*. *British Journal of Industrial Relations* 55:1, pp. 3–33. Dostupné na: [»http://pinguet.free.fr/bjir12165.pdf](http://pinguet.free.fr/bjir12165.pdf)
- **Sunega a Lux** (2018). *Rovní v příjmech, nerovní v majetku? Nerovnosti ve vlastnickém bydlení v ČR*. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha. Dostupné na: [»https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2018/05/04.pdf](https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2018/05/04.pdf)
- **Wilkinson a Pikett** (2010). *The Spirit Level*. Penguin. Londýn.
- **Židek, Libor** (2009). *Dějiny světového hospodářství*. 2. rozšířené vydání. Plzeň: Aleš Čeněk. 400 s. ISBN 978-80-7380-184-7.
- odchytku od průměrnému zastoupení v ekonomice, uvedeného červeně)
- Graf 9 Korigovaný podíl pracovního důchodu (wage share; % HDP)
- Graf 10 Meziroční změna indikátoru S80/S20 (v %)
- Graf 11 Giniho koeficient majetku v zemích Evropské unie v roce 2019
- Graf 12 Vývoj průměrného a mediánového bohatství na jednoho dospělého v populaci ČR (USD, běžné ceny)
- Graf 13 Procento domácností, které si nemohly dovolit neočekávaný výdaj 11 200 Kč v roce 2019 dle decilového rozdělení čistých peněžních příjmů na osobu a dle postavení osoby v čele (%)
- Graf 14 Zvažované možnosti řešení ekonomické situace domácností na počátku a v průběhu krize (v %)
- Graf 15 Variabilita výsledků PISA Science Results u patnáctiletých žáků a žákyň vysvětlitelná vzděláním rodičů (v%)
- Graf 16 Podíl osob bez meziroční změny příjmového decilu (%)
- Graf 17 Vývoj Giniho koeficientu v ČR před a po redistribuci (meziroční % změna)

Seznam grafů

- Graf 1 Příjmová distribuce amerických domácností (procentuální četnost dle příjmové úrovně v USD)
- Graf 2 Procentuální změna Giniho koeficientu mezi lety 2008 a 2014
- Graf 3 Růst reálného HDP v ČR a EU
- Graf 4 Redukce příjmů domácnosti oproti době před epidemií v různých skupinách respondentů – pokles o min. 50% (k 10. 5. 2020)
- Graf 5 Nakolik se obávají ztráty zaměstnání/práce (k 10. 5. 2020)
- Graf 6 Dosah státní podpory (k 10. 5. 2020)
- Graf 7 Vztah obecné míry nezaměstnanosti (osa x) a Giniho koeficientu před redistribucí (osa y)
- Graf 8 Zastoupení kategorie pracovníků v definovaných sektorech v ČR (v %; sloupce značí

PLACENÁ A NEPLACENÁ PRÁCE V DOBĚ PANDEMIE

DŮSLEDKY PANDEMIE A PŘIJATÝCH OPATŘENÍ PRO GENDEROVOU ROVNOST

ŠÁRKA HOMFRAY

PANDEMIE COVID-19 POUKÁZALA, A TO NEJEN V ČESKÉ REPUBLICE, NA CELOU ŘADU GENDEROVÝCH ROZDÍLŮ PRACOVNÍHO TRHU. STUDIE SE ZABÝVÁ DOPADEM PANDEMIE NA SILNĚ FEMINIZOVANÁ ODVĚTVÍ PRACOVNÍHO TRHU, A TO JAK TA, KTERÁ BYLA ZASAŽENA OMEZENÍMI A ÚBYTKEM PŘÍJMŮ, TAK TA, KTERÁ NAOPAK MUŠELA REAGOVAT NA NÁROČNOU SITUACI A JEJÍ ZVLÁDNUTÍ. KROMĚ PLACENÉ PRÁCE ŽENY V ČESKÉ REPUBLICE VYKONÁVAJÍ VÝRAZNĚ VYŠŠÍ PODÍL NEPLACENÉ PRÁCE VČETNĚ NEFORMÁLNÍ PÉČE O BLÍZKÉ OSOBY. V DOBĚ PANDEMIE SE S TOUTO SKUTEČNOSTÍ POJILY DALŠÍ GENDEROVĚ ODLIŠNÉ DOPADY, O KTERÝCH SE STUDIE ROVNĚŽ ZMIŇUJE.

1. ÚVOD

Tato studie byla zpracována v okamžiku, kdy již bylo možné nejen předpovědět, ale i vyhodnotit velkou část bezprostředních dopadů pandemie Covid-19 a souvisejících opatření přijatých a platných zejména v druhém čtvrtletí roku 2020. Zároveň ale jde o okamžik, kdy po snížení přísunu nově nakažených osob a celkového výskytu nákazy ve společnosti dochází opět k jeho nárůstu. Téměř všechna opatření již byla uvolněna a začíná se opět hovořit o jejich zavedení, byť na lokální nebo jinak modifikované bázi. V situaci, kdy se očekává příchod tzv. druhé vlny je tedy nanejvýš vhodné se zastavit nad již známými dopady opatření z vlny první, a jejich krátkodobými a dlouhodobými dopady na otázku genderové rovnosti.

Ve studii jsem se zaměřila na srovnání výchozí situace za pomoci relevantních ukazatelů, přehled očekávaných i reálných dopadů opatření z doby, kdy byla zaváděna, i na hodnocení výsledků a aktuální situace spolu s možnými efekty do budoucna. Ačkoli jde primárně o situaci v České republice, problematika genderové rovnosti a vlivů na ni má celou řadu společných rysů napříč státy, a z toho důvodu nechybí alespoň částečný vhled do evropské perspektivy, a to napříč jednotlivými částmi studie.

Není pochopitelně možné otázku genderové rovnosti redukovat jen na otázku práce, zaměstnanosti a souvisejících ekonomických témat. S ohledem na charakter pandemie i přijatých opatření se jedná ale

o zásadní složku dopadů současné situace na genderovou rovnost. S vyšším akcentem na domov a domácí sféru se ale pojí celá řada dalších dopadů, zejména spojených s problematikou domácího násilí. Ačkoli není v možnostech této studie zabývat se všemi genderovými dopady se stejnou mírou podrobnosti, tento závažný jev zcela pominout nelze.

2. GENDEROVĚ SPECIFICKÉ DOPADY JAKO VÝCHODISKO

Jedním ze základních východisek pro hodnocení dopadů jak samotné pandemie Covid-19, tak opatření přijatých na její zmírnění, tak i případných ekonomických a jiných stimulů atd. je skutečnost, že nejsou genderově neutrální. Vychází to z řady skutečností, z nichž je možné v této souvislosti jako zásadní označit vysokou míru genderové segregace pracovního trhu a nerovnoměrné rozdělení neformální péče o děti a další blízké a neplacené práce (zejména péče o domácnost) mezi ženy a muže. Od těchto skutečností (a dalších s nimi souvisejících faktorů) se pak odvíjejí genderově specifické dopady celé situace, která se mj. v tomto ohledu výrazně liší od předchozích ekonomických krizí.

Na tyto skutečnosti poukázal již na začátku měsíce dubna Sociologický ústav AV ČR v sérii tiskových zpráv, které měly zejména poukázat na možná rizika v opatřeních, která budou v souvislosti s pandemií přijímána. Jelikož si Česká republika celosvětově nestojí příliš dobře v ukazatelích genderové rovnosti (v Global Gender Report 2020, který vydává Světové ekonomické fórum, se umístila na 78. místě ze 153 hodnocených zemí¹), není žádoucí, aby byla přijímána opatření, která mají potenciál úroveň genderové rovnosti dále snižovat.

Genderově zabarvené dopady pandemie Covid-19 nejsou pochopitelně českým unikátem. Jak ukazují např. zjištění Evropského institutu pro genderovou rovnost (EIGE)², genderové rozvrstvení placené a neplacené práce vykazuje napříč Evropou velmi podobné rysy, a to znamená i velmi podobné dopady. Zasaženy jsou feminizované profese jako je zdravotnictví, zvýšení domácích povinností dopadne více na ženy, které jich vykonávají nepoměrně mnoho, ztráta zaměstnání hrozí opět ve feminizovaných

odvětvích a ženy jsou často v prekérní pracovní situaci už teď. I kromě těch nejzjevnějších zásahů se v podstatě všechna opatření veřejných politik se budou jinak týkat žen a mužů (např. s ohledem na jinou míru využívání veřejné dopravy apod.).

2.1 Genderové rozdělení českého pracovního trhu

Český pracovní trh vykazuje poměrně konstantní míru rozdělení na „mužské“ a „ženské“ profese, které se v čase mění jen pozvolna³. Obdobně se v podstatě nemění ta povolání, ve kterých ženy typicky působí nejčastěji. Podle údajů Českého statistického úřadu (ČSÚ) z roku 2018 byl nejvyšší podíl žen ve zpracovatelském průmyslu, velko- a maloobchodu, zdravotnictví a sociální péči, vzdělávání a veřejné správě⁴.

Genderová segregace se ale neprojevuje jen v zaměstnaneckých pozicích. I u osob samostatně výdělečně činných (OSVČ) nalezneme výrazně feminizované a maskulinizované obory. Ačkoli OSVČ převažují mezi muži, jsou v odvětví nejvíce zasažených restriktivními opatřeními (osobní služby spojené s cestováním, provozem stravovacích a ubytovacích zařízení, pohostinstvím, kadeřnictvím a kosmetikou) více zastoupeny ženy.

Tato segregace není výlučná pouze pro Českou republiku, obdobné rozložení žen a mužů v dotčených profesích najdeme napříč Evropskou unií. Jak vyplývá z údajů EIGE⁵, 76 % pracovní síly ve zdravotnictví tvoří ženy, obdobně práci pokladní vykonává v EU až 82 % žen. Feminizované jsou v EU i obory pandemií zasažené negativně, jako je například turismus. Obdobně jsou ženy v EU více zastoupeny v prekarizovaných a hůře placených pozicích, tvoří 85 % sólo rodičů a vykonávají v průměru o 13 hodin neplacené práce týdně více než muži. Všechny tyto faktory z nich činí skupinu více ohroženou dopady pandemie a přijatých opatření. To s sebou nese riziko prohloubení genderových nerovností i pro dobu po pandemii a je důvodem, proč by všechny přijatá opatření, jak restriktivní, tak nápravná, měla být podrobena genderové analýze.

1 World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2020 (online). cit. 23.7.2020. Dostupné z: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf

2 European Institute for Gender Equality. Coronavirus puts women in the frontline. (online). cit. 24.7.2020. Dostupné z: <https://eige.europa.eu/news/coronavirus-puts-women-frontline>

3 Srov. např. KRÍŽKOVÁ, Alena a SLOBODA, Zdeněk. Genderová segregace českého trhu práce. Kvantitativní a kvalitativní obraz. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2009. (online). cit. 24.7.2020. Dostupné z: https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/ss_09-4_krizkova_sloboda_-_genderova_segregace_ceskeho_trhu_prace.pdf

4 Český statistický úřad. Zaostřeno na ženy a muže — 2019 (online). cit. 1.8.2020. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/zaostreno-na-zeny-a-muze-ffhk87f13g>

5 ZALAN, Eszter. Women hit hardest by corona economic crisis. EU Observer (online). cit. 1.8.2020. Dostupné z: <https://euobserver.com/coronavirus/148155>

2.2 Neplacená práce

Ve veřejné debatě (nejen u nás) se v souvislosti s pandemií hovoří o zpomalení ekonomiky či dokonce o jejím zastavení. Nežádka bylo (zejména v počátku omezení pohybu ve veřejném prostoru) toto zpomalení i vítáno, jako jakási dovolená nebo možnost vystoupit z každodenního koloběhu a honby za výdělkem. Zde je ale potřeba mít na paměti, že kromě té „viditelné“ ekonomiky, měřitelné např. HDP, zde existuje ještě řada dalších činností, které ale neprochází trhem, případně je jejich hodnota považována za nízkou. A právě řada těchto činností, spojených zejména s rodinou, domácností a péčí o blízké, nabrala v době pandemie naopak na obrátkách.

Jak uvádí Sociologický ústav AV ČR, je péče o domácnost i blízké osoby u nás poměrně silně genderově diferenciovaná: „Podle dostupných dat jsou to v 68 % rodin ženy, kdo pomáhá dětem s přípravou do školy, v 92 % případů ženy perou, v 76 % uklízí a v 79 % vaří. O senior(k)y pečují z 80 % ženy a v případě stálé péče opouští zaměstnání ten, kdo má nižší příjem — většinou se tedy výdělkem vzdá opět žena.“⁶

Z těchto ukazatelů lze dovodit, že pokud se zvýší zátěž a množství práce v domácím prostředí, zvýší se i již tak relativně velké zatížení žen.

2.3 Další faktory

Gender Pay Gap

Česká republika se stále v rámci EU umísťuje jako země s jedním z nejvyšších celkových rozdílů v odměňování mezi ženami a muži (gender pay gap, dále jen „GPG“), a to na 3. místě s rozdílem 20,1 %⁷. Ačkoli samotná výše GPG nevyovídá o konkrétní výdělkové situaci jednotlivých osob nebo v jednotlivých rodinách, při bližším zkoumání této otázky se již ke konkrétním vlivům GPG relevantním pro období pandemie dostaneme. Jedním z nich je otázka odměňování v silně feminizovaných profesích, zejména v těch, které byly pandemií dotčeny.

Nezanedbatelný vliv má i skutečnost, že pouze v minimální části českých domácností se dvěma vydělávajícími dospělými má žena vyšší příjem než muž. Ze studie Sociologického ústavu AV ČR pro MPSV vyplývá,

že bezmála ve dvou třetinách (63 %) partnerských párů, tvořených mužem a ženou, činí příjem muže vyšší podíl, v 16 % mají oba stejný podíl na společných příjmech a v 10 % má vyšší podíl žena. Jak dále ukazuje graf, ve 26 % zkoumaných případů je příjem muže více než o polovinu vyšší než příjem ženy (tzn., že deklarované příjmy byly minimálně v poměru 60 % : 40 %)⁸.

S vyšším podílem péče a neplacené práce, kterou ženy vykonávají, a zároveň s tím, že jejich výdělek je obvykle v rodině ten nižší, často i velmi výrazně, se pojí celá řada dopadů. Jedním z nich je skutečnost, že jsou to častěji ženy, které pečují o nemocné dítě nebo z jiných obdobných důvodů čerpají překážky v práci na straně zaměstnavatele.

Matky samoživitelky jako ohrožená skupina

Sociologický ústav AV ČR upozornil i na výrazně náročnější situaci, ve které se nacházejí domácnosti sólo rodičů i mimo nouzový stav. 90 % sólo rodičů jsou ženy. Ekonomická situace sólo rodičů je často nejistá — polovina zaměstnaných sólo matek má hrubé měsíční příjmy z hlavního zaměstnání nižší než 21 580 Kč; vzhledem k nižším příjmům mají domácnosti sólo matek menší finanční rezervy: podle dat EU-SILC z roku 2018 si polovina domácností sólo matek se závislými dětmi nemůže dovolit zaplatit neočekávaný výdaj v hodnotě 10 700 Kč. Statisticky méně často zároveň mají někoho, na koho se lze obrátit s žádostí o materiální pomoc (12,8 % oproti 5,6 % domácností se dvěma rodiči). Častěji bydlí v nájmu a náklady na bydlení pro ně představují výraznou zátěž, takže opatření, která mají za cíl odlehčit lidem při splácení hypoték, jim tedy situaci neulehčí.

Vzniklá situace a přijatá opatření by tak na ně mohla mít až drastický dopad, včetně propadu domácnosti do chudoby. „Podle dostupných dat jsou sólo matky statisticky významně častěji zaměstnané tzv. překerní formou práce (smlouva na dobu určitou, DPP, DPČ) — celkem 16,1 % z nich oproti 11,5 % u domácností s oběma rodiči. Mezi častá zaměstnání matek samoživitelek (ve srovnání s matkami z rodin s oběma rodiči) patří pomocné pracovníce (12,6 %), pracovníce v obchodu a službách (9,2 %), pracovníce v oblasti osobních služeb (6,5 %, EU-SILC 2018). Složitá je také situace pro sólo matky, které pracují ve zdravotnictví (celkem 7,2 % z nich).“⁹

6 Sociologický ústav AV ČR. Kdo pečuje o rodinu v dobách pandemie? Dopady protipandemických opatření na české domácnosti. (online) cit. 7.8.2020. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/kdo-pecuje-o-rodinu-v-dobach-pandemie-dopady-protipandemickych-opatreni-na-ceske>

7 Eurostat. Gender pay gap statistics (online) cit. 4.8.2020. Dostupné z: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics

8 Ministerstvo práce a sociálních věcí. Rovné odměňování žen a mužů ve zkušenostech a názorech české veřejnosti. Výzkum veřejného mínění (online). cit. 26.7.2020. Dostupné z: <https://www.rovnaodmena.cz/www/img/uploads/8053ad73.pdf>

9 Sociologický ústav AV ČR. Kdo pečuje o rodinu v dobách pandemie? Dopady protipandemických opatření na české domácnosti. (online) cit. 7.8.2020. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/kdo-pecuje-o-rodinu-v-dobach-pandemie-dopady-protipandemickych-opatreni-na-ceske>

Migrantky na českém trhu práce

Jedním z velmi citelných opatření byl v podstatě zákaz cestování do zahraničí, později různě modifikovaný a uvolňovaný. Toto opatření dopadlo citelně na všechny osoby, které častěji, někdy i na denní bázi, cestují přes hranice za prací (tzv. pendleři), stejně jako na všechny cizince a cizinky pobývající u nás. Nicméně, jak upozornil Sociologický ústav AV ČR, opět bylo možné očekávat rozdíly v dopadech na ženy a muže. „Zviditelnila se přeshraniční provázanost na trhu práce v pečovatelském sektoru — zatímco Češky či Polky dojíždějí pečovat do Německa nebo Rakouska, péči v Česku často vykonávají migrantky z Ukrajiny či jiných východoevropských zemí. Zavřené hranice tak znamenají obtíže jak pro migrantky samotné, tak pro pečovatelská zařízení, kde migrantky pracují, nebo pro seniory a seniorky a jejich rodiny.“¹⁰

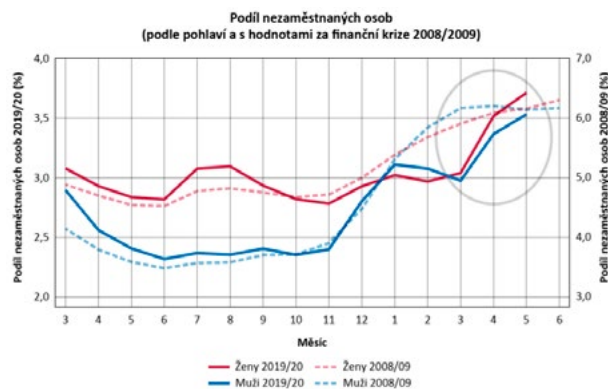
3. ZASAŽENÁ ODVĚTVÍ – OTÁZKA (NE) ZAMĚSTNANOSTI

První ekonomické dopady přinesla vládní opatření zacílená na snížení výskytu osob ve veřejném prostoru. Šlo o ukončení pořádání kulturních a sportovních akcí, následně i zavření velké části obchodů, restaurací a dalších provozoven, atd.

Specifikem aktuální situace je to, že minimálně ve svém úvodu dopadla na jiná odvětví, než jak tomu bylo v dobách minulých krizí a recesí. V předchozích krizích dopadala ztráta zaměstnání spíše na muže, jelikož postižena byla odvětví jako je průmyslová výroba, stavebnictví atd. Pandemie Covid-19 však přinesla především dopady do odvětví služeb s ohledem na výrazné omezení pohybu lidí ve veřejném prostoru. Zasaženy tak byly obory spojené s klientskými službami, které není zcela možné převést do digitální podoby, jako turismus, gastroprůmysl, živá kultura, sportovní a kosmetické činnosti atd. Proměnily se i nákupní vzorce osob dokonce i v těch oblastech, jejichž digitalizace byla zdánlivě bezproblémová, či dokonce již standardně existující, příkladem může být např. knižní¹¹ a mediální trh¹².

Řada těchto odvětví je jednak silně feminizovaná, jednak vykazuje určitou míru překérního zaměstnávání. Mezi průvodci a průvodkyněmi v cestovním ruchu je 80 % žen, mezi recepčními v hotelích a dalších rekreačních zařízeních je 83 % žen a jejich průměrné mzdy tvoří pouze 81 % průměrných mezd mužů, kteří tuto práci vykonávají. Ženy tvoří naprostou většinu osob pracujících v oborech kadeřnictví a kosmetika a 89 % žen pracuje v oblasti odborné rehabilitační péče¹³.

Podle studie Institutu pro demokracii a ekonomickou analýzu (IDEA) je už dopad pandemie Covid-19 na míru nezaměstnanosti žen v České republice ve statistikách Úřadu práce patrný. Míra nezaměstnanosti v dubnu a květnu 2020 prudce vzrostla v porovnání s březnem 2020 a nejde o sezónní vlivy. Nárůst nezaměstnanosti je větší u žen a zároveň je průběh dopadů na zaměstnanost žen a mužů poněkud odlišný od poslední recese v průběhu světové finanční krize v letech 2008–2009 (v grafu přerušované čáry).

Graf: Míra nezaměstnanosti mužů a žen v České republice. Autoři: Andreas Menzel, Martina Miotto¹⁴

Tento průběh zatím odpovídá i jiným zemím. Plynutím času se rozdíly mezi muži a ženami snižují, tento vývoj potvrzují i údaje z Českého statistického úřadu za červen 2020. „Zatímco se počty odpracovaných hodin vrátily již do téměř běžných hodnot, více se dopady koronavirové krize projevily v nezaměstnanosti. Obdobný počet nezaměstnaných jako letos v červnu byl u nás naposledy v září roku 2017. Sledujeme zejména nárůst počtu mužů

¹⁰ Sociologický ústav AV ČR. Kdo se o nás postará? Migrantky na českém trhu práce (online). cit. 30.7.2020. Dostupné z: »<https://www.soc.cas.cz/aktualita/kdo-se-o-nas-postara-migrantky-na-ceskem-trhu-prace>

¹¹ KALINA, Michal. Knižní trh je v krizi. Internet malé firmy nespasí, chtějí obchodovat bez prostředníků. E15.cz (online). cit. 6.8.2020. Dostupné z: »<https://www.e15.cz/byznys/knizni-trh-je-v-krizi-internet-male-firmy-nespasi-chteji-obchodovat-bez-prostredniku-1368297>

¹² JESCHKEOVÁ, Sára. Média se snaží ustát krizi. Bojují hlavně s poklesem inzerce. Online Stisk (online). Munimedia.cz. cit. 6.8.2020. Dostupné z: »<http://www.munimedia.cz/prispevek/media-se-snazi-ustat-krizi-bojuji-hlavne-s-poklesem-inzerce-16842/>

¹³ Sociologický ústav AV ČR. Dopady opatření proti pandemii na ženy a muže na trhu práce. (online). cit. 26.7.2020. Dostupné z: »<https://www.soc.cas.cz/aktualita/dopady-opatreni-proti-pandemii-na-zeny-muze-na-trhu-prace>

¹⁴ MENZEL, Andreas, MIOTTO, Martina. Rozdílné ekonomické dopady krize covid-19 na muže a ženy v Česku. IDEA anti COVID-19 (online). cit. 29.7.2020. Dostupné z: »https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Gender_dopady_covid-19_cerven_21.pdf

hledajících si práci.“ upozorňuje Dalibor Holý, ředitel odboru statistiky trhu práce a rovných příležitostí ČSÚ¹⁵.

Lze tedy uzavřít, že pandemie Covid-19 a opatření přijatá jako prevence k šíření nákazy měly bezprostřední vliv na zaměstnanost žen, byť zmírněný či oddálený jednak obecnými opatřeními pro zachování zaměstnanosti, jednak institutem ošetřování člena rodiny. Dopady zpomalené ekonomiky a možného (a očekávaného) nástupu recese pak nejspíše budou mít již „obvyklé“ dopady a postihnou i ta odvětví, která v okamžiku pandemie zasažena nebyla.

4. ODVĚTVÍ „V PRVNÍ LINII“ – ODHALENÍ NEDOSTATKŮ

Pandemie a snaha o zpomalení šíření nákazy zvýraznili význam a potřebnost některých odvětví zejména veřejného sektoru. V tzv. „první linii“ se ocitlo zdravotnictví, maloobchod (zejména s potravinami), sociální služby, veřejná doprava, policie, hasiči, armáda a v neposlední řadě veřejná a státní správa.

Obdobně jako u odvětví zasažených první vlnou omezení, i zde je nápadným rysem vysoká feminizace většiny těchto odvětví. Kromě toho je nezbytné v této souvislosti specificky zmínit urputně přetrvávající GPG. Jak uvádí Sociologický ústav AV ČR podle dat ČSÚ:

- Mezi lékaři specialisty je 51 % žen, ale jejich průměrné mzdy dosahují pouze 78 % průměrné mzdy mužů.
- Mezi praktickými lékaři je 69 % žen, ale jejich průměrné mzdy dosahují pouze 75 % průměrných mezd praktických lékařů.
- Ženy tvoří 98 % všeobecných zdravotních sester a jejich mzdy dosahují průměrně pouze 85 % mzdy mužů, kterých jsou v této profesi pouhá 2 % (průměrná mzda 31 711 Kč).
- Ženy také tvoří 98 % pracujících v ošetrovatelství a sociálních službách v oblasti pobytové i domácí péče (průměrná mzda 27 107 Kč).
- Ženy tvoří 63 % všech zaměstnaných ve službách a prodeji a jejich mzdy dosahují průměrně 88 % mzdy mužů.
- Mezi prodavači v prodejnách (průměrná mzda 22 188 Kč) je 78 % žen, přičemž jejich mzdy průměrně dosahují 83 % průměrných mezd mužů.

Zároveň ženy tvoří 14 % zaměstnanců policie (průměrná mzda 38 216 Kč), kde dosahují 88 % průměrné mzdy mužů, a pouze 5 % hasičů (průměrná mzda 42 669 Kč) a 6 % řidičů autobusů, trolejbusů a tramvají (průměrná mzda 32 982 Kč), přičemž průměrné mzdy žen a mužů jsou v těchto zaměstnáních vyrovnané (ČSÚ 2019).

Vysoká feminizace zdravotnictví pak byla jedním z prvních ukazatelů toho, že dopady aktuální krize budou jednak genderově zabarvené, jednak (nejen v tomto ohledu) odlišné od většiny předchozích situací s ekonomickými dopady. Uzavření škol a školek (datum) znamenalo výrazné riziko nedostatku zdravotnického personálu, typicky zdravotních sester.¹⁶

U některých z těchto odvětví, zejména u zdravotnictví a sociálních služeb také bylo již dříve upozorňováno (a není to žádným tajemstvím) že se jedná o náročné profese, jejíž náročnost zvyšuje mimo jiné nedostatečné personální zabezpečení a nízké či jinak problematické odměňování.

S ohledem na právní úpravu provozování nemocnic v České republice se pak potýkáme zejména s dvojitým systémem odměňování v nemocnicích, které u některých (typicky krajských) nemocnic přináší jejich nižší zaměstnavatelskou konkurenceschopnost a zároveň v podstatě znemožňuje vládní nebo jinak centrálně zacílený vliv na odměňování části nemocničních zaměstnanců a zaměstnankyň.

V oblasti sociálních služeb se jako jeden z jejich rysů projevila značná různorodost až roztržitést jak samotných služeb, tak jejich provozovatelů a způsobu financování. Zejména (logické) omezení terénních a jiných nepobytových služeb s sebou přineslo minimálně v určité fázi nejistotu plynoucí z možnosti nahradit osobní formu sociální služby nějakou formou jinou, včetně online nebo telefonických konzultací. V pobytových zařízeních byla situace problematická zejména s ohledem na nedostatečné zásobování ochrannými pomůckami, vyskytoval se i nedostatek personálního zabezpečení. Ministerstvo práce a sociální věci se pokoušelo na situaci co možná pružně reagovat¹⁷, nicméně k nejasnostem, zmatkům a prodlením docházelo.

Další skutečností, která se projevila výrazně v souvislosti se situací migrantek, je to, na co upozornil i Sociologický

15 Český statistický úřad. Míry zaměstnanosti, nezaměstnanosti a ekonomické aktivity – červen 2020. (online). cit. 1.8.2020. Dostupné z: »<https://www.czso.cz/csu/czso/cr/miry-zamestnanosti-nezamestnanosti-a-ekonomicke-aktivity-cerven-2020>

16 HOMFRAY, Šárka. Kdo bude pečovat o nemocné, zůstanou-li sestry s dětmi doma? Deník Referendum (online) cit. 2.8.2020. Dostupné z: »<https://denikreferendum.cz/clanek/30869-kdo-bude-pecovat-o-nemocne-zustanou-li-sestry-s-detmi-doma-->

17 Viz Časová osa opatření v sociálních službách na: Ministerstvo práce a sociálních věcí. Sociální služby (online). cit. 2.8.2020. Dostupné z: »<https://www.mpsv.cz/web/cz/socialni-sluzby-info>

ústav AV ČR: “V České republice je péče (nejen – pozn. autorky) o seniory dlouhodobě podfinancována a platy pečovatelek jsou pod průměrnou mzdou – v roce 2018 byla průměrná hrubá mzda pečovatelek 27 107 Kč (oproti průměrné hrubé mzdě za celou ČR, která byla 33 840 Kč). Podfinancovanost zasahuje jak sektor zdravotnictví, tak pečovatelské instituce nebo i nájemnou péči v domácnosti. Právě tu vykonávají také cizinky. Zde se kromě nízké mzdy přidává také prekarita, nejasné a špatně kontrolovatelné pracovní podmínky – v řadě zemí je domácí pečovatelská práce vyjmuta z pracovněprávní ochrany zaměstnanců nebo se odehrává v šedé zóně.¹⁸

Pandemie a nasazení ve výše uvedených odvětvích v „první linii“ k těmto oborům přitáhly pozornost politiků, médií i veřejnosti. Ačkoli s ohledem na relativně mírný (např. ve srovnání s tzv. italským scénářem) dosavadní průběh pandemie nedošlo k vysloveným kolapsům, nebylo možné existující nedostatky nevidět a bylo by nanejvýš vhodné je i nadále nepřehlížet.

Dále je v této souvislosti nutné zmínit další podstatnou zkušenost z doby pandemie. Dle údajů České správy sociálního zabezpečení během března výrazně vzrostl počet osob využívajících ošetřovné, a to o celých 333,5 tisíc. I v dalších měsících byl nárůst žádostí o tuto dávku, případně některých jiných žádostí (například dávku mimořádné okamžité pomoci u Úřadu práce) ve vysokém poměru oproti normálnímu stavu. Správní orgány byly povinny všechny žádosti vyřídit co možná nejrychleji, zároveň ale bojovaly s vlastním oslabením. Ze struktury obsazení státní služby vyplývá, že se jedná o výrazně feminizované odvětví s poměrně silnou skupinou starších státních zaměstnankyň a zaměstnanců. Bylo tedy nanejvýš pravděpodobné, že i v řadách ČSSZ a dalších orgánů byla část personálu na OČR, případně ohrožena z důvodu příslušnosti k ohrožené skupině. K tomu vláda rozhodla, že všechny státní orgány mají minimalizovat pobyt na pracovišti i klientské a přepážkové činnosti. I za těchto podmínek bylo dosaženo poměrně rychlého vyřízení akutních žádostí při poměrně nízké chybovosti.

5. DOMÁCNOST A SOUKROMÁ SFÉRA

Velmi brzo, již v polovině měsíce března 2020 byla přijata jak závazná opatření, tak doporučení, která výrazně

omezila pohyb osob ve veřejném prostoru, na pracovištích i ve veřejné dopravě. Mnohem více času trávili lidé ve svých domovech, což s sebou přineslo celou řadu důsledků. S ohledem na (výše uvedené) nerovnoměrné rozdělení neplacené práce a jiných povinností souvisejících s domácí sférou pak tyto důsledky byly často odlišné pro ženy a muže.

Kromě těch jevů, kterým se podrobněji věnuji níže, není možné pominout ale i řadu dopadů dalších, neméně podstatných. Jedním z nich je zhoršená dostupnost zdravotní péče, včetně péče o duševní zdraví, a to v situaci zvýšené psychické zátěže. V této souvislosti je vhodné se zmínit i otázce omezení návštěv ve zdravotnických zařízeních a zařízeních sociální péče nebo o dočasném omezení přítomnosti otců u porodu. Podrobnější rozbor těchto dopadů sice přesahuje možnosti této studie, nicméně je důležité je mít na paměti pro dokreslení skutečnosti, že pandemie a přijatá opatření zasahovala do soukromé sféry jednotlivců i celých rodin způsobem, který nebylo vždy možné předpokládat.

5.1 Ošetřování člena rodiny

Jedním z prvních plošných opatření, která vláda přijala, bylo uzavření škol. V důsledku rozhodnutí zřizovatelů pak byla uzavřena i naprostá většina předškolních zařízení. S ohledem na omezené možnosti péče o menší děti ze strany jejich prarodičů, kteří často z důvodu věku spadali do rizikové skupiny osob více ohrožených nemocí Covid-19, nezbylo obvykle rodičům nic jiného, než aby alespoň jeden z nich zůstal doma „na ošetřovače“, tedy na překážce v práci na straně zaměstnance z důvodu ošetřování člena rodiny. Jak ukazují statistiky MPSV¹⁹, počty žádostí i vyřízených dávek ošetřovného oproti předchozímu období výrazně stouply a specificky žádosti o ošetřovné z důvodu uzavření škol byly v jednotlivých měsících desítky až stovky tisíc.

Podle Sociologického ústavu Akademie věd ČR²⁰ zůstaly s dětmi doma častěji ženy, které tak přišly o významnou část svého příjmu. I pokud pobíraly ošetřovné, tedy pokud na něj měly nárok, jednalo se o pokles příjmu původně o 40%. Pokud šlo o OSVČ nebo o osoby pracující na DPP nebo DPČ, pak alespoň do přijetí dalších opatření pozbyly příjem zcela.

¹⁸ Sociologický ústav AV ČR. Kdo se o nás postará? Migrantky na českém trhu práce (online). cit. 30.7.2020. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/kdo-se-o-nas-postara-migrantky-na-ceskem-trhu-prace>

¹⁹ Ministerstvo práce a sociálních věcí. Statistika karantény dávků k 5. 8. 2020. (online) cit. 6.8.2020. Dostupné z: https://www.mpsv.cz/documents/20142/1580387/Statistika_eN_karanteny_davky_5_8_2020.pdf

²⁰ Sociologický ústav AV ČR. Dopady opatření proti pandemii na ženy a muže na trhu práce. (online). cit. 26.7.2020. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/dopady-opatreni-proti-pandemii-na-zeny-muze-na-trhu-prace>

Vláda na tuto skutečnost reagovala několika legislativními opatřeními, zejména navýšením vypláceného ošetřovného na 80 %, zvýšením věku dítěte, prodloužením maximální délky pobírání dávky, změnou způsobu žádosti a zpracování a zahrnutím některých „dohodářů“ do možnosti čerpání ošetřovného²¹. Všechna tato opatření byla platná do 30. června 2020. Údaje MPSV o počtu žádostí o ošetřovné z důvodu uzavření škol pak ukazují za měsíc duben druhý skokový nárůst, který bude představovat reakci právě na tuto legislativu,

Dalším opatřením bylo zavedení tzv. „ošetřovného pro OSVČ“, které je specifickou formou podpory poskytované Ministerstvem průmyslu a obchodu (MPO) pro OSVČ na hlavní činnost, které nemohly vykonávat svou činnost z důvodu uzavření školy nebo jiného zařízení a péče o dítě mladší 13 let, nebo z obdobných důvodů v případě péče o osobu závislou.

5.2 Výuka na dálku a domácí vzdělávání

Pro rodiny s dětmi bylo uzavření škol náročným opatřením ještě z dalšího důvodu, a tím byla nezbytnost zajištění jejich vzdělávání ve změněných podmínkách. Toto opatření bylo přijato velmi rychle, bez předchozí přípravy ani metodického zajištění ze strany MŠMT a bez předem známé délky trvání. Jednotlivé školy nebyly na danou situaci připraveny srovnatelně, jak co do vybavení, tak co do připravenosti učitelů zahájit distanční výuku. Obdobně jednotlivé rodiny neměly stejné možnosti, zejména co se týká příslušného vybavení nebo možnosti rodičů na výuku a přípravu dohlížet.

Nejednotnost postupu jednak znamenala pro řadu rodičů vysoké časové nároky, které s největší pravděpodobností dopadaly častěji na matky, jednak mohla pro některé děti znamenat i výrazně zhoršenou možnost absolvovat příslušnou část výuky a přípravy. Toto může mít do budoucna pro jednotlivé děti i jejich rodiny zásadní dopady, zejména pokud by uzavírání škol z epidemiologických důvodů nebylo jen záležitostí již uplynulého školního roku. Jak v tématické studii upozorňuje a doporučuje IDEA: „V případě relativně krátkého zavření škol jsou nejvíce ohroženi žáci, kteří se běžícího vzdělávání na dálku neúčastní, a to ať kvůli chybějící technice, nedostatku podpory z rodiny, anebo vlastnímu nezájmu. Je zásadní nejenom výuku umožnit žákům bez techniky, ale také se snažit zapojit

nekomunikující žáky, a to přes intenzivní komunikaci s rodiči, nebo při snížení restrikcí spoluprací s terénními pracovníky. V případě delšího zavření škol se budou zvyšovat rozdíly mezi školami. Je proto nutné přijít s inovativními opatřeními, jak pomoci školám, které nevládají dobře výuku na dálku.“²².

5.3 Práce z domova

Relativně velká část zaměstnanců a zaměstnankyň začala svou práci vykonávat z domova. Podle dostupných údajů to byli častěji muži než ženy. Lze očekávat, že tato skutečnost bude mít rozdílné dopady krátkodobé a dlouhodobé. V krátkodobém horizontu může jít jak o zvýšení stresové zátěže ve spojení s rušivými faktory, které práci z domova komplikují. Tak tomu bude v rodinách s malými dětmi po uzavření školek a škol. Jiné stresové faktory související s pandemií Covid-19 naopak mohou být nižší, zejména pokud jde o snížení příjmu domácnosti a nezbytnost vystavovat se riziku nákazy při cestě do zaměstnání a pobytu na pracovišti.

5.4 Domácí násilí

S ohledem i na zahraniční zkušenosti odborná veřejnost již v počátku přijatých opatření upozorňovala na skutečnost, že může docházet ke zvýšení výskytu domácího násilí, případně k jeho závažnějším projevům.

Vyhodnocením dosavadních zjištění se zabývá mj. Výbor pro prevenci násilí na ženách a domácího násilí Rady vlády pro rovnost žen a mužů. Zejména usiluje o kompletaci neúplných a metodologicky nestejně vedených statistik. I bez „finálních“ čísel, která nebudou s ohledem na vysokou latenci tohoto jevu nikdy zcela kompletní, je ale jasný určitý trend během uplynulých měsíců a zároveň konkrétní dopady, které na tento problém opatření přijatá během pandemie Covid-19 měla.

Obecně známými východisky bylo, že stres a frustrace spojené s nuceným pobytem doma, obavami o zdravotní situaci i případným snížením příjmu domácnosti jsou rizikovými faktory, které mohou být spouštěči nebo vést ke zhoršení násilného chování. Omezení sociálních kontaktů pak zhoršuje možnost odhalení i řešení tohoto jevu.

Jak upozornily např. organizace ProFem a ROSA²³, dostatek pozornosti však nebyl věnován dopadům

21 Ministerstvo práce a sociálních věcí. Ošetřovné (online) cit. 6.8.2020. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/web/cz/osetrovne>

22 FEDERICOVÁ, Miroslava, KORBEL, Václav. Pandemie covid-19 a sociálně-ekonomické nerovnosti ve vzdělávání. IDEA anti COVID-19 (online). cit. 25.7.2020. Dostupné z: https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Nerovnosti_ve_vzdelavani_COVID-19_kveten2020_18.pdf

23 MICHÁLKOVÁ, Eva. Domácí a sexuální násilí v době nouzového stavu. proFem (online). cit. 3.8.2020. Dostupné z: <https://www.profem.cz/cs/o-nas/novinky/a/domaci-a-sexualni-nasiliv-dobe-nouzoveho-stavu>

omezeného fungování jak veřejných institucí, tak sociálních služeb. Policie by např. měla přistoupit k vykazání pouze v případech, kde „ohrožení života a zdraví osoby bude bezprostřední, omezeno mělo být podle právničky ProFem i vyslýchání svědků, případně některé další úkony. Problematické mohlo být i zpomalení rozvodových řízení či rozhodování o úpravě poměrů dětí. S ohledem na vyšší zátěž na celý zdravotnický systém mohla být ohrožena i péče obětem domácího a sexuálního násilí. V neposlední řadě mohla být vlivem režimových opatření ztížena cesta k vyhledání pomoci.

6. DOPADY PANDEMIE A RELEVANTNÍCH OPATŘENÍ

V době zpracování této studie již bylo možné vyhodnotit, nakolik se předpoklady o genderově odlišném dopadu pandemie a přijatých opatření potvrdily, i vyhodnotit, co se může jevit jako rizikové nebo naopak žádoucí v rámci přípravy na „druhou vlnu“, případně na „nový normál“, jak bývá označován výhled na budoucnost, kdy nový koronavirus sice nebude představovat tak akutní riziko jako v první polovině roku 2020, ale nikdy zcela nezmizí.

Už v dubnu upozornila Alena Křížková ze Sociologického ústavu AV na skutečnost, že přijatá opatření mohou mít na ženy podstatnější dopad: „Pokud si ale chceme vzít poučení z předchozí ekonomické krize, tak je to především to, že extrémně důležitá je reakce vlád na tyto ztráty – ta nakonec rozhoduje, jaké skupiny obyvatel důsledky krize pocítí nejvíce. Typicky je zachraňován automobilový průmysl. Úsporná opatření se na druhou stranu dotknou třeba mezd ve státní správě, kde pracuje více žen, a na ženy také více dopadnou škrtky či zmrazení sociálních dávek, protože jsou častěji na rodičovské, doma s dětmi. Takže v důsledku je dopad krize na ženy větší.“²⁴

6.1. Zaměstnanost a překerní práce

V úvodní fázi po zavedení karantény se vláda zaměřila zejména na udržení zaměstnanosti, kdy první opatření pokryla primárně zaměstnance v pracovním poměru, výrazně nižší až nulová byla ochrana OSVČ a lidí v některé z překerních forem práce, ať už se jednalo

o dohody o pracích vykonávaných mimo pracovní poměr (dohoda o provedení práce – DPP nebo dohoda o pracovní činnosti – DPČ), o agenturní zaměstnance atd.²⁵

První formy podpory reagovaly na platnou legislativu, zejména v oblasti sociálního zabezpečení. Tato situace obnažila některé jevy zejména úpravy nemocenského pojištění, na které bylo již dříve upozorňováno – např. téměř nulové zabezpečení pro OSVČ, dokonce i když si nemocenské pojištění dobrovolně platili, nebo překerní situaci i osob pracujících na DPP a DPČ, pokud tato forma pracovněprávního vztahu, určená zejména pro přivýdělký a jiné spíše vedlejší výdělečné činnosti, funguje jako v podstatě jediný příjem, např. kromě rodičovského příspěvku.

Jak upozornil Sociologický ústav, v „nestandardních“ úvazcích častěji pracují mladší lidé (ženy pod 39 let, muži pod 30 let). U žen je to ovlivněno věkem dítěte (20% zaměstnaných matek dětí mladších 9 let je zaměstnáno „nestandardně“). Tyto ženy nyní s velkou pravděpodobností zůstaly doma, aby pečovaly o děti, a o to hůře se jim bude vracet do práce v situaci ekonomické recese.²⁶

Sociologický ústav AV ČR vyslovil na začátku dubna několik předpokladů týkajících se nezaměstnanosti a mimo jiné zmínil i možnou nedostatečnost stávající podoby podpory v nezaměstnanosti: „Zároveň zatím nedošlo k úpravě parametrů pro podporu v nezaměstnanosti, kterou je nyní možné čerpat pouze po dobu pěti měsíců a maximálně do výše poloviny mzdy – nicméně šance najít si zaměstnaní například pro lidi, kterým podpora nyní skončí, je v podstatě nulová. Bylo by žádoucí, aby systém podpory v nezaměstnanosti na současné krizové podmínky flexibilně zareagoval, jinak je nutné očekávat negativní dopad opět na skupiny nejvíce ohrožené chudobou a ztrátou zaměstnaní, tedy matky samoživitelky a lidi v předdůchodovém věku nebo naopak těsně po ukončení školy, kteří jsou nejvíce ohroženi propuštěním.“²⁷

Podle výše uvedené studie IDEA a dostupných údajů se skutečně začínají projevovat genderově nestejně dopady situace v ukazatelích nezaměstnanosti:

24 Sociologický ústav AV ČR. Dopady opatření proti pandemii na ženy a muže na trhu práce. (online). cit. 26.7.2020. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/dopady-opatreni-proti-pandemii-na-zeny-muze-na-trhu-prace>

25 Příkladný přehled přijatých opatření např. ŠTEG, Jiří. Česká ekonomika v koronavirové krizi. Nadace Rosy Luxemburgové (online). cit. 30.7.2020. Dostupné z: <https://rosalux.cz/ceska-ekonomika-v-koronavirove-krizi/>

26 Sociologický ústav AV ČR. Dopady opatření proti pandemii na ženy a muže na trhu práce. (online). cit. 26.7.2020. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/dopady-opatreni-proti-pandemii-na-zeny-muze-na-trhu-prace>

27 Sociologický ústav AV ČR. Dopady opatření proti pandemii na ženy a muže na trhu práce. (online). cit. 26.7.2020. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/aktualita/dopady-opatreni-proti-pandemii-na-zeny-muze-na-trhu-prace>

- Údaje o nezaměstnanosti v České republice za duben a květen 2020 ukazují výraznější nárůst nezaměstnanosti u žen než u mužů, zatímco při dřívějších recesích tomu bývalo obvykle naopak.
- Výraznější nárůst je způsoben nezaměstnaností žen ve věku nad 44 let. Tento velký nárůst nezaměstnanosti starších žen zvyšuje již tak vyšší riziko, že ženy v důchodovém věku upadnou do chudoby.²⁸

IDEA rovněž upozorňuje na to, že data o nezaměstnanosti nejsou ještě zdaleka konečná: „Druhou vlnu nových žádostí žen o podporu v nezaměstnanosti lze očekávat, jakmile se školy a zařízení péče o děti znovu plně otevrou, protože matky pak již zřejmě nebudou mít nárok na krátkodobou podporu příjmu z programu Ošetřovné. S ohledem na obvyklý průběh roku lze čekat největší nápor v září.“²⁹

6.2 Zdravotnictví a sociální služby

Jedny z nejvíce feminizovaných profesí u nás plnily v době nouzového stavu přední stránky novin a minimálně diskuzi o finančním a personálním zabezpečení těchto oborů tak nebylo možné již zcela pominout.

Kromě zvýšeného úsilí o zajištění osobních ochranných prostředků v době, kdy celosvětové distribuční kanály selhávaly, byla v centru pozornosti i otázka mezd a platů ve zdravotnických zařízeních.

V praxi se v otázce zvláštní odměny za nasazení v době nouzového stavu projevila „dvoukolejnost“ odměňování mezi profesemi v „první linii“. Tam, kde jsou zaměstnanci a zaměstnankyně odměňování mzdou, nikoli platem, nemá vláda žádnou možnost centrálně ovlivnit výši jejich výdělku. Ještě na konci června se zdálo, že ve mzdovém režimu (který se týká velké části nemocnic) žádné prostředky na odměny zdravotníků nebudou³⁰. Následně se vláda a zákonodárci rozhodli tuto skutečnost řešit prostřednictvím speciální dotační výzvy³¹. I zde však není

zaručeno, že slíbené odměny ke zdravotníkům skutečně doputují, kdy a v jaké výši.

6.3 Vyrovnané zastoupení žen v mocenských a rozhodovacích pozicích

To, že Česká republika dlouhodobě trpí výrazně asymetrickým zastoupením žen a mužů v mocenských a rozhodovacích pozicích se projevilo i v době pandemie Covid-19. Výbor pro vyrovnané zastoupení žen a mužů v politice a rozhodovacích pozicích Rady vlády pro rovnost žen a mužů se připojil k apelu České ženské lobby a podal podnět Radě vlády k tomu, aby vládu ČR vyzvala k zajištění vyvážené zastoupení žen a mužů v Národní ekonomické radě vlády (NERV) a dalších poradních orgánech podílejících se na řešení hospodářské krize, Rada vlády pak tento podnět přijala³².

Příklad NERVu pak může být brán až jako ukázkově symptomatický, když i po dosavadních apelech jsou ze 17 členů v radě pouze 2 ženy³³. Nejde jen o symbolickou reprezentaci. Spolu s ženami nejsou v NERVu příliš zastoupeny ani ty výrazně feminizované sektory, které jak jsme si uvedli výše byly a budou krizí nejvýrazněji poznamenány. Přestože by se jevílo jako logické k práci na formulaci opatření k oživení ekonomiky přizvat ty, kteří byli jejím zpomalením nebo zmrazením postiženi nebo ohroženi, nedá se říct, že by tomu minimálně ve zmíněném poradním orgánu tak bylo.

Ani ekonomický poradní tým coby součást Ústředního krizového štábu při svém ustavení nevykazoval zdaleka vrovnané zastoupení žen a mužů, když z jeho 12 členů byly pouze 2 ženy³⁴.

Bez ohledu na výrazně genderově zabarvené dopady pandemie tak — zřejmě bohužel v souladu s aktuálním nastavením části české společnosti — se na hledání řešení a dalších opatření ženy podílejí výrazně méně, než jak by odpovídalo nejen jejich zastoupení ve společnosti, ale zejména dopadům, které pro ně situace přináší.

28 »https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Gender_dopady_covid-19_cerven_21.pdf

29 MENZEL, Andreas, MIOTTO, Martina. Rozdílné ekonomické dopady krize covid-19 na muže a ženy v Česku. IDEA anti COVID-19 (online). cit. 29.7.2020. Dostupné z: »https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Gender_dopady_covid-19_cerven_21.pdf

30 GARKISCH, David. Zdravotníci nedostali odměny za covid. Uráží nás ta arogance, říkají. Naše zdravotnictví (online). cit. 7.8.2020. Dostupné z: »<https://www.nasezdravotnictvi.cz/aktualita/zdravotnici-nedostali-odmeny-za-covid-urazi-nas-ta-arogance-rikaji>

31 ČTK. Mimořádné odměny pro zdravotníky vláda schválila. České noviny (online). cit. 7.8.2020. Dostupné z: »<https://www.ceskenoviny.cz/zpravy/mimoradne-odmeny-pro-zdravotniky-vlada-schvalila/1916040>

32 Úřad vlády České republiky. Rada vlády pro rovnost žen a mužů schválila sérii doporučení k řešení negativních dopadů pandemie (online). cit. 31.7.2020. Dostupné z: »<https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/aktuality/rada-vlady-pro-rovnost-zen-a-muzu-schvalila-serii-doporuceni-k-reseni-negativnich-dopadu-pandemie-182801/>

33 Úřad vlády České republiky. Národní ekonomická rada vlády (online). cit. 1.8.2020. Dostupné z: »https://www.vlada.cz/cz/ppov/nerv_2020/narodni-ekonomicka-rada-vlady-182438/

34 Ministerstvo vnitra. Jednání ÚKŠ a ekonomického poradního týmu: Čeští výrobci ochranných pomůcek by měli přednostně zásobovat stát (online). cit. 2.8.2020. Dostupné z: »<https://www.mvcr.cz/clanek/jednani-uks-a-ekonomickeho-poradniho-tymu-cesti-vyrobci-ochrannych-pomucek-by-meli-prednostne-zasobovat-stat.aspx>

7. VÝHLEDY A DOPORUČENÍ

Není pochyb o tom, že pandemie Covid-19 dopadla odlišně na ženy a muže, a to na ženy v mnoha ohledech intenzivněji. Byly a jsou více ohroženy ztrátou zaměstnání nebo jeho prekarizací. Domácí povinnosti a zejména péče o děti, starší příbuzné a jiné blízké osoby v době pandemie ještě zvýšily jejich již tak vysoké zatížení. Studie (např. IDEA³⁵) pak zmiňují poměrně předvídatelné vyšší dopady na duševní zdraví žen.

„První vlna“ nákazy i opatření pominula, aktuálně se pozornost upírá na další kroky v souvislosti s oživením ekonomiky. Není možné ale zapomínat jednak na další témata, která nejsou bezprostředně ekonomicky palčivá, nicméně je období pandemie vyneslo na světlo (např. domácí násilí), nebo naopak od nich odklonilo pozornost. Stejně tak je nezbytné mít na paměti skutečnost, že ta „první vlna“ nemusí být zdaleka poslední, a že některá omezení a s nimi související dopady se mohou znovu objevovat ve více či méně pravidelných cyklech. Ve všech těchto kontextech je potřeba dbát na to, aby pokud možno nedocházelo k dalšímu snižování míry genderové rovnosti v České republice.

V rámci ekonomických pobídek a dalších národních a nadnárodních nástrojů na podporu ekonomiky v době „post-covidové“ je pak nezbytné, aby byly zacíleny genderově sensitivně. S ohledem na odlišný vzorec oproti dřívějším ekonomickým krizím není možné jen opakovat dřívější recepty. Situace by měla být chápána jako výzva k výraznějšímu přehodnocení ekonomických priorit, zejména v oblastech zdravotnictví a sociální péče a sociálního i pracovněprávního zabezpečení prekérních profesí a pracovních pozic.

Dne 24. července 2020 pak na podkladě dosavadních zjištění a diskuzí schválila Rada vlády pro rovnost žen a mužů sérii doporučení k řešení negativních dopadů pandemie. Ta více konkrétní doporučení směřují do několika oblastí, např. k zajištění dostatečné péče o děti a jiné závislé osoby, k problematice domácího násilí, nebo k adekvátnímu odměňování finanční ohodnocení zaměstnanců a zaměstnankyň v sociálních a zdravotních (a dalších veřejných) službách. Šířeji ale Rada vlády apeluje zejména na následující:

- Genderové dopady a dopady na lidská práva u celé situace a všech opatření mají být důsledně vyhodnocovány;
- Mají být využívány odborné studie zaměřené na sociální a ekonomické dopady ve vztahu k rovnosti žen a mužů;
- Finanční zdroje mají být rozdělovány i s ohledem na rovnost žen a mužů na trhu práce a v dalších oblastech.

V rámci EU se v této souvislosti objevují výzvy např. ve vztahu ke spouštěnému unijnímu plánu „Recovery and Resilience Facility“, který představuje velký balík finančních prostředků pro členské státy využitelný ke zmírnění ekonomických a společenských dopadů koronavirové pandemie. Jeho cílem má být i přeměna unijních ekonomik směrem k vyšší udržitelnosti a připravenosti na výzvy spojené s přechodem na zelenou a digitální ekonomiku³⁶.

Odvětví, která se v dané situaci ukázala klíčová, mají kromě vysoké míry feminizace ještě několik dalších společných rysů. Jsou jimi nepříliš vysoké mzdy, společenská prestiž neodpovídající náročnosti a poměrně výrazný podíl veřejného zaměstnávání. Význam těchto oborů přesahuje hodnotu, která je mu připisována trhem, a i na podkladě pandemie Covid-19 bychom to měli vnímat jako impuls k akcentu na ještě další hodnoty a aspekty lidské práce, než jej jen její tržní ocenění. V této souvislosti lze zmínit zejména výzvu tří tisíců vědců z šesti stovek světových univerzit ze dne 16. května 2020.³⁷ Vyzývá k demokratizaci pracoviště, dekomodifikaci práce a ekologické nápravě politického rozhodování.

7.1 Oblasti hodné pozornosti

Konkrétně je z mého pohledu možné uvést následující oblasti, ve kterých je nezbytné dbát na to, aby dalším postupem nebyly prohloubeny a utuženy dosavadní nerovnosti:

- S ohledem na vzrůstající obavy z možné „druhé vlny“ nákazy a dalších opatření, včetně případného opětovného uzavření školních a předškolních zařízení je otázkou, jak se na podzim budou vyvíjet ukazatele nezaměstnanosti. Pokud by v rodině s malými dětmi jeden z rodičů již o práci přišel, pak lze očekávat, že v případě nezbytnosti osobní péče o děti to bude

35 BARTOŠ, Vojtěch, CAHLÍKOVÁ, Jana, BAUER, Michal, CHYTILOVÁ, Julie. Dopady pandemie koronaviru na duševní zdraví. IDEA anti COVID-19 (online). cit. 29.7.2020. Dostupné z: »https://idea.cerge-ei.cz/images/COVID/IDEA_Dusevni_zdravi_covid-19_cervenec2020_22.pdf

36 European Commission. Questions and Answers on the EU budget for recovery: Recovery and Resilience Facility (online). cit. 25.7.2020. Dostupné z: »https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_20_949

37 A2larm. Jak proměnit svět práce? Musíme ho demokratizovat. Zaměstnanci nejsou lidské zdroje (online). cit. 3.8.2020. Dostupné z: »<https://a2larm.cz/2020/05/jak-promenit-svet-prace-musime-ho-demokratizovat-zamestnanci-nejsou-lidske-zdroje/>

on, kdo s nimi zůstane doma, což dále zhorší jeho vyhlídky na uplatnění na trhu práce. Z výchozích předpokladů a dostupných údajů se jeví, že to budou častěji ženy než muži. Opakované uzavírání škol a školek tak může mít závažné dlouhodobé dopady na pracovní uplatnění a ekonomickou situaci celé řady matek.

- Ve školství je nezbytné hledat taková řešení, která případně distanční vzdělávání umožní pokud možno ve stejné dostupnosti pro všechny žáky a studenty. Nemělo by docházet k tomu, že na rodiče (a více matky, pro které půjde o další faktor, který sníží jejich atraktivitu pro zaměstnavatele) budou kladeny naprosto nerovnoměrné požadavky podle zcela náhodných kritérií souvisejících zejména s vybavením školy a připraveností pedagogů, ani k tomu, že se dostupnost vzdělání konkrétního dítěte bude odvíjet jen podle zejména ekonomické situace jeho rodičů.
- Snahu o snižování GPG je nutné pozvednout na vyšší úroveň priority, i s ohledem na jednu z hlavních příčin, které u nás k jeho přetrvávající existenci vedou – genderovou segregaci pracovního trhu včetně předcházejícího vzdělávání, a s tím spojenou nízkou prestiž i ohodnocení feminizovaných pozic, které se ukázaly jako nepostradatelné.
- Obdobně jako po předchozí krizi lze očekávat nárůst prekérní práce, případně i práce v šedé ekonomice nebo dokonce nelegální. Pokud budou dosavadními dopady více znevýhodněny ženy, pak se i tato nevýhodná pracovní uspořádání budou týkat jich. Je potřeba to mít na paměti při diskuzi o právní úpravě takového zaměstnávání, případně o jeho kontrole.
- Problematika levné práce se v době pandemie spojila s otázkou dostatečného sociálního a obdobného zabezpečení. Není novou informací, že velká řada lidí a rodin nemá téměř žádné úspory, některé (zejména rodiny sólo rodičů) pak jsou výrazně ohroženy chudobou i v běžných časech. Tyto domácnosti pak spoléhají na státní sociální systém. Je nezbytné vyhodnotit, co ze sociální „covid legislativy“ může být přeneseno i do budoucna, zejména v oblasti nemocenského pojištění.
- Hluboce podfinancovaný systém zajištění péče v řadě zemí pak dále stojí na levné práci mobilních pečovatelek – migrantek. Zejména pro EU by tak mělo jít o jednu z dalších pobídek k reformě systému péče, zejména o seniory.
- Fungující veřejné instituce jsou základ v krizových časech – nejen orgány sociálního zabezpečení a Úřady

práce, ale i řada dalších orgánů veřejné a státní správy sehrála v krizových časech nepostradatelnou úlohu. U některých naopak přijatá omezení mohla znamenat negativní dopady ve vztahu k veřejnosti. Je zapotřebí jednak urychlit procesy vedoucí k co nejvyšší a nejefektivnější digitalizaci veřejné a státní správy, jednak zejména v souvislosti se hledáním úspor ve státním rozpočtu nepřístupovat ke snižování pracovních a služebních míst financovaných z veřejných prostředků bez důkladné analýzy jejich potřebnosti.

- V souvislosti s případnými omezeními veřejné dopravy musí být dostupné údaje o jejím využívání, zejména pro nezbytnou přepravu do práce, školy atd. Pokud se potvrdí hypotéza, že ženy jsou častěji na tento typ dopravy odkázány bez možnosti dopravy individuální, pak je nezbytné mít to na paměti v případě formulace relevantních opatření.
- V souvislosti s překotným vývojem digitální ekonomiky je nezbytné mít na paměti, že ačkoli digitální technologie samy o sobě jsou neutrální, míra jejich využití a přístup k nim už zcela jednotně nejsou. V odhadech budoucnosti práce není zcela jednoznačně možné předpovědět, které profese budou zasaženy více a méně a jak, ale s ohledem na genderovou segregaci trhu je jasné, že v různých obdobích to budou ženy a muži zasaženi jinak. Pokud tedy máme vysoký podíl žen v odvětvích, která není možné do digitálního prostředí rychle nebo zcela převést, pak v situacích jako je pandemie Covid-19 budou zasaženy okamžitě, a s postupující mírou digitalizace celého světa práce pak i výhledově.
- Výbor pro prevenci domácího násilí a násilí na ženách Rady vlády pro rovnost žen a mužů dne 6. dubna 2020 přijal podnět k ochraně obětí domácího a sexuálního násilí s ohledem na pandemii COVID-19³⁸, který obsahuje řadu konkrétních doporučení pro Ministerstvo vnitra, Nejvyšší státní zastupitelství, Ministerstvo zdravotnictví, Ministerstvo práce a sociálních věcí i Úřad vlády. Zejména při diskutování a přípravě opatření v souvislosti s očekávanou „druhou vlnou“ nálezů u nás je nanejvýše vhodné tato doporučení co možná nejdůsledněji aplikovat, aby se problematika domácího násilí v dalších měsících neprohlubovala.

7.2 Pozitivní očekávání

V souvislosti s pandemií Covid-19 se předpokládají i některé pozitivní dopady na problematiku genderové rovnosti. Jako příklad se uvádí zejména:

38 Úřad vlády České republiky. Výbor pro prevenci domácího násilí a násilí na ženách schválil podnět k ochraně obětí domácího a sexuálního násilí s ohledem na pandemii COVID-19 (online). cit. 3.8.2020. Dostupné z: »<https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/aktuality/vybor-pro-prevenci-domacicho-a-nasili-a-nasili-na-zenach-schvalil-podnet-k-ochrane-obeti-domacicho-a-sexualniho-nasili-s-ohledem-na-pandemii-covid-19-180928/>

- Rozšíření práce z domova a dalších nástrojů sladování soukromého a profesního života, které mohou napomoci k návratu na trh práce.
- Větší zapojení mužů do neplacené práce a neformální péče by mohlo přetrvávat i po návratu do běžného stavu.
- Situace bude brána jako podnět k přehodnocení významu profesí „v první linii“, zejména co do jejich ohodnocení.

Ačkoli by takovéto důsledky byly nepochybně žádoucí, je vhodné o nich uvažovat spíše jako o příležitostech, než o garantovaných dopadech.

Jak vyplývá z dostupných dat, zaměstnání, v kterých bylo a je možné praktikovat práci z domova, případně která je v aktuální podobě možné přesunout do on-line prostoru, nejsou ta, která jsou mezi ženami nejčastější. Při současné míře genderové segregace pracovního trhu by z takového vývoje benefitoval pouze relativně malý počet žen a není důvod se bez dalšího domnívat, že lepší sladovací možnosti nějak výrazně segregaci v daných povoláních ovlivní.

Dále je potřeba dbát o to, aby se práce z domova nestala jen dalším nástrojem k usnadnění tzv. druhé směny, tedy neadekvátně vysokého podílu žen na výkonu domácí neplacené práce, a zároveň aby ve spojení s dalšími instrumenty (u nás např. s využíváním dohod o pracích konaných mimo pracovní poměr namísto kratší pracovní doby v pracovním poměru) nepřinesla další prekarizaci pracujících žen.

Obdobně není důvod mít za jisté, že aktuální zkušenost povede k férovějšímu rozdělení neplacené práce mezi muži a ženami. Naopak, v případě, že jeden z rodičů či partnerů přijde o práci (a zatím to jsou spíše ženy), může se nevyvážené rozdělení těchto činností ještě prohloubit.

I u „náhle objeveného“ významu některých profesí je potřeba zachovat určitou míru skepse k takovým

vyhlídkám. I přes celoevropský apel na komplexní přehodnocení zejména financování, organizace a společenského statusu zdravotnictví, sociální péče a dalších oborů „první linie“ se jedná o nesnadný úkol a není zřejmé, zda se toho podaří dosáhnout. U nás tomu kromě zatím opatrného zvýšení platů nic nenavzdává, v některých jiných státech se podpora „první linie“ zatím omezuje na spíše symbolická gesta.

8. ZÁVĚR

Situace spojená s pandemií Covid-19, přijatými opatřeními a hrozící ekonomickou krizí se ukázala jako unikátní v podobě genderově rozdílných dopadů, které přinesla. Na rozdíl od předchozích výjimečných situací nesměřovaly první dopady do maskulinizovaných profesí, unikátní je i důraz kladený na domácí sféru.

Jako taková dokázala situace upozornit na celou řadu genderově zabarvených jevů a skutečností, kterým dříve nebyla věnována dostatečná pozornost v širším proudu veřejné diskuze, v podstatě mimo odborné kruhy. Již v březnu a dubnu byla některá rizika formulována, následně se buď potvrdila, nebo byla vhodně přijatými opatřeními zmírněna, ale nikoli vyvrácena jako nedůvodná.

Do budoucna může jít o příležitost k vyrovnání některých přetrvávajících nerovností a znevýhodnění, ale situace musí být jako taková rovněž brána. Některé státy (typicky ty, které si na žebříčcích genderové rovnosti stojí lépe než Česká republika) a jejich čelní představitelé a představitelky tuto situaci takto chápou a rizika prohloubení genderových nerovností berou v potaz. V podmínkách České republiky můžeme být zatím v tomto kontextu spíše rezervovaní – nejbližší budoucnost opět jednou ukáže, jakou prioritu otázku rovnosti žen a mužů politická reprezentace přikládá.

ŠÁRKA HOMFRAY

VYSTUDOVALA PRÁVA A PŮSOBÍ JAKO PRÁVNÍČKA ODBOROVÉHO SVAZU STÁTNÍCH ORGÁNŮ A ORGANIZACÍ A JE MÍSTOPŘEDSEDKYŇÍ VÝBORU ČMKOS PRO ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI ŽEN A MUŽŮ A ČLENKA WOMEN'S COMMITTEE EVROPSKÉ ODBOROVÉ KONFEDERACE SE ZABÝVÁ MJ. GENDEROVÝMI ASPEKTY SVĚTA PRÁCE.

JINÁ BUDOUCNOST JE NUTNÁ, JESTLI CHCEME PŘEŽÍT EKONOMICKÉ DOPADY PANDEMIE V ČR A INSPIRACE PRO PŘEKONÁNÍ KRIZE

ZBYNĚK FIALA

KORONAVIROVÁ KRIZE ČESKOU REPUBLIKU ZASKOČILA, PROTOŽE UDEŘILA TAM, KDE JSME NEZRANITELNĚJŠÍ. ČESKO ZAŠLO PŘÍLIŠ DALEKO S PRŮMYSLOVOU MONOKULTUROU AUTOMOBILOVÉHO PRŮMYSLU A JE NEPŘIMĚŘENĚ ZÁVISLÉ NA ZAHRANIČNÍ VÝMĚNĚ, KDE PLNÍ ROLI POUHÉHO SUBDODAVATELE, KTERÝ JEN DOBROUSÍ A SEŠROUBUJE. ROZKLAD GLOBALIZACE UZAMČENÉ DO KARANTÉNY NÁS PROTO ZASÁHNE TVRDĚ A DLOUHODOBĚ. K TOMU PŘIDEJME ZEMĚDĚLSKOU DOTAČNÍ POLITIKU, KTERÁ PODPORUJE DRANCOVÁNÍ PŮDY NADPRODUKČÍ ŘEPKY NA BIONAFTU A KUKUŘICE DO BIOPLYNEK NEBO NAMYŠLENÉ PRODUCÍROVÁNÍ ČESKÝCH VŮDCŮ, JAK IGNORUJÍ KLIMATICKÉ ZMĚNY.

Krize by nás proto neminula, ani kdyby viru nebylo. Ale on přijít musel, když jsme si o něj tak koledovali přehušťenými městy a zneužíváním bídy na opačném konci světa. Rány shůry teď mohou být zničující, ale nemusí. Mohou vést k probuzení a zodpovědnějšímu vnímání reality. Bude lepší, když jim dáme transformační efekt a necháme se dotlačit k větší udržitelnosti a resilienci, a také k větší spravedlnosti a solidaritě.

Nejdostupnější je obnova potravinové soběstačnosti a inovativních malých a středních podniků, které vycházejí z potřeb regionů. Nejde o návrat k zápečnické zaostalosti. Budování ekonomiky na krátkou vzdálenost může probíhat na principech průmyslu 4.0, jehož silnou složkou je decentralizace a vznik malých univerzálních výroben, které dokážou zhmotnit to, co vznikalo na počítačích propojených internetem.

Využijme této příležitosti také pro obnovu ekonomické demokracie, což by nemělo být tak těžké vzhledem ke gründerké tradici českého družstevnictví. Začneme budovat ekosystém lidové protiváhy k moci bezohledných mezinárodních financí.

Nepatrný virus nám připomněl, že jiná budoucnost je možná? Ne, ve skutečnosti nám suše sdělil, že jiná budoucnost je nutná, jestli chceme přežít.

Koronavirová krize zvýraznila slabiny ekonomického modelu České republiky, která je příliš závislá na globalizaci a monokultuře automobilového průmyslu. Proto červnová předpověď OECD varuje, že hospodářský pokles roku 2020 může přesáhnout 13 procent a bude pokračovat. Tento otřes může být užitečný, vytváří prostor pro změnu.

Začněme odstraňováním překážek pro resilienci a větší soběstačnost. Sáhněme po větší ekonomické demokracii. Rozšířme rejstřík měnových nástrojů. Využijme příležitosti pro decentralizaci energetiky i výroby. Nejbližší pomoc je kolem nás, ve sdílení a spolupráci.

VIRUS PŘIJÍT MUSEL

Koronavirová krize Českou republiku zaskočila, protože udeřila tam, kde jsme nezranitelnější. Česko zašlo příliš daleko s průmyslovou monokulturou automobilového průmyslu a je nepřiměřeně závislé na zahraniční výměně, kde plní roli pouhého subdodavatele, který jen dobrousí a sešroubuje. Rozklad globalizace uzamčené do karantény nás proto zasáhne tvrdě a dlouhodobě. K tomu přidejme zemědělskou dotační politiku, která podporuje drancování půdy nadprodukcí řepky na bionaftu a kukuřice do bioplynek nebo namyšlené producírování českých vůdců, jak ignorují klimatické změny.

Krize by nás proto neminula, ani kdyby viru nebylo. Ale on přijít musel, když jsme si o něj tak koledovali přehuštenými městy a zneužíváním bídy na opačném konci světa. Rány shůry teď mohou být zničující, ale nemusí. Mohou vést k probuzení a zodpovědnějšímu vnímání reality. Bude lepší, když jim dáme transformační efekt a necháme se dotlačit k větší udržitelnosti a resilienci, a také k větší spravedlnosti a solidaritě.

Nejdostupnější je obnova potravinové soběstačnosti a inovativních malých a středních podniků, které vycházejí z potřeb regionů. Nejde o návrat k zápecnické zaostalosti. Budování ekonomiky na krátkou vzdálenost může probíhat na principech průmyslu 4.0, jehož silnou složkou je decentralizace a vznik malých univerzálních výroben, které dokážou zhmotnit to, co vznikalo na počítačích propojených internetem.

Využijme této příležitosti také pro obnovu ekonomické demokracie, což by nemělo být tak těžké vzhledem ke gründerské tradici českého družstevnictví. Začněme budovat ekosystém lidové protiváhy k moci bezohledných mezinárodních financí. Příkladů, které nás mohou inspirovat je mnoho, dokonce velmi důkladně teoreticky propracovaných.

Takže nám nepatrný virus připomněl, že jiná budoucnost je možná? Ne, ve skutečnosti nám suše sdělil, že jiná budoucnost je nutná, jestli chceme přežít.

SLABÁ EPIDEMIE SE SILNOU ODEZVOU

Koronavirus není obyčejná chřipka, jak se v únoru v Česku chvíli tvrdilo, když si to rekreační lyžaři přiváželi z italských Alp. Stačilo pár dní, aby se tam epidemie rozběhla naplno a ukázala, že tento záhadný virus může být extrémně zlý a k tomu ještě extrémně nakažlivý. Italská epidemie připomínala explozi se zdvojnásobením případů každý třetí den. Po dvou týdnech vládního váhání přestala být zvladatelná. Jen 21. března, na první jarní den, už měli v Itálii sedm tisíc případů, z toho pětinu těžkých, které nebylo kde léčit.

Děsivé televizní záběry ukazovaly, jak lidé leží na chodbách nemocnic, kde jim nebylo pomoci. Počty obětí připomínaly válku. Když tam konečně nákaza Covid-19 téměř odezněla, celkové skóre se blížilo čtvrt milionu potvrzených případů, za kterými zůstalo více než 33 tisíc mrtvých. To opravdu nebyla chřipka. Pro srovnání v ČR chřipka každoročně zkosí 1 500 osob, ale při daleko větším rozšíření. V sezóně 2018–2019 u nás vyhledalo lékaře s akutní respirační infekcí a chřipkou celkem 996 tisíc osob.

[»http://www.szu.cz/tema/prevence/je-koronavirus-jako-chripka](http://www.szu.cz/tema/prevence/je-koronavirus-jako-chripka)

Nastupující pandemie Covid-19 způsobená dosud neznámým koronavirem Cov-SARS-2 dávala jasně najevo, že přichází okamžik pravdy. Chvilu, kdy bezradnost a neschopnost zabíjejí. Chvilu, kdy cenu za přihráskování reality odezíráme z očí smrti.

Česká vláda si naštěstí nechala od epidemiologů rychle vysvětlit, že nesmí připustit, aby počty vážných případů překročily kapacitu specializovaných oddělení velkých nemocnic. A protože mohla využít výhody zhruba dvoutýdenního zpoždění epidemie, stihla vyhlásit karantény a další opatření v ranější fázi šíření, kdy testy hlásily jen kolem padesáti nakažených denně.

Pokud byla hlavním měřítkem úspěchu co nejnižší statistika mrtvých, jasným vítězem se stal Vietnam, který neměl ani jednu oběť, aspoň podle oficiálních výkazů. Odborníci poukazují na to, že tento jižní soused Číny už byl dobře poučen ze souboje s předchozím koronavirem SARS 2003. Čína dokázala většinu epidemie uzavřít do provincie kolem Wuchanu a uspěla také v rychlé obnově hospodářského života po dvouměsíční hibernaci v karanténách.

V Německu byl nízký poměr mrtvých k celkovému počtu nakažených. A Česko bylo v těsném závěsu za nejlepšími.

Nemá tak silnou centrální vládu jako Čína, ani tolik rozpočtových zdrojů jako bohaté Německo, ale vláda dokázala národ přesvědčit o užitečnosti ochranných opatření a národ to doplnil akcemi solidarity a tvořivě spolupráce.

Pozoruhodné bylo, když si národ vynutil třeba pomoc Číně. Bylo to v době, kdy tam byl kritický nedostatek zdravotnického materiálu a česká vláda se zdráhala sáhnout do vlastních zásob. Pomoc tedy koordinovalo malé moravské město Třebíč. Když se pak krize přenesla na naše území a letadla s pomocí začala létat opačným směrem, nejednou jsme začali objevovat i kouzlo soběstačnosti.

Roušky se začaly šít v bezpočtu českých domácností, pro sebe, i pro druhé. A z nejrůznějších univerzit a výzkumných ústavů zase přicházely nabídky, jak improvizovat výrobu sofistikovanějších zdravotnických potřeb, jako jsou respirátory a ventilátory. Vědci je vyvíjeli a vyráběli za účasti nástrojů, které už měli dávno připraveny pro váhající Průmysl 4.0.

V Česku tak proběhla slabá epidemie se silnou epidemiologickou odezvou. Vrchol byl 4. dubna s 381 nových případů, což je číslo, které by v Itálii znamenalo konec poplachu. Ani celkový počet mrtvých v ČR nenaznačoval nějakou mimořádnou vážnost situace, když lehce překročil tři sta. Opozice to využila jako příležitost ke kritice, že se to s omezeními přehánělo. Porovnáme-li však to, co mohlo být, ale nebylo, pak musíme s rozhodnou reakcí vlády na Covid-19 souhlasit.

ŽIVOT SE VYPLATÍ

Jinou věcí je, že rozsáhlá omezení života mají také silné ekonomické dopady. Podle pravidelného pololetního hospodářského výhledu OECD (OECD Economic Outlook, June 2020) ČR patří k pěti hospodářsky nejpostiženějším zemím, hned za země s vysokými počty mrtvých, jako je Španělsko, Francie, Itálie a Británie. Pokud by na podzim přišla ještě druhá vlna, ČR může ztratit přes 13 procent HDP, přitom investice klesnou skoro o 30 procent.

Když statistiky poprvé ukázaly, co koronavirus dovede, průmyslová výroba v dubnu v ČR meziročně reálně spadla o 33,7 procenta a hodnota nových zakázek dokonce o 42 procent. Největší vliv měl propad automobilové výroby na pouhou pětinu loňské úrovně. Zhruba stejně (o 77 procent) se sesunula i hodnota nových zakázek. K tomu je třeba přičíst také propad zahraničního obchodu, jehož důsledkem je schodek 27 miliard korun,

takže obchodní bilance byla o 43 miliard horší než loni v dubnu.

»<https://www.czso.cz/csu/czso/cri/prumysl-duben-2020>

Německo na tom bylo trochu líp, když tam průmyslová výroba spadla jen o 18 procent (ale i to je historický rekord). Lepší má i nové zakázky průmyslu s hodnotou „jen“ o 25,8 procenta nižší než před rokem. Kumulativní pokles německé průmyslové produkce od začátku roku do dubna dosáhl 25 procent, a to je víc než za finanční krize roku 2008.

Němci dávají do záchraně ekonomiky obrovské peníze, navíc způsobem, který dává přednost snížení výdajů, takže se to nemusí rozesílat na účty a na adresy. Od července do konce roku bude platit snížená sazba DPH z 19 na 16 procent, dolní sazba pak klesne ze 7 na 5 procent. Ještě důležitější věcí je to, že krizi přijali jako transformační, takže do ní zakomponovali jak zelenou orientaci, tak zejména elektromobilitu. Jedním z prvků je zdvojnásobení dotace na elektrická auta s cenovým stropem, do kterého se nevejde Tesla. Jedná se tedy o podporu německé výroby. Vedle toho jdou velké peníze do sítě nabíječek aut a další infrastruktury elektromobility. Pro srovnání – Česko je v tomto oboru třetí nejhorší v Evropě.

Čísla o dubnovém propadu českého průmyslu jsou drastická, ale musíme je vnímat v souvislosti s jasnou volbou, která dala přednost životům a zdraví občanů. Tuto roli v pandemii zvládla česká vláda slušně, kéž by se jí tak dařilo vždy. Ale kde je vodítko, podle kterého to přesněji dávkovat? Jakou cenu připsat životu? A má to vůbec smysl?

A tak to nejsou jen pojišťováci, se kterými se musíme handrovat, kolik si ten náš ubohý život cení. Tedy pro případ, že bychom o něj přišli a naši blízcí od nás měli pokoj, a ještě si přišli na slušné peníze. Také různé makroekonomické výpočty kalkulují cenu života, třeba právě proto, aby obhájily vypnutí ekonomiky kvůli koronaviru. Budete se divit, není to zas tak málo. V OECD se roku 2012 počítala statistická cena života v rozmezí od 1,5 do 4,5 milionu dolarů, za základ byly považovány 3 miliony dolarů. EU má ten základ trochu výše na 3,6 milionu dolarů.

Skupina britských politických ekonomů z londýnské King's College, kterou vedl profesor Shaun Hargreaves Heap, sáhla po těchto číslech a pokusila se vyjádřit přepočtené náklady sociálního distancování (omezujících

ekonomiku) nebo naopak uvolňování epidemiologického režimu. Vyšla z předpovědi, která se opírala o model londýnské Imperial College, že plošné uzamčení vyvolá hospodářské ztráty ve výši 10% HDP.

Desetina britského HDP je 221 miliard liber, uvádějí ekonomové a aplikují do toho statistickou cenu života v rámci rozpětí OECD ve výši 3 miliony liber. I kdyby se tedy zachránila jen jedna stovka tisíc životů, nikoliv několik stovek tisíc, docházíme k hodnotě 300 miliard liber, to je skoro o 100 miliard liber víc, než činí onen odhadovaný výpadek ročního výkonu země. Záchrana života za tři miliony prostě stojí jen dva miliony.

Když už jsme se ale do těchto morbidních úvah ponořili, je třeba uvážit, jak dále poznamenávají zmínění ekonomové, že průměrná nebo statistická hodnota je značně zavádějící s ohledem na to, že podstatně vyšší míra úmrtnosti je mezi staršími osobami a těmi, kdo mají ještě některá další onemocnění. Přicházejí tedy s jednotkou kvalitativně přizpůsobený rok života (QALY). Berou to tak, že pětina těch nad 70 by do roka zemřela i bez covidu-19. Po úpravách podobnými parametry se nabízí jeden QALU za 20 až 30 tisíc liber. Ukazuje to hodnotu roku života, který je skutečně ohrožen koronavirem a může být zachráněn karanténou.

Ta hodnota má podle ekonomů také velmi praktický význam. Lidé obvykle respektují omezení, o kterých jsou přesvědčeni, že mají smysl. Proto je důležité, aby i cena života, o který se tu jedná, zhruba odpovídala jejich představám. A protože čísla OECD už jsou trochu starší a Covid-19 příliš silně otrásl našimi životy, bylo třeba údaje ověřit sociologickým výzkumem. Dotazníky pracovaly s pojmy „zachráněné životy“ a „průměrný příjem domácnosti“ a střídavě nabízely na výběr poměr obou veličin, kdy jednou vycházela jedna strana lépe a podruhé hůře.

Taktický manévr spočíval v tom, dostat dotazovanou osobu na hranu, aby změnila preferenci a zjistila se tak dolní hranice ocenění života. Výzkum navíc probíhal ve dvou kolech. Jedna skupina se vyjadřovala k odhadovaným ztrátám HDP v srpnu, druhá k počtu obětí na milion osob ve stejném období, a pak se to vyměnilo. Výzkum ukázal, že v době, kdy pandemie v Británii i USA vrcholila, byla vnímaná cena života velmi vysoká v porovnání se standardy OECD. Znamenalo to, že karanténa je veřejností preferována před úvahami o ekonomickém dopadu.

Britské veřejné mínění také zareagovalo pozitivně, když vláda změnila postoj a vyhlásila epidemiologická

omezení. Z toho lze podle zmíněných londýnských ekonomů předpovědět, že jakékoliv předčasné uvolnění, které by vyvolalo nárůst úmrtí, bude hodnoceno špatně a nebude respektováno.

[»https://voxeu.org/article/health-vs-wealth-trade-and-covid-19-policymaking](https://voxeu.org/article/health-vs-wealth-trade-and-covid-19-policymaking)

V Německu si lámali hlavu, proč je ve východní části země méně případů onemocnění covid-19 na počet obyvatel než v té západní. Stačilo překročit někdejší hranici NDR a bylo jich polovic. Jednou z teorií bylo, že je to vliv tradičního očkování proti tuberkulóze starší vakcínou BCG, která se používala v někdejších východním bloku.

Virologie by tento problém řešila jinak, ale zajímavý pokus, jak do věci vnést světlo, přinesli němečtí ekonomové Richard Blum z Leibnizovy univerzity v Hannoveru a Maxim Pinkovskiy z Federal Reserve Bank of New York. Vyšli z toho, že v NDR bylo povinné očkování proti tuberkulóze v letech 1953 až 1990, zatímco ve Spolkové republice bylo toto očkování doporučováno jen krátce v letech 1961 až 1975. Poznává se tedy větší odolnost vůči koronaviru podle toho, kdy se kdo narodil?

Ukázalo se, že nikoliv. Podrobnější pohled na věkové rozložení nálezů koronavirem v Německu našel rozdíl v počtech případů na východě a na západě nejen u těch starších, kde by mohl být vliv očkování vakcínou BCG, ale také u mladších ročníků, kteří už toto očkování nezažili. Jako zřetelnější příčinu rozdílů v intenzitě pandemie covid-19 na východě a na západě země ekonomové nabízejí rozdělení každodenních cest za prací. Je to překvapivé, ale od časů sjednocení Německa se na tom příliš nezměnilo. Většina obyvatel starých spolkových zemí pracuje na západě, odkud se nákaza šířila. Zato většina obyvatel východních spolkových zemí je nadále zaměstnána na východě, a tak podle ekonomů prostě nějaký čas trvalo, než k nim koronavirus dorazil.

V době, kdy se pandemie rozšířila i do nových spolkových zemí, už byla podchycena sociálním distancováním a dalšími opatřeními. Proto byl její úder byl slabší, jak dokládají počty případů na milion obyvatel. Vysvětluje se tím i fakt, že rozdíly byly patrné hned u bývalé hranice. Nákaza tedy neukázala ani tak to, jak Němci žili dříve, jako to, jak žijí dnes.

PENÍZE STOUPAJÍ VZHŮRU

Připravme se na to, že zchudneme. Ale ne všichni. Kdo má miliardy, bude jen bohatnout. Hlavní funkcí současného

finančního systému je přesun majetku zdola nahoru. Funguje to trvale, nejen teď. Základem je propastný rozdíl mezi výnosem práce a kapitálu, jak o tom píše francouzský ekonom Thomas Piketty v Kapitálu ve 21. století. Poměrně pracně zjišťoval, studiem archivů a databází, nejprve podíl kapitálu v národním produktu, a pak jeho celkový výnos.

Ve vyspělých kapitalistických zemích činí souhrn různých forem kapitálu zhruba šestinásobek celkových ročních příjmů v zemi. V běžném roce pak bývá kapitálový výnos na nějakých 5 procentech (ze kterých inflace ukousne 2–3 procentní body). Jak už jsme však uvedli, zásoba kapitálu činí šestinásobek celkových příjmů, proto těch 5 procent sklízíme šestkrát. Pak ale máme k dispozici hned 30 procent veškerých národních příjmů. To je jedním slovem šílené.

Běžný rok je jen běžný rok, průměr je jen průměr. Ve skutečnosti můžete vydělat i mnohem víc. Kapitál má totiž dvě důležité vlastnosti. Vlastnost první, kapitál významného rozsahu má jen malá hrstka lidí. Druhou vlastností je to, že jen významný kapitál vynáší vždycky. A tím je také dána trvalá schopnost kapitálu zvyšovat sociální rozdíly.

Například po finanční krizi 2008 vydělalo na obnově jen 10 procent největších majitelů finančních aktiv, zatímco penzijní fondy, kde mají aktiva obyčejní lidé, krachovaly a prodělávaly. Při televizní debatě před primárkami v arizonském Phoenixu měl Bernie Sanders připravenou otázku pro Joe Bidena, co říká tomu, že tři nejbohatší americké rodiny vlastní víc než dolní polovina obyvatelstva USA?

Pandemie koronaviru do toho vnesla další prvek — strach. Strach plodí paniku a burzy v panice letí dolů jak utržený výtah. Kdo se bojí, prodává. Kdo si může dovolit počkat, až strach přejde, dole koupí, nahoře prodá. Pro tuto skupinu lidí se pandemie stala učiněným zlatým dolem.

Upozornil na to Chuck Collins, ředitel programu pro otázky nerovnosti a veřejného prospěchu (*common good*) v nezávislém washingtonském Institutu politických studií. Podle nejnovějších zjištění, která zveřejnil také na stránkách *Inequality.org*, za 11 týdnů od 18. března, kdy začala být v USA zaváděna omezení pohybu a 42,6 milionu Američanů požádalo o podporu v nezaměstnanosti, majetek amerických miliardářů vzrostl o 19,5 procenta. To činí v absolutní hodnotě přírůstek 565 miliard dolarů. “Tyto statistiky nám připomínají, že jsme více ekonomicky a rasově rozděleni než kdykoliv jindy za několik desetiletí,” uvedl Collins.

Je to nepochybně výsledek schopnosti využít šoku na amerických burzách, které před pandemií vystoupaly do historicky nejvyšších hodnot, ale pak se propadly tempem jako za Velké krize ve 30. letech — aby se pak znovu, opět rekordním tempem, přibližovaly k výchozí úrovni. Například nejsledovanější index akcií pěti stovek nejvýznamnějších společností S&P500 byl 19. února na 3386 bodech, to byl ten historický rekord. Odtamtud se zřítíl a dopadl 23. března na dno 2237 bodů. Pak se nálada obrátila, a tak znovu vystoupal do začátku června o tisíc bodů.

Burza tedy napřed za měsíc propadla o třetinu, aby v následujících dvou měsících nabrala 30 procent a vrátila se na dohled k rekordům. Kdo měl peníze a mohl si dovolit nakupovat na vrcholu paniky, vydělal 20 procent opravdu snadno.

K tomu je dobré dodat, že ti nejbohatší disponují armádami analytiků, kteří jsou povzneseni nad nálady vyděšeného trhu. Mohou si také zavolat tam, kde by jinému hovor nezvedli. Většina obchodů se přitom realizuje „kvantově“, v automatických obchodovacích systémech, které sklídí nepatrný výkyv ceny tisíckrát nebo víckrát za sekundu. V tomhle prostředí prostě drobný investor nemá šanci a nelze se mu divit, že při poklesu prodává co nejdříve, aby jen omezil ztráty. Velcí supi, kteří nad ním krouží, tak mají stále z čeho tloustnout.

V zásadě lze říci, že hlavní funkcí současného finančního systému je přesun majetku zdola nahoru. Během krizí se do děje i prostřednictvím vládní pomoci nebo kroupení peněz z helikoptéry, jak se někdy přezdívá podpůrným programům centrálních bank. Hlavním zdrojem peněz vlády jsou státní dluhopisy, které si opět může koupit jen někdo, zatímco obsluhu těchto cenných papírů z daní platí všichni daňoví poplatníci. Jestliže pak státní dluhopisy fungují v prostředí daňové nerovnosti, kdy lidé s nejvyššími příjmy mají disproporčně nízké efektivní zdanění (a mohou si za ušetřené peníze těch dluhopisů nakoupit kolik je libo), nahoru se přesouvají i výnosy z úroků dluhu.

Efektivní zdanění je skutečný poměr celkových příjmů a celkové částky odvedené do rozpočtů. Na to, aby bylo co nejnižší, mají ti nejbohatší také svoje lidi. Je to armáda právníků a daňových poradců, kteří peníze rozstrkají do mezer zákona a trochu je pohnou po světě, aby se nemuselo platit skoro nic. Vlastně ani při tom nemusí moc porušovat zákony, protože na to mají ti nejbohatší taky svoje lidi. Zákony tvoří na zakázku politici, které mají lidé z nejbohatší menšiny na výplatní pásce, například formou financování volebních kampaní.

Cesta z tohoto začarovaného kruhu je teoreticky zřejmá, prakticky téměř nemožná. Teoreticky je jasné, že pokud bychom financování krizových pomocných programů svěřili nikoliv dluhopisům, ale vyšším zdaněním těch, kdo to unesou, skončí situace, kdy pomoc těm chudým ještě přitíží. Peníze obrátí směr a pomoc většině skutečně pomůže.

SLABÁ KORUNA NÁS DUSÍ

Lze předpokládat, že hodně z globalizace zůstane v troskách i po odeznění epidemie. Bude třeba hledat nové obory a nová odbytiště, a to v krutě zesílené konkurenci. Hřiště je nalinováno trendy jako je dekarbonizace a elektromobilita, spolu s decentralizací, robotikou a umělou inteligencí. Pokud jde o tu robotiku a umělou inteligenci, Česko si nevede špatně, skoro by se chtělo říci, že velmi dobře. Máme skvělá akademická pracoviště, jenže fabriky patří zahraničním vlastníkům. Můžeme dodat myšlenky, ale výsledky nám nepatří. V těch dalších trendech, které by mohly být blíž než kabát, už to dobré není, často spíše špatné až děsivé.

Přístup české vlády k zásadnímu trendu světové ekonomiky, který spočívá v nástupu decentralizace a propojení výrobců a spotřebitelů, připomíná odhodlání obránců Madridu v době španělské války v červenci 1936 známé v originální podobě od Dolores Ibárruri: *No pasarán!* Neprojdou! Ve srovnání se světovými trendy, kde se prosazují uvedené civilizační modely výhodné také pro boj proti klimatickým změnám, zdá se být český výhled spíše *poserán*.

Zkusme nahlédnout do doby, kdy koronavirus už budeme mít za sebou. A nechme stranou, že průmysl nám nepatří, banky jsou cizí a domácí trh pevně ovládají zahraniční instituce. I kdyby se tu přesto někdo pokoušel zvedat hlavu a dokázal nasbírat kapitál třeba po internetu, pro inovace je tu naskládáno tolik překážek, že to každého nového Křižíka, Škodu či Kolbena snadno odradí.

Smrtící je už levná koruna zdražující dovozy technologií. Zdá se, že tři roky opuštěný „kurzový závazek“ držet korunu u kurzu 27 korun za euro, nastavil latku, která drží. Tomu se netřeba divit, s tímto kurzem pracovali zahraniční investoři, kterým Česká národní banka prodala dva biliony korun za eura a dolary, aby přetlakem na straně nabídky srazila kurz české měny dolů. Představa, že po skončení „kurzového závazku“ se tyto peníze nějak rozpustí na trhu, se nenaplnila. Z devizových rezerv se stal balvan, se kterým se nedá hnout.

Připomeňme si, že do roku 2008 koruna trendově posilovala. Pak přišla nejprve finanční krize, navázal „kurzový závazek“, a dnes máme kurz kolem 26,50 CZK/EUR, který tu byl už roku 2007. Ztratili jsme dvanáct let a ztratíme i další, protože prodejem korun do špatně nastavených a zbytečně velkých devizových rezerv ČNB jsme prodali i právo na kontrolu vlastní budoucnosti.

Investice do nových technologií tedy zdražily, ale kdo se bez inovací obejde, pro toho je levná koruna výhodná. Je výhodná pro vývozce subdodávek se střední či nižší přidanou hodnotou, protože i když za to dostanou málo euro, smění je za hodně korun. To je nenutí věci moc měnit. Levná česká měna tedy představuje první inovační brzdu.

Čeští vývozci přitom mají ve srovnání se zahraničím nízké náklady, vždyť jen mzdy jsou u nás nejvyšší třetinově proti Německu. Proto takoví výrobci tvrdě dorážejí na vládu, aby udržovala podmínky pro lacinou práci a pomáhala s dovozem pracovníků z ještě chudších zemí. Jediné inovace se objevují v rozvíjení argumentace Hospodářské komory a podobných institucí, že bez toho česká ekonomika lehne. A teď se chystá další rána české konkurenceschopnosti. Má ji zasadit drahá elektřina, aby se zaplatila výstavba a provoz nových jaderných bloků.

Na burzovním trhu velkoobchodní cena silové elektřiny klesá, v nejlepším případě stojí. V únoru byla o pětinu levnější než v listopadu. Pokusy o zdražování elektřiny tak jdou proti trhu. ČEZ považuje za úspěch, když se mu podařilo nasmlouvat na příští dva roky velkou část velkoobchodní produkce za ceny blížící se 50 euro za megawatthodinu, protože na energetické burze se nabízí i o třetinu méně. Tvrzení, se kterými se pravidelně každoročně setkáváme, že příště už ceny porostou a spotřeba také, se nenaplnují se stejnou pravidelností. Avšak s touto cenou se jádro nezaplatí. Při současných cenách výstavba nových jaderných bloků nedává smysl, opakovaně konstatuje generální ředitel ČEZ Daniel Beneš.

Proto tu cenu zvedneme uměle. Něco zaplatí spotřebitelé a něco daňoví poplatníci. Uměle zvýšená cena silové elektřiny má mít podobu státní garance, že jaderná elektrárna dostane za svou produkci tolik, kolik potřebuje. Stát doplatí rozdíl, který vznikne mezi cenou na burze a tím, na čem se s jadernou elektrárnou — nejspíš už státní — dohodne. Ale aby to tolik neřvalo, přeneše další část zvýšených nákladů také na spotřebitele. Ti by to měli zaplatit vyšším poplatkem za jistič.

Když to zkombinujeme, náklady jaderné elektrárny nás zatíží finančně, jak to pocítíme v daních a na spotřebitelských účtech, i morálně. Platba daní ani platba za jistič nezávisí na spotřebě elektřiny. Klidně si šetřete, ale zaplatíte stejně. Pokud jde o jistič, platíte za rezervovaný příkon, nikoliv za spotřebu. Je to jasný podnět pro udržování vysoké energetické náročnosti české ekonomiky, zatímco inovace míří opačným směrem, tedy ke snižování nákladů a zvyšování přidané hodnoty, která se pak promítá do vyšší ceny výrobku.

Péče o udržení energeticky náročných odvětví se projevuje i jinak. Ministerstvo životního prostředí chystá nařízení, která umožní podnikům kompenzovat vyšší cenu uhlíkové povolenky, která je jedním z hlavních nástrojů ochrany klimatu. Měla by jím být, ale už se jí ulamují zuby. Podnik smrdí víc, měl by zaplatit víc, ale stát mu to kompenzuje. Zákon o obchodování s povolenkami to v širokém okruhu případů umožňuje, a tak vznikne systém, který chystá takové výplaty každoročně.

Argumentace je vtipná: „U těchto firem hrozí, že se kvůli vysokým nákladům na environmentální regulace dostanou do potíží a výroba by se tak mohla přesunout do zemí mimo EU, kde by byla veskrze mnohem neekologičtější. Stát má tedy zájem o zachování těchto sektorů v zemi.“ Je lepší, když smrdíme my, protože smrdíme citlivěji. Zaplatíme to z daní, jak jinak.

[»https://oenergetice.cz/energeticka-legislativa-cr/mzp-navrhuje-kompenzovat-energeticky-narocne-podniky-castkou-24-miliardy](https://oenergetice.cz/energeticka-legislativa-cr/mzp-navrhuje-kompenzovat-energeticky-narocne-podniky-castkou-24-miliardy)

Jestliže nám inovace utečou, budeme nadále zakleti v jednodušší produkci a nízké přidané hodnotě, na které se moc nevydělá. Každého zároveň napadne, že vyšší náklady na elektřinu, které dolehnou na zaměstnavatele, jsou v takové situaci konkurencí mezd. Proto je pozoruhodné, že odbory podporují výstavbu jaderných bloků, ale zároveň vyhlašují konec levné práce. To nejde moc dohromady.

Když porostou náklady i mzdy, někde se otevře ventil, kterým se pára upustí. Koruna může být ještě levnější. Zahraniční dělníci budou ještě nenahraditelnější a začnou proudit z ještě chudších zemí. Kdyby se to promítlo do inflace, zvednou se úroky, ale pak se nám prodraží i státní dluh. Zase je kde prostého občana pumpnout.

Horší je, že Česká republika si touto politikou vyslouží pověst škůdce životního prostředí, přestože se snažíme jádro prezentovat jako „bezuhlíkatý zdroj“. A co ty jaderné

odpady, o které by se měli postarat nejen vnuci a pravnucci, ale ještě tisíc dalších generací? Snivé vyprávěnký o republice razící si cestu mezi deset nejvyspělejších zemí světa tak začnou být vhodné jen pro stále mladší ročníky, kde se dají doplnit i hloupým Honzou. On na to přece vždycky nějak vyzraje.

LEVNÉ NEMÁ ŠANCI

Pandemie ukázala, že nejdůležitější resilience je v zásobování zdravotnickým materiálem, v situaci, kdy všichni chtějí ve stejném okamžiku totéž, takže se to nedá na světovém trhu koupit. V danou chvíli to byly roušky, respirátory a ventilátory. Roušky si lidé šili sami, nečekali na dodávky z Číny. Respirátory se začaly tisknout na tiskárnách 3D z laboratoří technických univerzit, jiné laboratoře pak dodaly filtry z nanovláken. Když se to doladilo, mohly to převzít průmyslové provozy. Také ventilátory se rychle sestavily z dostupné součástkové základny. Příště už to půjde samo.

Ale co lék a vakcína? Máme šanci? Odpověď zní, vědecky ano. Česká věda však nedosáhne za dveře laboratoří. To je další strategický problém.

Příklady se nabídly samy. V červnu české ministerstvo zdravotnictví dočasně povolilo používání jednoho z několika prvních zahraničních léků, který prokázal účinnost na pokusech s primáty makaky. Americký Remdesivir z produkce Gilead Sciences se začal dodávat do dvou fakultních nemocnic. Avšak název společnosti není v Česku neznámý, pracoval pro ni profesor Antonín Holý, kterému pomohla dotáhnout do komerční fáze jeho antivirotika proti HIV a řadě dalších virů. Dříve neznámého amerického partnera si profesor Holý našel poté, co mu v tehdejší Československu i jinde ve světě známější společnosti pomoc s nákladným výzkumem léku odmítli.

Trochu jiná situace nastala s vakcínou, kde se vláda teď rozhodla podpořit domácí výzkum, který by se orientoval na tradiční technologii usmrčeného viru. Mezi vědci vzplanul spor, zda to má smysl, tělo nemusí na mrtvý koronavirus vůbec reagovat a očkování pak ničemu nepomůže. Kdyby ale pomohlo, bylo by to rychle, docela levně a bez čekání ve frontě spousty dalších potřebných zemí.

LEVNÉ? SLYŠÍME DOBŘE? TO MŮŽE PŘEKÁŽKA Z NEJTĚŽŠÍCH...

Měl jsem možnost hovořit na podobné téma s jiným významným českým vědcem, který má pro změnu

zaostřeno na lék proti rakovině, což jistě taky není nic okrajového. Když jsem se do toho ponořil, napadlo mě, že je to spíše farmaceutický výzkum, co je napadeno „rakovinou peněz“.

K onomu vědci mě přilákaly ohromující zprávy o českém výzkumu levného revolučního léku proti rakovině, který je odvozen od vitamínu E a útočí na nádor prostřednictvím mitochondrií. Znamená to, že zhoubnou tkáň obrazně řečeno zaškrtí, sebere jí možnost dýchat. Plnil jsem tenkrát rubriku vědy v Literárních novinách, a tak jsem se vypravil na rozhovor s prof. ing. Jiřím Neužilem, CSc., objevitelem těchto možností molekulární léčby.

V létě se dá zastihnout ve zcela nové vědecké infrastruktuře programu BIOCEV Biotechnologického ústavu Akademie věd ČR ve Vestci na okraji Prahy, kde se stavělo také za peníze z patentů prof. Holého. Jakmile však v Austrálii vypukne akademický rok, prof. Neužil odjíždí učit na Fakultu lékařských věd Griffith University v queenslandském Southportu. Život mu to takhle zařídil, a tak pravidelně pendluje jednou sem a jednou zase hlavou dolů. Dozvěděl jsem se od něj tohle:

Výsledkem naší práce je zjištění, že modifikovaný vitamin E (sukcinát vitamínu E) zabíjí rakovinné buňky. To nám vyneslo řadu zajímavých vědeckých článků a dostalo nás to do lepší skupiny vědeckých pracovníků. Naše práce začala být povědomá v širších vědeckých kruzích.

Narazili jsme však na problém, který už je nad možnosti naší laboratoře. Ten problém spočívá v tom, že ta látka je známá, popsána. Nebyl znám jen její protinádorový účinek, ale to se nedá patentovat. A ta látka je ke všemu levná. V takové situaci se těžko hledá investor, který by do toho dal finance, aby to dotáhl do fáze léku.

— Na druhou stranu, vaše srdce vědce se musí radovat, když je poznatek volný a může sloužit celému lidstvu.

Ano, ale musí se toho ujmout někdo, kdo má peníze, aby to prošlo všemi stupni cesty k léku. A že je ta cesta dlouhá — preklinické zkoušky, potom klinická fáze jedna, dva, tři, čtyři. Pak ještě registrace. Obnáší to pět až deset let úsilí, na které potřebujete miliardy korun.

— To by možná státní rozpočet unesl.

Miliardy jsou hodně. Ale když si přečtu, kolik stojí kilometr dálnice, a k tomu se občas píše, že jsou předražené, tak si říkám — kdyby se to nepředražovalo a ušetřené peníze se daly na výzkum... Neříkám, že vyřešíme všechny nádorové problémy, ale někam to posuneme.

— Popisujete teď situaci, kde trh selhává. Ale vznikne obrovská užitná hodnota široce dostupného léku. Takové věci by se měly platit z rozpočtu a grantů.

Není patent, nikdo to nechce, tak to funguje všude. Česká republika není výjimkou. Možná, že je výjimkou v té ceně dálnic, ale není výjimkou z hlediska testování léku, a jak je to financováno. Já to znám v Austrálii, ve Spojených státech — vždycky se toho musí ujmout soukromý investor. Proč to tak je, nevím. Ale je to tak, my s tím nic neuděláme.

Konec citátu prof. Jiřího Neužila, v Česku vedoucího Laboratoře molekulární terapie v Biotechnologickém ústavu Akademie věd ČR v centru biologického výzkumu BIOCEV ve Vestci u Prahy.

Pro ty, kdo netráví tolik času u elektronkového mikroskopu, je možná vhodné nabídnout vysvětlení, že mitochondrie jsou malé orgány, které najdeme v každé buňce, a starají se tam o přenos energie. Bez nich buňka zahyne. Jak tento mechanismus v evoluci vznikl, o tom se vedou spory, možná jde o symbiotické propojení dvou organismů, které stály na začátku složitějších forem života s buněčnou výstavbou.

Co je důležitého, i mitochondrie má dost složitou strukturu včetně vnější membrány, kterou se uzavírá vůči prostředí, a vnitřní membrány kolem jádra. Látky, které objevil tým prof. Neužila, projdou vnější membránou, ale na vnitřní membráně naopak zakotví, drží je tam opačný elektrický náboj. Látka tedy sama trefí tam, kam má, zatímco zdravým buňkám se na rozdíl od běžné chemoterapie vyhne. Přitom se může v cílové mitochondrii koncentrovat, což by násobilo léčebný efekt.

Já bych za to dal prof. Neužilovi Nobelovku, ale můj vliv zatím tak daleko nesahá. Tak alespoň informuji, co se odehrává v českých laboratořích, které jsou zaměřené na boj s jednou nejzákladnějších chorob člověka. A jak jsou bezradné před rakovinou peněz, která rozežírá vědu i zdravotnictví. Přesněji, rakovinou trpí ti, kdo ji mají, a penězi ve zdravotnictví a vědě ti, kdo je nemají.

POUČENÍ Z KRIZE

Pro ty, kdo nebyli v první linii, znamenal nouzový stav hlavně omezení, ale také vytržení z rutiny, odstup od běžných starostí. Ten se dal využít k zamyšlení. Například, kde všude jsme si o tu pandemickou patálii koledovali a jaká z toho vyvodit poučení. Pandemie přece nespada z nebe. Je důsledkem toho, že celý náš svět je oslaben.

Je oslaben v mnoha směrech. Jsou tu klimatické změny, které přinesly také horečku krajiny a měst. Letošní jarní vlna rekordních teplot byla pandemií zastíněna a možná

zkrátila její řádění, ale až karantény skončí, starosti s vedrem, bouřemi, potopami i suchem, to všechno se vrátí.

Nemocná je také energetika, a rozhodně zrovna ta česká. Její přecentralizované systémy mají obrovskou vnitřní spotřebu, už jen tím, kolik elektřiny se promění v dlouhých drátech v teplo a ztratí do vzduchu. Další rozvoj přenosové sítě má tyto slabiny ještě prohlubovat, protože se bude přizpůsobovat stavbě dalších jaderných bloků v Dukovanech a Temelíně.

Vláda sice přijala koncepci budování „chytrých sítí“ pro potřeby nastupující decentrální energetiky, ale ta centrální se prosazuje mnohem důrazněji. Národní klimaticko-energetický plán ČR počítá se zvýšením podílu zelené elektřiny do roku 2030 jen o tři procentní body na 16,9 procenta, všechno ostatní má zařídit jádro. To znamená, že republika si pořídí obrovský stálý zdroj, který po nejbližších šedesát let znemožní snižovat energetickou spotřebu, ledaže bychom pak tu nadbytečnou drahou elektřinu vytloukali přes elektrody někde do rybníka.

Avšak uvidíme, jestli virus trochu neochladí naše nadšení, když nyní zjišťujeme, že i v době nejtěžších epidemií musí být v těchto elektrárnách nastoupen potřebný počet odborně připravených zdravých lidí, i kdyby tam měli být třeba rok pod uzavřením. To je další omezení, které jsme si zatím příliš neuvědomovali. A nezapomeňme na riziko nedostatku chladicí vody, až začnou naše řeky – podobně jako opakovaně Labe – v letních vedrech vysychat. Elektrárny v ČR potřebují zhruba stejně vody jako všechny domácnosti.

Nedávno jsem točil televizní dokument o tom, jak nám mohou při ochraně klimatu pomoci nové technologie (včetně pružných výrobních systémů s umělou inteligencí), a tak jsem vyslechl spoustu informací o potenciálu obnovitelných zdrojů v České republice. Například to, že Česko se geograficky i kulturně podobá jižnímu Německu. Proč by tedy nemohla být větrná energie využívána v ČR podobně jako tam? I když započteme omezení, která Němci ctí také, když například kvůli krajinnému rázu někde větrníky instalovat nejde, stále máme potenciál pro výrobu 10 až 20 procent elektřiny z větru. Je dost větrných míst, kde lze získávat proud za 1,50–2,00 Kč/kWh, říká David Hanslian z Ústavu pro výzkum atmosféry Akademie věd ČR.

[»https://www.hnutiduha.cz/aktualne/vetrne-elektrarny-loni-pokryly-15-spotreby-elekriny-v-eu-ceska-republika-nadale-zaostava](https://www.hnutiduha.cz/aktualne/vetrne-elektrarny-loni-pokryly-15-spotreby-elekriny-v-eu-ceska-republika-nadale-zaostava)

Podobně je to se sluneční energií, jejíž využívání začíná být směřováno nejen na střechy, ale také k agrivoltaice, tedy soužití se zemědělskou produkcí. Například formou vertikálních poloprůhledných panelů ve velkých odstupech, aby mezi nimi projel traktor se zemědělským náradím. Jejich působení je dokonce zemědělsky pozitivní. Někde pomáhají zastíňovat citlivější plodiny, jinde zase fungují jako větrolamy a snižují odpar z půdy.

[»https://oze.tzb-info.cz/fotovoltaika/19000-agrivoltaika-reseni-pro-nova-solarni-pole](https://oze.tzb-info.cz/fotovoltaika/19000-agrivoltaika-reseni-pro-nova-solarni-pole)

Také světový finanční systém je prorostlý chorobou, která obudně zvětšila jeho rozměry a pohlcuje stále větší podíl z celkového produktu. V pandemii se ocitl na pokraji kolapsu, když jednodenní propad amerického burzovního indexu S&P500 skoro o deset procent připomínal Velkou krizi 1929.

Jednou z krutých slabín České republiky je nadměrná závislost na zahraniční spolupráci i v oborech, kde je to zbytečné. Podmínky jsou přitom nastaveny tak, aby se tato chyba vyplácela. Tedy vyplácí se jen někomu, o nevýhody se dělí ti ostatní. Nejkriklavější příklad představuje zemědělství, které v roce 2019 rekordně vydělávalo, přestože bylo sucho, pokračuje devastace půdy a převažuje výroba základních surovin, které se zpracovávají v zahraničí.

Ministr zemědělství Miroslav Toman si to uvědomuje, ale je otázka, čeho může dosáhnout v prostředí mocných zájmových skupin, které si na to zvykly a žijí z toho. Tohle zaznělo v okamžicích koronavirové krize: „*Snad si lidé právě v těchto dnech uvědomí, jak důležité tuzemské zemědělství a výroba potravin je. Jde o strategické sektory, které musíme dostatečně podporovat.*“

Já bych to podpořil, ale s důležitým doplněním. Teď dělejme všechno proto, ať to zůstane v chodu. Ale pro budoucnost musíme spoustu věcí zásadně změnit. První je systém dotací na plochu, to je nesmysl, který zaslepeně financuje i vraždu půdy, kdy chemie vytlačí veškeré organismy a ornice se stává jen substrátem pro minerální hnojiva a pesticidy. Druhou je podpora největších výrobců, kteří jsou orientováni na export základních surovin a zbavují nás potenciálu přidané hodnoty a lokální potravinové soběstačnosti. Třetí je neexistence systematické podpory lokálního ekonomického cyklu. Chybějí zejména finanční zdroje, poradenská síť, propojenost s výzkumem a podpora pilotních programů, na kterých by se to mohli všichni učit. Nemluvě o dostupnosti půdy pro komunitní potřeby.

Potřebujeme proto nejen vakcínu a lék na covid-19, ale také řadu důrazných ekonomických změn, pro které pandemie poslouží jako obzvláště kontrastní nasvědčení. Jako varování na dálnici, že najíždíte do protisměru.

VISEGRÁD A ZELENÁ TRANSFORMACE

Hospodářství možná chytne mnohem větší ránu, než jsme tušili. EU chystá obnovu na základech solidarity a zelené transformace. Premiéři Visegrádu se proto sešli na koordinační schůzce v moravské Lednici před jednáními o evropském rozpočtu a Fondu obnovy, neboť tato jednání se nevyvíjejí podle jejich představ. Samozřejmě, pravdu máme my, ale nikdo se od nás nechce poučit. A k tomu se dozvídáme, že Česko má podle OECD patřit k největším hospodářským obětem koronaviru. To možná otrěse základy dosavadních hospodářských strategií Prahy.

Kdyby došlo na nejhorší a přišla ještě druhá vlna pandemie, ČR za rok ztratí 13,2 procenta svého hospodářského výkonu. Ale i bez druhé vlny by to bylo podle OECD skoro deset procent. Tato drsná předpověď přitom přichází v době, kdy už vlastně ve většině Evropy pandemie skončila a život se vrací k normálu. Krátká byla radost, že se otevřely hospody a budeme moci znovu chodit na fotbal nebo do divadla. Druhé čtvrtletí má být podle OECD hospodářsky ještě horší než to první. Všechny předpovědi obsahují vedle sofistikovaných statistických modelů také nějaké to čtení z křišťálové koule. Máme to brát vážně, nebo OECD jen zahlédla dvakrát větší čísla, než z té koule vyčetla třeba Světová banka?

Neberte to vážně, radí nositel Nobelovy ceny za ekonomii Robert Shiller. Nedůvěřujte statistickým analýzám v takto výjimečné situaci. Poučení hledejme v historii, například v období španělské chřipky před sto lety nebo Velké krizi před 90 lety. Pak však nejde jen o ekonomii, ale také o politiku a riziko velké polarizace. Do hry vstupuje strach, který nutí domácnosti k opatrnosti ve výdajích, vlády vede k ochraně mezd a společnost láká k radikálním společenským řešením.

Začíná se prosazovat i fakt, že karantény a uzamčení dovolily koncentrovat pozornost na něco, co by jinak zaniklo v mediálním šumu. Najednou si uvědomujeme hlouběji, že krizí je víc — je tu taky rozhozená globalizace, klima, sociální nerovnosti, převratné technologie, zadlužení. A průběh může být ostřejší, jak ukázaly Spojené státy, ve kterých se vzedmula bouře protestů proti rasismu a policejní brutalitě. Je zdrcující zjištění, že lidé musí běhat po celých Spojených státech po ulicích

a nechat se otloukat pořádkovými silami, aby bylo jasné že „černé životy mají cenu“.

Ale i Evropu čeká dusno. Finalizují se práce na rozpočtu Evropské unie, který tentokrát vzejde nejen z obvyklého sedmiletého střednědobého finančního rámce, ale také ze čtyřletého plánu obnovy po koronavirové krizi. V nejbližších letech tak bude fakticky dvojnásobný. Patří do světa iluzí, že dostaneme dvakrát tolik. Finále rozpočtování se bude věnovat německé předsednictví EU, kterému je svěžena druhá polovina roku 2020. Tomu předcházela francouzsko-německá dohoda, že obnova má snížit nerovnosti mezi severem a jihem. Evropský motor se rovněž shodl na tom, že rozpočet má podpořit klimatické a ekologické cíle, což zase může rozhádat východ a západ.

Česko si stouplo mezi oba ohně, když chce být proti solidaritě i obnovitelným zdrojům energie.

Východ požaduje, aby za spolehlivý bezemisní zdroj byly považovány hlavně nové jaderné elektrárny, zatímco Německo chce doma do dvou let s jádrem úplně skončit. Nepřekvapí proto, když jaderné energetice se zelené dotace zcela vyhnou.

Vyrovňávání rozdílů zase cílí na vysokou mírou nezaměstnanosti zemí ve Středomoří, a to by znamenalo zvýhodňování jihu. Dvě třetiny ze 750 miliard euro Fondu obnovy, který byl pro tento účel vytvořen, mají tvořit granty, tedy nevratné dotace. Program je garantován vládami celé EU. Až příští vývoj ukáže, kolik za něj zaplatíme.

Očima českého premiéra Andreje Babiše je tak Česká republika v kleštích, protože náklady na evropské financování rostou, ale vyhlídky na evropskou podporu jádra se rozplývají. Také dalších evropských zdrojů má být pro nové členské země méně. Podle Babiše tak bude Česko „trestáno“ za to, že dokázalo zaměstnat každého, a dokonce trpělo nedostatkem pracovních sil...

Pokud by se však potvrdily hrůzy z předpovědí OECD, ohlížení do minulých let Česku moc nepomůže. Mohlo by pak litovat, kdyby se teď zasazovalo o podkopání nástrojů solidarity. Stejnou chybou by bylo vyhnout se klimatickým programům, na které jsou obrovské peníze, a fňukat, že jsme nedostali na jádro, které je většinově odmítáno.

Na jiném virtuálním setkání V4 a Rakouska naopak zazněla kritika postoje středoevropských zemí

v energetice. Na webinári společné platformy V+RE se propojily čtyři visegrádské asociace pro obnovitelnou energii a rakouští kolegové. Dozvěděli jsme se, že jednotná fronta visegrádských zemí jako brzdy rozvoje obnovitelných zdrojů energie se rozklíčuje, protože řada dílčích politik, jako česká Nová zelená úsporám nebo polská regulace, a zejména cenový vývoj investic do solární a větrné energetiky, lákají soukromé a průmyslové investice. Mezinárodní webinář byl organizován z Prahy a připojila se stovka účastníků, informoval Jan Doležal z české Komory obnovitelných zdrojů energie (KOZE).

Hlavním cílem debaty byla prezentace analýzy této společné platformy, která porovnává nízké ambice vlád a skutečný potenciál visegrádské čtyřky plus Rakouska (V4+). S tím Rakouskem je to ale dáno tím, že Národní akční plán pro klima a energetiku připravovala přechodná vláda, která se nechtěla pouštět do velkých závazků. Program nové vládní koalice konzervativců a zelených je mnohem ambicióznější, takže národní plán projde revizí.

Je reálné, že Rakousko dlouhodobě odmítající jádro bude mít roku 2030 veškerou elektřinu z obnovitelných zdrojů. Ještě před 15–20 lety přitom Rakušané slychávali od svých vůdců, že vítr v jejich zemi nefouká a slunce svítí jen málo, připomíná v analýze Ada Amon, vedoucí expert E3G (think-tank pro „*energii třetí generace*“).

V Česku to s tím sluncem a větrem platí dodnes. Český národní plán podle Martina Mikesky z Komory obnovitelných zdrojů energie strašně podceňuje solární zdroje, jejichž podíl při výrobě elektřiny by se mohl do roku 2030 ve skutečnosti zdvojnásobit na 28,2 procenta. Větrná energie by se mohla posílit nejméně trojnásobně, byť i to je strašně málo. Podporu investic do nových obnovitelných zdrojů lze pokrýt výnosy z obchodování s emisními povolenkami. Zato vládní představy o podílu spalování štěpky ve velkých teplárnách narazí na hranice udržitelnosti, až dojde dřevo po kůrovcové kalamitě.

V Polsku se trochu zlepšily regulační podmínky, a tak nezávisle na vládě vznikla iniciativa ve spolupráci soukromého a veřejného sektoru, jejímž výsledkem má být vybudování solárních a větrných kapacit ro roku 2030 o špičkovém výkonu 3,2 gigawattu. Monika Morawiecka, ředitelka strategie největší polské energetické společnosti PGE Group k tomu říká: „Dlouhá léta jsme opakovali sami sobě i okolnímu světu, že obnovitelné zdroje energie si nemůžeme dovolit. Nyní si nemůžeme dovolit neinvestovat do OZE.“

Ve slovenském národním plánu čísla nějak nehrají. Budoucí spotřeba energie je tam nadsazená v rozporu se všemi trendy v okolním světě a potenciál OZE podceněný. Když se použije realističtější jmenovatel a sáhne po širších možnostech solární a větrné energie, baterií a elektromobility opřené o vodík, může země dosáhnout 25,6 procentního podílu obnovitelných zdrojů. To by bylo o dva procentní body víc, než nabízí Česko. Ján Karaba, ředitel asociace obnovitelných zdrojů SAPI, k tomu říká: Technologie obnovitelných zdrojů, zejména větrníky a fotovoltaika, začínají být cenově konkurenceschopné s konvenčními zdroji energie. Místo spoléhání na drahé jaderné zdroje by Slovensko mělo využít jedinečné příležitosti a zpracovat reálné plány na podporu rozvoje energetických zdrojů příznivých pro klima v kombinaci elektrickou mobilitou.

VÍTR V KAPSE

Že v Česku nefouká? Může pokrýt 10 až 25 procent spotřeby elektřiny z větrných elektráren, soudí specialista s Ústavu fyziky atmosféry Akademie věd ČR. Kdybychom to však brali podle českých politických prohlášení, v ČR je nulový prostor pro rozvoj větrné energetiky. Přestože je to ve světě nejrychleji rostoucí zdroj, který začíná úspěšně konkurovat tepelným elektrárnám.

Například agentura BloombergNEF, která se věnuje novým technologiím a obnovitelným zdrojům energie, nyní uvedla, že klíčový světový ukazatel úplných nákladů elektřiny LCOE (Levelized Cost of Electricity) z pevninového větru a fotovoltaiky dosáhl hodnoty 47 a 51 dolarů za megawatthodinu. Z hlediska velkoobchodních cen se tak tyto zdroje v roce 2019 staly konkurenceschopnými v Kalifornii, Číně a částech Evropy.

[»https://www.renewableenergymagazine.com/panorama/bnef-solar-and-wind-reach-parity-with-20191029](https://www.renewableenergymagazine.com/panorama/bnef-solar-and-wind-reach-parity-with-20191029)

Pomohl tomu další pokles ceny větrných turbín, za jediný rok o 7 procent. U solárních elektráren v Číně klesly investiční náklady dokonce o 11 procent za šest měsíců a sestoupily na 57 amerických centů za watt instalovaného výkonu. Tam to byl důsledek poklesu poptávky, jinde však mimořádná příležitost. Podle odhadů BNEF mohly nejlevnější fotovoltaické projekty v Indii, Chile a Austrálii dosahovat LCOE mezi 27 a 36 dolary za megawatthodinu. Nejlepší pevninské větrné elektrárny v Brazílii, Indii, Mexiku a Texasu mohly srazit cenu elektřiny dokonce na 26 až 31 dolarů za megawatthodinu.

Zkusil jsem to porovnat s cenami na energetické burze PXE v Praze. Červencová cena je tam za 33,00 euro za MWh, ale ve čtvrtém čtvrtletí už se má cena vrátit ke 40 a kontrakty na rok 2020 se pohybovaly lehce nad 45 euro. V jistém smyslu to je signál očekávaného odeznění koronavirové krize. V dolarech by to bylo o 13 procent víc, to znamená v červenci nad 37 dolary a za dva roky nad 50 dolary. Vyhlídku parity nejvýznamnějších zdrojů obnovitelné energie tedy berme vážně.

Jenže u nás nefouká, sluší se bohorovně opáčit na taková vyskakování nejrůznějších sluníčkářů. To však není pravda. *„Podmínky pro větrné elektrárny máme velmi podobné jako jsou v jižní polovině Německa, když porovnáme větrnost i charakter krajiny. Přesto u nás nevyužíváme větrné elektrárny ani z desetin jako tam,“* řekl Mgr. David Hanslian PhD. z Ústavu fyziky atmosféry Akademie věd ČR, když prezentoval studii Aktualizace potenciálu větrné energie v České republice z perspektivy roku 2020.

David Hanslian nastoupil do Ústavu fyziky atmosféry roku 2002 a od té doby se tomuto úkolu, tedy odhadu realistického potenciálu větrné energie, věnuje. Nejprve vznikla roku 2007 větrná mapa naší vlasti a o ní se pak opíral první odhad potenciálu z roku 2008. Od té doby jsou zpracovávány pravidelné aktualizace. Můžeme z nich vyčíst jak teoretický potenciál, tak reálné scénáře, letos představené ve dvou variantách — konzervativní a optimistický. Konzervativní předpokládá, že to jde, ale nikdo moc nepomůže. Optimistický vychází z aktivního zájmu překonávat i případné překážky, jak je to běžné třeba v Rakousku.

I při realizaci pouze toho konzervativního scénáře by bylo možné roku 2040 pokrýt přibližně desetinu současné spotřeby elektřiny (tedy asi 10 procent ze 70 TWh). Optimistický scénář míří dokonce nepatrně nad 30 procent spotřeby. Fyzik Hanslian optimismem nepřekypuje, takže osobně počítá s podílem mezi 10 a 25 procenty spotřeby. Tím bychom se za dvacet let dostali tam, kde je Německo (26%) nebo Rakousko (13%) už dnes.

Přírodní poměry v Rakousku nebo jižním Německu jsou nejbližší tomu, co máme i u nás. To není nepodstatné nejen z hlediska potenciálu, ale i kontextu. Energetika v EU bude stále více integrovaná, poteče to i přes nás, tak jak se to děje už dnes. Když k tomu přidáme ten menší, tedy onen konzervativní domácí příspěvek, neměl by to být problém. Autor to píše trochu odborněji, dejme mu slovo:

„Integrace zde vyrobené větrné energie při efektivním fungování elektroenergetiky nebude znamenat žádnou signifikantní zátěž, a zcela rozhodující bude mezinárodní kontext. Role České republiky bude spočívat (a již spočívá) zejména v tom, do jaké míry bude přispívat k integraci energie z větru ve (středo)evropském měřítku, a to jednak skrze poskytování flexibility, a jednak skrze poskytování kapacity pro dálkový přenos elektřiny napříč naším územím.“

Ke zvláštnostem elektřiny z větru patří i to, že když fouká moc, je jí hodně a cena jde dolů. Přitom dost záleží, jak moc fouká v severním Německu:

„Při propojení energetických trhů není a nebude pro integraci elektřiny z českých VtE rozhodující výroba ostatních VtE na našem území, ale jejich korelace s výrobou VtE v severním Německu (respektive obecně na severu a severozápadě od území České republiky). V době vysoké výroby VtE v tomto regionu je v průměru vyšší i výroba českých VtE, a naopak, což (mírně) snižuje tržní hodnotu, respektive (mírně) ztěžuje integraci větrné elektřiny vyrobené v České republice bez ohledu na podíl domácích větrných zdrojů.“

I když tedy dojde jen na konzervativní scénář a náš podíl bude malý, úkol integrace elektřiny z větru do systému bude velký, protože se jedná o integraci výroby z celého regionu. Optimistický scénář vývoje české větrné energetiky je pochopitelně náročnější:

„Při realizaci optimistického scénáře (přibližně 30% současné spotřeby elektrické energie v ČR) dosti záleží na budoucím vývoji v oblasti technologického vývoje, struktury české i zahraniční elektroenergetiky či míry propojení se zahraničím — fyzicky, obchodně i politicky. Ani v tomto scénáři pravděpodobně nebude integrace větrné energie vyrobené v České republice limitujícím faktorem, otázky s ní spojené však již mohou hrát podstatnou roli. (...) /S/tředoevropský (či celoevropský) kontext nejspíše bude i v tomto případě podstatnějším faktorem nežli samotná realizace VtE na území České republiky.“

Takže větru se budeme muset přizpůsobit i v případě, kdybychom se mu sami snažili vyhnout. Ale to asi neuděláme vzhledem k cenovému vývoji, o kterém jsme mluvili už v úvodu.

Studie ÚFA AV ČR byla připravena pro Českou společnost pro větrnou energii (ČSVE) a Komoru obnovitelných zdrojů energie (KOZE) a v přítomnosti jejich zástupců

byla prezentována novinářům. Z tiskové zprávy, kterou pak rozeslali do redakcí, ocitují dva hlasy:

„Největší překážkou rozvoje větrné energetiky v Česku je její nepodpora ze strany státu. Obnovitelné zdroje jsou stále považovány za jakýsi doplněk, hobby, jehož rozvoj po nás chce Brusel. To je zásadní nepochopení, vítr a slunce dnes vyrábějí nejlevnější elektřinu ze všech nově budovaných zdrojů,“ konstatoval předseda ČSVE Michal Janeček.

„Větrné elektrárny jsou jakýsi symbol moderních obnovitelných zdrojů — jsou neviditelnější a spolu s fotovoltaikou mají skoro všude na světě obrovský potenciál. U nás je ale stále podceňujeme. Stát by měl domácí obnovitelné zdroje považovat za svou hlavní prioritu a jejich budoucímu rozvoji věnovat hlavní úsilí. Nyní mám pocit, že kvůli všemožné podpoře jádra na to nemá energii,“ řekl Štěpán Chalupa, předseda Komory obnovitelných zdrojů energie.

K tomu uvedl další důležitou věc: *„Stát může náklady na stavbu větrných elektráren zaplatit z prodeje emisních povolenek i z miliard korun, na které si můžeme sáhnout z evropských peněz pod Zelenou dohodu.“* Navíc to mohou být peníze pro lidi: *„V Belgii, Německu, Británii i jinde existují tisíce, možná desetitisíce obnovitelných zdrojů spoluvlastněných obcemi, podnikateli a občany.“*

CHUDÁ MĚNOVÁ DIETA

Potřebujeme víc druhů peněz. Vládne tu nezdravý monopol určitého typu peněz, které tvoří komerční banky výlučně z dluhu, a to je hrozně chudá měnová dieta. Pestrý a diverzifikovaný měnový ekosystém je životní téma měnového inovátora Bernarda Lietaera. Píše o tom například v knize, kterou napsal se Stephenem Belginem *New Money for a New World*. Její druhé vydání z roku 2011 zahrnuje i zkušenosti z finanční krize 2008. Ale základní poučení je historické — ekonomice a společnosti se nejlépe dařilo v obdobích, kdy byly v oběhu vedle peněz pro dálkový obchod, krytých zlatem nebo stříbrem, také doplňkové měny místních knížat a vlád nižší úrovně, které byly obyčejně kryty reálnou produkcí. Jejich úkolem bylo propojovat nevyužitý zdroj s nenaplněnou potřebou.

Například Egypt, nejdéle souvisle fungující civilizace ve světě, zanechal stopu této praxe v podobě milionů střeptů s účetními záznamy. Většinou obsahují údaj o odevzdaném obilí do chrámů, které sloužily jako veřejné sklady pro potřeby státních rezerv. Záznamy o uložení obilí pak fungovaly jako platidlo, řekněme směnky. Důležitý však nebyl jen údaj o množství, ale také o datu

uskladnění, protože počítaly také s úhradou nákladů uskladnění. Hodnota směnky se tak snižovala v čase. Čím později bylo obilí vyzvednuto, tím jej bylo méně. Čím dříve se skladištní doklad použil jako platidlo, třeba tomu, kdo jím doložil splněnou povinnost odevzdaných rezerv, tím měl větší hodnotu.

Časové srážce se dnes říká demurrage, jde vlastně o negativní úrokem. V posledních letech se stal negativní úrok znovu běžným jevem jako dědictví finanční krize z roku 2008, ze které se úrokové sazby prakticky nevzpamatovaly. Spousta lidí se nad tom rozhořčuje, že si uloží peníze, a ještě aby za to platili... Negativní úrok skutečně nevyhovuje potřebě uchovávat bohatství, ale je to výborný nástroj, jak urychlit oběh peněz. A kdyby se podařilo udržet onen oběh v daném místě, když se třeba uspokojují místní potřeby z místních zdrojů, projeví se také multiplikační efekt takového rychlonohého oběživa. Bude to stejné, jako by v daném místě bylo k dispozici násobně víc peněz.

Ve středověké Evropě se někde časový limit platidla řešil tím, že místní vladař čas od času nechal své mince přerazit. V době Velké krize v 30. letech minulého století zase vznikly doplňkové místní měny, jejichž hodnota se musela po měsíci doplnit nalepením kolku. Znovu, smysl byl zřejmý — sloužily urychlení oběhu, nikoliv hromadění bohatství.

Dnes máme peníze, které slouží jenom hromadění bohatství, jak si to čas od času ověřujeme statistikami, jaké nabízí Chuck Collins z *Inequality.org* nebo Thomas Piketty, Gabriel Zucman, Joe Stiglitz a další heterodoxní ekonomové. Dluhové peníze vznikají z ničeho, ale už pouhým zápisem kreditu v bance si vynucují placení úroku. Vedou také k příliš krátkodobému ekonomickému myšlení a podněcují iluzi o možnostech nekonečného růstu.

Chybí další typ měny, doplněk systému, který by naopak zvyšoval dostupnost práce tím, že peníze rychleji obíhají a častěji zprostředkují kontrakty. Pokud taková doplňková měna nevyžadovala komerční úrok, zásadně změní chování lidí. Nebudou pocítovat tíhu narůstajícího závazku a dostanou prostor pro dlouhodobější myšlení a vize, které neztrácejí hodnotu z pohledu z budoucnosti.

Ta ztráta hodnoty z pohledu budoucnosti je snadno patrná na jednoduchém příkladu. Řekněme, že žijeme v prostředí s desetiprocentní úrokovou mírou. To znamená, že dnešní stovka už je za rok v bance o deset korun větší. Tenhle mechanismus funguje i opačným

směrem, stovka za rok už je jen 91 procent toho, co dnes. To svádí k představě, že když mám něco nákladného udělat třeba pro klima, tak je to nejlépe odložit na práci dětem nebo vnoučatům, to už to nebude stát skoro nic.

Je to nesmysl, děti a vnoučata nebude zajímat naše dnešní cenová hladina, budou mít svoji a pořádně dražší. Na nás je bude zajímat jen naše neodpovědnost nebo krátkozraké spoléhání na špatný měnový systém.

Možnost užívání doplňkových měn, které neslouží k ukládání bohatství, ale díky negativnímu úroku hlavně k urychlení oběhu a vytváření nových pracovních příležitostí, bychom měli mít na paměti i při úvahách, co s tím současným dluhem. Když se v české Poslanecké sněmovně jednalo na mimořádné schůzi o průběhu koronavirové krize, místopředseda vlády Karel Havlíček uvedl, že podpůrné programy přesáhnou bilion korun. Něco dá vláda, něco banky, ale zaplatit se to musí. Z čeho? A kdy?

Nějaké scénáře existují, ale nemusí se naplnit představa, že ekonomika se rychle vrátí k někdejšímu výkonu a všichni lidé znovu dostanou práci. Ochabující hospodářství může vyvolat nedostatek, který se vždy v dějinách řešil zvyšováním cen a úroků. O to cennější může být povzbuzení alespoň části ekonomiky používáním doplňkových měn, které nás zároveň dostanou do závětrí mimo dosah dluhu.

Doplňková měna usnadňuje ekonomiku na principech vzájemnosti, protože předpokládá cílevědomou snahu o posílení oběhu v místě — kupuji od místních, ale protože platím místním měnou, prodávající musí na tuto snahu navázat také. Potraviny, energie, bydlení, spousta služeb, třeba doprava, to je spotřební koš, který lze plnit v místě. To nejde nařídit, to musí lidé chtít, protože to nabízí více možností přežít, než kdyby čekali na nějaké sociální podpory a dávky.

Lietaer říká, že v současném ekonomickém myšlení chybí potřeba rovnováhy některých protikladných vlastností, jaké se v asijských kulturách vyjadřují vzájemně se doplňujících sil jing a jang. Právě to „vzájemně se doplňujících“ je důležité. Máme tendenci věci posuzovat v tradici aristotelské logiky v lineární závislosti (udělám A, stane se B), zatímco svět je plný cyklů a vzájemně se ovlivňujících zpětných vazeb. Skutečný stav tak lépe vnímá celostní pojetí, v asijské tradici „tao“.

Největší chybu vidí Lietaer v nedostatku vyváženosti efektivity hospodářského systému a jeho resilience,

schopnosti odolávat šokům. Sami jsme teď viděli, že výkon dostal ve vypnuté světové ekonomice na frak a my tak dostali příležitost poznat nevýhody podceňování soběstačnosti a menší závislosti na ostatních. Doplňkové měny, které obsluhují soběstačnost, tak řeší i strategický problém.

O TOM, CO BUDE POTOM

Dokonce i v té nejhorší fázi pandemie koronaviru, kdy vedle mrtvých přibývaly i hospodářské statistiky, které by slušely válečnému stavu, veřejná debata začala hledět dál. Po počátečním zahlušení panikou a strachem z neznámého uvažujeme o tom, co bude potom.

Vedle oficiálních ekonomických týmů pro rychlou obnovu, které mají k mému potěšení silné levicové zastoupení, se téma post-pandemické budoucnosti probírá i v nevládním prostředí. Začíná zdomácňovat představa, že koronavirus odhalil slabiny hyperglobalizace a zaslepené orientace na zisk a nekonečný růst. Dostáváme příležitost, jak se z toho dostat?

Přesně takovou otázku si klade Naďa Johanisová z Mendelovy univerzity, byť jde o posledních pár řádků v obsáhlejším příspěvku v Deníku Referendum:

„Může koronavirus zachránit svět? V jistém smyslu ano. Pokud pojmem tuto krizi jako lekci o tom, co nefunguje a jako šanci, jak změnit kurz. Vedle snah o omezení ekonomické expanze, založené na fosilní energii, je to i podpora ekonomické lokalizace, která, jak doufám, i u nás silně naroste. Zkracování výrobně obchodních řetězců, zdanění leteckého benzínu, podpora místní produkce pro místní spotřebu — to jsou jen některé strategie, které se nabízejí.

Na mikroúrovni pak budou iniciativy typu komunitně podporovaného zemědělství, zahrádkářských a farmářských obchodů či komunitních měn jistě více oceněny pro své mnohačetné benefity, které zahrnují i větší místní odolnost a možnost důstojnějšího přežití v případě další destabilizace křehkého globálního systému.

V iniciativách podporujících lokální ekonomiku se mohou vydatně angažovat například místní samosprávy. Klíčové tu je i vzájemné propojování a mezinárodní výměna zkušeností. U nás už něco takového zahájila Národní síť Místních akčních skupin. Hleďme tedy do budoucna s nadějí a snažme se vnímat krizi jako šanci. V osobní, místní, pracovní i celostátní rovině. I na nás záleží.“

»<https://denikreferendum.cz/clanek/31007-muze-koronavirus-zachranit-svet>

Kdo by to chtěl trochu detailněji, najde řadu autorčiných prací, které se věnují sociálnímu podnikání, lokálním měnám a podobným tématům. Výjimečný je příspěvek, který napsala spolu s Lucií Sovovou a Evou Fraňkovou v tlustém sborníku *The Handbook of Diverse Economies*, který vyšel ve významném světovém nakladatelství vědecké literatury Edward Elgar Publishing. Řekl bych, že silně bodují v této soutěži velkých postav ekonomie prorážejících bariéru mainstreamu pestřejším (*diverse*) pohledem na vztah práce, společnosti a prostředí.

»<https://www.e-elgar.com/shop/gbp/the-handbook-of-diverse-economies-9781788119955.html>

V našem konkrétním případě se tři české autorky perou s úzkou definicí sociálního podnikání, s jakou přišla (pod tlakem zdola) Evropská komise. Ta fakticky jen zalepuje sociální díry přehlížené maximalizací zisku, ženoucího se přes mrtvolu. Typický sociální podnik v pojetí EU buď zaměstnává nezaměstnatelné, a pak cosi prodává těm, kdo to chtějí podpořit, nebo je to družstvo pro poskytování sociálních služeb. Jenže etické cíle a upřednostňování sociálního kapitálu před tím finančním nemusí mít jenom lidé na okraji, hendikepovaní, bez šanci.

České autorky hledají „ekosociální podnik“ a posuzují jej podle pěti škálovatelných kritérií. K těm obvyklým, jako že má i jiné cíle než zisk, používá zisk pro obnovu přírody a komunity a je demokraticky vlastněn a spravován místními lidmi, přidává i „**zakořeněnost**“ v místě a čase (odpovědnost k dědictví i příštím generacím) a možnost **netržní** produkce, směny nebo zásobování.

To poslední je obzvlášť důležité. Místní výrobu potravin nelze poměřovat globální konkurencí. Do hry musí vstoupit i logika přírody, která vyžaduje, aby na místním statku žily krávy a jejich hnůj vracel do půdy život. Obec musí mít možnost dohodnout se na pravidlech, která dovolí rozvíjet místní hospodaření jako funkční systém, nikoliv jako tříšť prvků, které se vzájemně pobíjejí v nesmyslné hře s nulovým součtem. Protože pak se pobijou všichni, a zase budeme mít jen zahraniční hypermarkety a blafy z dovozu.

Součástí zmíněného návrhu ekosociálního podniku je také prostor pro zavádění doplňkových místních měn. Jeden takový projekt už je v současné době studován na Opavsku. Je tu také příklad funkční švýcarské doplňkové regionální měny WIR, která funguje už od roku 1936

a podporuje spolupráci místních malých a středních podniků. Centrální banky se obvykle dívají na doplňkové měny nepřátelsky, ale fakticky mohou dosáhnout jen na peníze typu „fiat money“, tedy dávané do oběhu tvorbou úvěru. Obhajitelné jsou však peníze odvozené ze směny (LETS) nebo práce („hodiny“).

Peníze typu „hodin“ byly běžné ve svépomocných stavebních družstvech, kde měl každý člen povinnost odpracovat určitý počet hodin měsíčně. Řekněme sto, ale záviselo také na kvalifikovanosti práce, kterou odrážel koeficient. Když elektrikář nebo instalatér dosáhli na koeficient 3, stačilo těch faktických hodin jen 33. Já jsem toho tenkrát moc kvalifikovaného nabídnout nemohl, a tak jsem měl koeficient 1,2 nebo nepatrně lepší. Dokonce jsem ani nestíhal. Najal jsem si tedy pomocného dělníka, který tam chodil za mě a já mu za to platil 25 korun za hodinu, které jsem si vydělával hostováním v televizi. Jak je vidět, naše družstevní měna plnila všechny měnové funkce – měřítko hodnoty (různě oceněná práce), uchovatel bohatství (vznikal družstevní byt), i nástroj směny (vyměnil jsem svůj čas v televizním studiu za čas na stavbě).

Největší autorita doplňkových měn Bernard Lietaer, nedávno bohužel zemřel, upozorňuje na další podstatné vlastnosti měn, které nevznikají z úročeného dluhu v bance. Peníze typu LETS vznikají ze setkání nabídky s poptávkou. Uspěju s nabídkou, vznikne pohledávka v LETS, až dostanu protihodnotu, pohledávka i s příslušnou částkou LETS zaniká. Podobně funguje měny typu „hodiny“ – něco poskytnu, vznikne pohledávka, systém vygeneruje něco, co zas potřebuji já, a pohledávka zanikne. Závazky druhé strany kolují po jiných drahách, ale funguje to jen do té doby, dokud se nabízené hodnoty nebo činnosti vzájemně doplňují. Proto se to bez systematické organizace komunitního nebo družstevního hospodaření neobejde.

»<http://www.lietaer.com/>

Lietaer potlačuje funkci uchování bohatství a dává přednost povzbuzení rychlosti oběhu. Toho lze dosáhnout negativním úrokem, takže lidé raději urychlí směnu, než jim úrok sebere část hodnoty. Peníze pak obíhají častěji a pokaždé znovu trochu pootočí kola místního hospodaření. Autor poukazuje na to, že doplňková měna balancuje nevyrovnanost systému, který je normální měnou s úroky hnán za krátkodobým ziskem a přestává vidět souvislosti, které se pak ohlásí až nějakou katastrofou, ať už ekonomickou, nebo tou přírodní.

Pokud však vnímáme dobře uspořádaný svět jako harmonii protikladů, musíme proti krátkodobým úročeným penězům postavit neúročené dlouhodobé, proti penězům konkurenčního boje peníze vzájemnosti a spolupráce, a proti koncentraci bohatství zase solidaritu a potřeby obce. Říká, že měnové systémy mají být diverzifikovány, jinak skončíme jako křehká a zranitelná monokultura. Uvádí to na příkladu monokulturního lesa, který vyrostl na ploše po vykáceném udržitelném přírodním lese. Jenže naši plantáž pak snáze napadne škůdce, až les zahyne, uschne a shoří. Ještě zajímavější je poznatek, že obvyklá národní měna staví na mužských principech boje a dominance, zatímco doplňková měna vychází ze ženských principů péče a obnovy.

V září proběhla v Praze mezinárodní konference Partnerství pro sociální podnikání, ze které byla znovu patrná tendence, že se hromadí znalosti i vůle, jen to pořád někde vázne. Nejzajímavější věc, která tam zazněla, bylo čerstvé stanovisko Evropského hospodářského a sociálního výboru, doporučující lépe uzpůsobit evropský právní rámec podnikům sociální ekonomiky. Tedy umožnit smysluplnou existenci i těm podnikům, které upřednostňují jednotlivce (stakeholdery) a sociální cíle před kapitálem, nabízejí dobrovolné a otevřené členství a stojí na principech ekonomické demokracie.

»<https://dmsearch.eesc.europa.eu/search/opinion> → European legal framework / social economy enterprises (na odkazu vpravo dole je pak výběr jazykových verzí, i češtiny)

Neméně důležité je to, že takové podniky se nesnaží o maximalizaci krátkodobých zisků, ale usilují o zajištění dlouhodobé udržitelnosti. Přebytky jsou pak investovány do vytváření nebo zachování pracovních míst, do vybraného sociálního cíle a v menší míře rozděleny členům. Ale v tom už je problém.

V evropském právu jsou sociální podniky ve vzduchoprázdnu, nejsou považovány ani za ziskové, ani za neziskové. To jim svazuje ruce, buď nesmějí chtít nic, pak dostanou podporu, nebo by něco chtěli, ale pak musí ryze kapitalisticky žít za své. Doporučení EHSV zní, aby byl zaveden další pojem „omezený zisk“ podniků, jejichž účelem je solidarita a veřejný zájem. Vedle toho by měla být evropská podpora družstevnictví a sociálních podniků koordinována a měly by pro ně vzniknout příslušné evropské nástroje podpory.

Jeden takový nástroj, byť podstatně širší orientace, už máme, je to Evropský sociální fond. A ten loni v listopadu

poskytl podporu například na projekt The Suburb Startup Guide, tedy na ožívování hospodářsky umrtvených městských čtvrtí například prostřednictvím ožívování opuštěných malých prodejen a provozoven.

»<https://ec.europa.eu/esf/transnationality/TCA-506>

Peníze jsou pro podobné záměry obvykle málo, je potřeba také technická podpora a spousta poradenství, proto za peníze Evropského sociálního fondu vzniká příručka, jak se v takovém novém prostředí vyznat.

Mezi partnery projektu je španělská síť pro sdílení pracovních prostor (coworking), dále konkrétní pokus o oživení malého podnikání z Antwerp, a taky bulharské sdružení kulturních center se spolupracující sítí „investičních andělů“ (malý, individualizovaný rizikový kapitál). Z toho je patrné, že částečnou odpověď nabízí orientace na tradiční řemesla a turisty, ale může se to vypravit i současnějším směrem, který charakterizuje místní kapitál, decentralizace a sdílení.

Na podzim jsme tedy prožívali fázi kvasu, cítíme, jak to tam, bunzírjuje, ale naděje teprve čekají na zhmotnění. Pokud však má dojít k nějaké změně, hodně lidí už je připraveno, aby to nebyla změna k horšímu.

VÝZVA JMÉNEM ESOP

Evropská federace pro zaměstnanecké vlastnictví akcií vyzývá vlády, aby podpořily model, který směřuje k demokratičtějšímu řešení ekonomické krize. Tento model není nový, ale nová je příležitost, ve které se může prosadit.

Jak už jsme se zmínili, pravidelný ekonomický výhled OECD obsahuje zdrcující zprávu o důsledcích koronavirové krize v Česku, měli bychom být pátou nejohroženější ekonomikou z vyspělých zemí. Nelze se divit, v případě, že by nás na podzim potkala ještě druhá vlna pandemie, mohlo by HDP ČR poklesnout o více než 13 procent. Nikdo samozřejmě netvrdí, že OECD čte v budoucnosti jako v knize, ale jde o silné varování a nemělo by se brát na lehkou váhu.

Hospodářský propad lze přeložit do běžného jazyka slovy, že lidé přijdou o práci a dostanou se do dluhů. Kolem domu začnou kroužit exekutoři. Děti se odhlásí ze všech kroužků. Ve školní jídelně snad dostanou najíst, ale doma už toho moc nebude. Skauti využijí svých dovedností při stěhování do přírody. Co z ekonomiky přežije, skoupí levně silné zahraniční skupiny a zopakujeme si divoká

devadesátá léta se ždímáním zbylého majetku, takže z velkých plánů a trhů nakonec zbudou jen zchátralé budovy nabízené za ceny ze spáleniště.

Trochu jsem si zastrašil, nemusí to tak dopadnout. Jsou tu přece stamiliardy státní pomoci. Je však důležité, jak se použije. Něco se projí, žít se musí, hodně půjde na veřejné investice, ale ty nakonec nemusí vyvážit veškerou ztrátu poptávky. Domácí podniky mohou padat jako zralé hrušky, pokud jim někdo opravdu účinně nepomůže. Kdo? Evropská federace pro zaměstnanecké vlastnictví akcií EFES (European Federation of Employee Share Ownership) dost spoléhá na zaměstnaneckou participaci.

Tato federace nyní vydala výzvu vládám, aby podpořily vlastnickou spoluúčasť zaměstnanců v podobě zaměstnaneckých akciových fondů ESOP. Je to starší americká myšlenka z doby, kdy se tam ještě budoval sociální stát, ale život potvrdil její sílu, neboť v současné době je v USA do takového programu zapojeno 14 milionů zaměstnanců čili každý desátý. Zaměstnaneckých spoluvlastníků je tam vlastně víc než členů odborů.

EFES nyní vypracovala takový model ESOP, který je přizpůsobený pro Evropu a obsahuje řadu variant, aby se to podstatně dalo případně použít i na základě stávajících zákonů. Příslušná studie je k dispozici na www.efesonline.org/corona, kde je také diskuse o zkušenostech a výzva vládám.

Nejnovější výzva pochází z června, ale poprvé zazněla už v dubnu: Mnozí se pokusy vlád zachránit společnosti, které mají v pandemii problémy s platební neschopností nebo s předlužeností, a tak dostávají příspěvky, dotace, půjčky, kapitálové investice nebo je dokonce zvažováno znárodnění. Jenže veškerá tato pomoc je zaměřena na stávající akcionáře. Značná část těchto nákladů by však mohla být využita efektivněji, kdyby zamířila k zaměstnancům a umožnila jim stát se akcionáři ve svých podnicích. Třeba tak, že společnosti založí z této pomoci zaměstnanecký podílový fond a vloží do něj určitý podíl vlastních akcií, třeba i 100%.

Jaký by to mělo smysl? Firmy mají vážné problémy s likviditou, a tak se snaží snížit mzdové náklady. To však lze kompenzovat přidělením akcií zaměstnancům, zejména když ceny akcií klesly. Zdanění by této kompenzaci nemělo bránit, mělo by ji naopak podporovat. To je cíl iniciativy pro zaměstnaneckou participaci v Německu (www.mitarbeiterbeteiligung.de).

Problémy jsou však jen tou mírnější formou krize. Leckde hrozí natvrdo bankrot. Pak je podle EFES na čase prosazovat další prvek ekonomické demokracie, úplné převzetí ohrožených firem zaměstnanci. Existuje mnoho vyzkoušených vzorů — zaměstnanecká družstva, sociedades laborales, fondy zaměstnaneckého vlastnictví a plány ESOP, které jsou nepochybně nejúčinnější.

Konečně, mnoho firem zůstává zdravých, ale musí se vypořádat s dočasnou ztrátou hodnoty aktiv. Čeká je tvrdé období a hrozí nepřátelské převzetí. Poskytnutí akcií zaměstnancům může být důležitým prvkem úspěchu, protože nabízí motivaci, jak krizi zvládat společně. Ve všech těchto situacích by tomu neměly bránit daně nebo předpisy, ty by to měly naopak podporovat a usnadňovat, volá EFES a vyzývá všechny evropské vlády a instituce, aby v tomto smyslu jednaly.

Nejde o to, že lidé dají poslední peníze do akcií vlastní společnosti. V případě ESOP jde o formu příspěvku zaměstnavatele na penzijní spoření zaměstnanců. Tuto základní odlišnost ESOP od prostého držení vlastních akcií vytrvale vysvětluje autor studie EFES David Ellerman, někdejší poradce Josepha Stieglitze z doby, kdy pracoval ve Světové bance.

Co tedy ESOP je?

- jedná se o dlouhodobé vlastnictví akcií zaměstnanci, nejde o akcie ke spekulaci
- v podstatě jde o formu příspěvku zaměstnavatele na penzijní spoření zaměstnanců placené do zvláštního fondu zaměstnanců daného podniku
- uvedený fond pak akcie koupí (na splátky) a spravuje na individuálních účtech zaměstnanců
- zaměstnanci mají práva z akcií: hlasují na valné hromadě, mají zastoupení v dozorčí radě, případně i představenstvu a dostávají dividendy
- jde tedy jak o majetek, tak o formu zaměstnanecké participace, včetně včasné informovanosti zaměstnanců o plánech a hospodářských vyhlídkách podniku
- nejsou použity úspory zaměstnanců, vše je hrazeno příspěvky zaměstnavatele, proto mohou být spoluvlastníky podniku všichni zaměstnanci (po určité lhůtě)
- na zaměstnanecké spoluvlastnictví tohoto typu se vztahují všechny daňové a další výhody penzijního spoření
- při odchodu do důchodu nebo odchodu z podniku uvedený fond akcie odkoupí zpět, peníze dá odcházejícímu zaměstnanci (ve splátkách) a ten

- převede ji na jinou formu penzijního spoření; akcie pak získá další zaměstnanec
- akcie tak vždy zůstávají ve fondu zaměstnanců, nemůže je získat nikdo cizí a nemůže je použít k převzetí nebo vysávání podniku

Ellerman navrhuje i alternativu, kdy lze kombinovat jak vlastnictví, tak pravidelnou výplatu části majetku. Po několika letech by se odkoupily od zaměstnance akcie z nejstaršího ročníku, takže zaměstnanec by viděl vedle dividend i další peníze. Je to hlavně příklad toho, že se strukturou fondu dá pracovat, byť v Česku bychom měli být na takové operace obzvláště opatrní.

Z ekonomického hlediska má zaměstnanecké spoluvlastnictví smysl i mimo dobu krize. Ellerman vypočítává sedm problémů, které to řeší.

1. **Problém následnictví.** Táta zakladatel firmy zestárne, jde na odpočinek, umře, a děti na podnikání moc nejsou. Někomu to prodají, ten to vydrancuje a vytuneluje, podnik zanikne — a s ním i pracovní místa a daňové příjmy. Ale i kdyby to nedopadlo tak hrozně, vzdálený vlastník má jiné zájmy než místní komunita. Přechod na ESOP tomu může zabránit a lze jej provést v rozložení do delšího času.
2. **Místní zakotvení.** Cizí investor může být dobrák, ale musí se rozhodovat podle ekonomické výhodnosti, zatímco propojení práce s místem nabízí jiné výhody. Místně zakotvené podnikání je šetrnější k životnímu prostředí a může vycházet vstříc dalším potřebám komunity.
3. **Odliv kapitálu.** Tak to dneska chodí, že není problém najít místo na druhém konci světa, kde se dá něco vyrobit levněji, s menšími ohledy na sociální a environmentální požadavky. Vlády i regiony rády lákají investory různými podněty, takže přelétavost kapitálu je pak ještě výhodnější. Přes zaměstnance by to bylo podstatně lacinější. Už 20 nebo 30 procentní podíl zaměstnaneckého vlastnictví dává prostor pro účast zástupce zaměstnanců ve vedení. Zaměstnanci tak mohou být včas varováni a mohou se bránit.
4. **Mladí utíkají.** Studenti dostanou diplom a mizí v dálí, konkurenceschopnost regionu klesá. Možná by mladí tak neutíkali, kdyby měli vedle práce i podíl na podniku.
5. **Lidé jsou zklamaní** z politiky, která se jim odcizila. To platí zejména pro starší v postsocialistických zemích, kteří přišli o sociální jistoty. Když budou mít vlastnický podíl na svém pracovišti, vrátí se aspoň část pocitu, že mají společenskou váhu a mohou věci ovlivnit. Efekt participace a větší aktivity se pak může šířit dál.
6. **Větší odolnost.** Tohle je důležité v krizi. Výzkum

potvrdil, že podniky vlastněné zaměstnanci mají míru přežití o 20 až 50 procent vyšší než ostatní. Je tam také o polovinu méně dobrovolných odchodů za lepším. V době minulé krize tyto podniky propouštěly o 20 až 50 procent méně.

7. **Změna distribuce bohatství.** To je odpověď na možná největší krizi, která tihá pod povrchem — neudržitelné sociální nerovnosti. Demokratizace tvorby bohatství sníží potřebu jeho přerozdělování. Výzkum ukázal, že průměrné úspory zaměstnanců se středními a nižšími příjmy tvořily v běžných podnicích 17 tisíc dolarů a v podnicích vlastněných zaměstnanci 165 tisíc dolarů.

LZE NAHRADIT BANKY?

Užitečné teď budou i zkušenosti ze starších krizí. Vzpomeňme si na bankovní krizi Kypru za světové finanční krize 2008. Banky náhle zavřely vrata a ostrov se stal velkou laboratoří alternativních řešení platebního a úvěrového systému.

Zásadních změn se čekalo hodně. Zavedení kapitálových kontrol znamená faktický přechod na nekonvertibilní měnu, soudil v Eurointelligence.com komentátor Wolfgang Munchau. Podobně uvažoval už před rokem hlavní ekonom Deutsche Bank Thomas Mayer, když Řecku navrhoval pro běžné domácí hotovostní operace paralelní měnu geuro.

Nobelista Paul Krugman, který věnoval anatomii krizí svou nedávnou práci *The Return of Depression Economics*, v *New York Times* vyjádřil názor, že drakonické formy kontroly pohybu kapitálu na ostrovech zavládnou nikoliv na pár týdnů, ale po celé roky. Nepochybuje, že Mezinárodní měnový fond tato omezení pohybu kapitálu schválí, podobně, jako to udělal předtím na Islandu. Autor to považuje za signál konce éry, kdy byl neomezený pohyb kapitálu požadován za něco žádoucího.

Po válce byly limity příhraničních převodů měny běžné, připomíná Krugman. V Británii platila omezení pro zahraniční investice rezidentů ještě roku 1979. K jejich pádu přispělo i to, že je to nákladné opatření se spoustou papíru a podle běžných ekonomických představ je to i překážka růstu. Kontroly zásadně odmítala nastupující ideologie volného trhu — trh ví vše nejlépe a byrokraté mu nemají překážet.

Po roce 1980 se však objevil i další nový jev, finanční krize. Roku 1982 byla v Mexiku, Brazílii, Argentíně a Chile, roku 1991 ve Švédsku a Finsku, potom znovu v Mexiku, roku

1998 v Thajsku, Malajsii, Indonésii a Jižní Koreji (ČR 1997 Krugman neuvádí), roku 2002 v Argentíně a v posledních letech postihla Island, Irsko, Řecko, Portugalsko, Španělsko, Itálie a Kypr. Vždycky to provázely prudké odlivy investic, „úprk bankéřů“. Na druhou stranu, tyto krize se daly snadno předpovědět na základě prudkého přílivu peněz ze zahraničí, když rozkývaly houpačku mezi „miluji tě“ a „nechci tě“. Evropa teď vyvrátila, že takové krize se soustřeďují jen na chudé země.

Ostatně podobný charakter měla i realitní bublina, která stála na začátku finanční krize v USA, jen byla zastřena tím, že Spojené státy si vypůjčovaly ve své vlastní měně. Ani po této zkušenosti jistě nebude myšlenka volného pohybu kapitálu zcela odmítnuta, jen začne podléhat erozi. Podle Krugmana tak „globální kapitalismus přechází na trajektorii, kdy bude podstatně méně globálním“.

Českou debatu o Kypru charakterizuje názor analytika, který jsem zaslechl v Radiožurnálu, a sice že má na výběr buď argentinské řešení (devalvace o 50 procent, tedy i vystoupení z eura) nebo lotyšské řešení (snížení platů o 50 procent). Existují však i jiná. Píší o nich Bernard Lietaer a Jacqui Dunne v knize Rethinking Money – How New Currencies Turn Scarcity into Prosperity (Berrett-Koehler Publishers, San Francisco 2013).

Pivní cestou

Nejprve k ochromení bank, které dlouho nefungují, a je jedno proč. V Irsku to řešili pivní cestou.

Irsko prožilo mezi lety 1966 a 1976 tři velké stávky bank, takže prožilo celkem dvanáct měsíců bez přístupu k bankovním účtům. Ekonomika se přesto nezhroutila, jen si našla jinou cestu k platebním prostředkům a obchodnímu úvěru. Roli oběživa převzaly šeky. Formuláře se daly koupit v papírnictví. Lidé je začali vydávat v malých denominacích a používat v okruhu svých nejbližších partnerů. Platili si tak lidé, kteří se znali a důvěřovali si. Tato soukromá měna postupně pronikla i do místních hokynářství, které ví nejlíp, komu věřit, takže funguje v okruhu sousedů jako ratingová agentura.

Dalšímu rozšíření pomohl pivovar Guinness, který akceptoval směnky hostinských a vyplácel zaměstnance svými vlastními směnkami, opět rozdrobenými pro potřeby malých nákupů. Vznikla tak totálně anarchistická, nikým neregulovaná komunitní měna, která se opírala o irskou libru.

Jednoduchý princip, na kterém to všechno fungovalo, spočíval v tom, že lidé přijímali šeky, kterým důvěřovali,

a odmítali ty, kterým nevěřili, komentuje to profesor ekonomie Antoin E. Murphy z dublinské Trinity College.

Credito

Lietaer popisuje také zkušenost Argentiny, kde vládla dlužnická krize mezi lety 1991 a 2001. Někdy roku 1995 se tam objevily barterové skupiny ze sousedů a přátel, které pak začaly vydávat svoji vlastní peníze credito. Na začátku roku 2001 byly desítky takových lokálních měn. Vznikla i národní barterová síť (Argentinci ji velkoryse nazývali „globální“), která umožnila jednotlivé okruhy propojovat.

Když pak přišel v prosinci 2001 státní krach a peso prodělalo drastickou devalvací, o které se zmínil i český analytik, lidé se spontánně k barterovým klubům přidávali, a tak se stalo, že v červenci 2002 tuto měnu užívalo 7 milionů lidí. Banky však vycítily konkurenci, a tak s tím experimentem skoncovaly vydáváním kvalitních padělek creditos. Policejní vyšetřování brzy skončilo, protože zákon zakazuje padělat pouze legální měnu.

Zápočet

Nedostatek obchodního úvěru řeší systém C3, který vznikl nedávno v Uruguaji, tentokrát už s použitím moderních technologií, aby to nešlo padělat. Do příprav se zapojil i program Spojených národů na podporu malého podnikání. Hotovostní grant zajistil likviditu při případném přechodu do národní měny. Ale moc jí nepotřebují.

C3 je zkratka pro Commercial Credit Circle čili Kroužky obchodního úvěru, které tvoří skupiny spolupracujících podniků se vzájemným zápočtem smének. Tyto směnky jsou pojištěné, což je podmínka, aby se mohly posílat do clearingového centra C3.

Výrobce dostane dodávku materiálu, vystaví na ni směnku a tu pošle elektronicky do C3. Všechno běhá po internetu a mobilních telefonech, takže nelze padělat vklad, aniž by se zfalšovala i protistrana.

Dodavatel je členem sítě, proto je jeho faktura clearingem okamžitě uhrazena z fondů C3, tedy vnitřní (doplňkovou) měnou. Kdyby chtěl národní měnu, dostane ji, ale s diskontem.

Dokud není směnka splatná, což bývá obvykle za 90 dní, dá se s ní platit jako alternativní měnou, točí se okruhu. V okamžiku splatnosti pak náleží tomu, kdo ji má v ruce, a ten ji může zinkasovat buď v plné hodnotě ve fondech C3, nebo s diskontem v národní měně.

Z diskontu se hradí náklady oběhu a použitá hotovost. Samotný oběh v C3 je bezúročný. Náklady pojištění jsou malé. A jde to i bez bank.

LOKÁLNÍ EKONOMIKA PODLE JOHNA BOIKA

Udržitelnost, rovnost, otevřená spolupráce a všechny možnosti rozhodování o vlastním osudu, to jsou prvky mnoha úvah o alternativní ekonomice. Americký autor John C. Boik k tomu přistoupil s mimořádnou systematičností, jak se jí naučil ve svém původním oboru, biologii, konkrétně výzkumu rakoviny (*Boik, John (2012-06-24). Creating Sustainable Societies: The Rebirth of Democracy and Local Economies* nebo <http://www.CreatingSustainableSocieties.com>).

Projekt alternativní lokální ekonomiky podle amerického biologa Johna C. Boika vychází z vlastní zkušenosti tohoto výzkumníka rakoviny, který tak dlouho marně sháněl grant, až se dostal k hlubším úvahám o povaze a smyslu peněz.

Dospěl k závěru, že vlastní peníze si můžeme nakonec tisknout i sami, pokud ovšem slouží kolektivnímu zájmu a jsme schopni uhlídat bezinflační prostředí. A protože stávající zákonné měny se postupem let staly hlavně nástrojem ovládnutí lidí, který zcela potlačil demokratické principy společnosti, je třeba obnovit i tyto principy.

Úkol zní jako utopie, ale podle Boika není ve skutečnosti tak obtížný. Autor je přesvědčen, že se dá zvládnout beze změny zákonů. Stačí, když se lidé na místní úrovni dohodnou na vytvoření nějakého vlastního sdružení, asociace, kde budou tyto principy používat z vlastního svobodného rozhodnutí.

Členství v asociaci je otevřené. Mohou tam být jednotlivci, podnikatelé, družstevníci, nezaměstnaní. Pokud jde o ekonomický chod, asociace je propojena použitím přímé demokracie v oblasti přidělování zdrojů. Odehrává se to na principech *crowd funding*, internetového poptávání peněz na projekty a služby. Široká účast je zde zaručena, protože členové asociace sdružují společné prostředky (povinné odvody), o jejichž použití pak touto formou rozhodují.

I když může být členství v asociaci hodně různorodé, základem Boikova projektu je družstevní „podnik s principy“ či „principiální podnik“ (*principled business*). Jedná se o družstevní uspořádání s velmi propracovanými metodami participace a sociálním zaměřením. Důležité

je použití doplňkové elektronické měny „token“. Aby vůbec mohla fungovat, družstvo musí usilovat o budování provázané ekonomiky. Oběh lokálních peněz může vzniknout jen tam, kde usnadňuje výměnu odpovídajícího lokálního zboží a služeb. Jde tedy o to, aby bylo za lokální měnu co koupit.

Nemůže to začít skokem z mosta do proudu. Kdo chce zavést lokální měnu, musí mít představu o tom, zda má dost provázaných hodnotových toků, které by byly tou měnou zprostředkovány, aniž by se hromadila v nějakém slepém rameni. Zkrátka, zda je nabytou lokální měnu také za co utratit.

Boik navrhuje postup v podobě zvláštní výzvy k nabídkám (*Request for Proposals*). Zakládající skupina osloví podnikatele a firmy, které by se mohly vzájemně doplňovat, a nabídne jim účast. Například osloví farmáře a nabídne možnost investovat do výroby biopaliva, které by se dalo dodávat do traktorů. Zúčastnění farmáři by tak získali levné pohonné hmoty spolu s příležitostí udat něco z tokenů, které by získávali na místním trhu za svoji produkci.

Následující výklad vychází z amerického prostředí, u nás by to možná bylo s procenty tržeb a rozložením firem trochu jinak. Ale přehlédněme tento rozdíl, abychom se mohli lépe seznámit s podstatou projektu.

Tři klíčové sektory

Pro chod systému lokální měny jsou klíčové tři sektory – bydlení, doprava a potraviny včetně nápojů, které představují 74 procent typických spotřebitelských výdajů. Pokud to má fungovat, lokální měna se musí pohybovat především tam.

Potraviny. Výhoda tohoto sektoru spočívá v tom, že se mu většinou věnují malé firmy místních vlastníků. Protáčí se zde asi 15 procent spotřebitelských výdajů. „Společnost s principy“ se pokusí získat mezi své členy co nejvíce místních farmářů, hokynářů, distributorů a zpracovatelů potravin a samozřejmě i hospod, jídelen a občerstvení.

Například farmářům může nabídnout, že:

- Bude propagovat a rozvíjet místní farmářské trhy a přilákat tak víc zákazníků.
- Bude přesvědčovat místní hokynáře a jídelny, aby dávali přednost místní produkci.
- Zasadí se o vznik farem s místním předplatným (Community-Sponsored Agriculture — CSA), kde si účastníci předplácejí své týdenní bedýnkové dodávky.

- Zaplatí pár odborníků, kteří budou farmy certifikovat a poskytovat jim pravidelné poradenství.
- Nabídne bezúročnou půjčku v dolarech i tokenech.

Bydlení. Jedná se o 42 procent spotřebitelských výdajů, tento sektor je tedy největší. Pokud by se podařilo dosáhnout toho, že členové mohou platit část nájmu a hypoték v tokenech, oběh místní měny by to mocně prohloubilo. To je ale možné jen tam, kde jde o platby místním vlastníkům, kteří jsou druhým koncem zaháčkování v dalších hodnotových tocích členského okruhu. Zde tedy jde spíš o to, aby si členové uvědomovali potenciál tohoto sektoru a hlídali každou příležitost, která se naskytne.

Takovou šanci může představovat třeba rekonstrukce a modernizace bytového fondu, například prostřednictvím zateplování nebo napojení na místní energetiku (kotelnu na biomasu nebo bioplyn), která zvedne standard a přesune část původních nákladů za energie a další služby do nájmu.

Majitelé nájemního bydlení mohou být získáni i pro částečné platby nájemného v tokenech, když se jim nabídne veřejné uznání, slevy na některé služby „společnosti s principy“ a další výhody.

Doprava. Průměrně spotřebuje 17 procent výdajů domácností, v tomto ohledu je tedy srovnatelná se sektorem potravin. Už jsme se zmínili o produkci biopaliv pro místní potřebu. „Společnost s principy“ může provozovat pár vlastních nákladňáků, které místní poptávka užívá, autodílny, půjčovny aut, taxi, stejně tak může organizovat sdílení aut. Může se pustit do prodeje, oprav a půjčoven bicyklů jako alternativ k autům. Může také podpořit budování cyklistických stezek, hromadnou dopravu a další kroky, které zlepšují a zlevní dopravní dostupnost.

Menší sektory

Přibývá seniorů, kteří potřebují péči (ale i těch šťastnějších, kteří naopak mohou pomoci). Školící akce, hudební kluby, dozor na dětských hřištích a spousta dalších potřebných služeb může vznikat za lokální měny tam, kde obecní rozpočty na to nemají nebo zájem uvěřujících bank chybí.

Jak to zaplatit. Přejít mezi místní měnou a zákonným platidlem usnadňují členské příspěvky v zákonném platidle. Boik uvažuje o deseti dolarech měsíčně, tedy 120 dolarů na člena ročně. Proti tomu dostane člen na začátku 100 tokenů zdarma, ab se nějak rozeběhl oběh.

Vedle toho se zavede poplatek za transakci s tokeny ve výši 2 procent, který se však platí v dolarech. Z těchto peněz se hradí administrativní náklady, mzdy a daně. Časem může narůstat podíl mezd v tokenech. Lze předpokládat i příliv darů a grantů v zákonném platidle. Při vzniku většího počtu spolupracujících „společností s principy“ mohou vzniknout úspory správních nákladů z množství. Jakmile se to rozeběhne, ono už členy něco napadne, jak příjmy rozšířit.

MÍSTNÍ JE MOŽNÉ

Když roku 2012 napsal Boik svoji první knihu Vytváření udržitelné společnosti: Obnova demokracie a lokálních ekonomik, ve světě se objevovaly první příklady Fab Labs, malých, často amatérských robotizovaných dílen, kterým vévodila tiskárna 3D. Přestože šlo o hračky, naznačily možnosti distribuované průmyslové výroby. Ukazovaly, že lze vyrábět i v malém — a zákaznický na míru — to, co dosud bylo dostupné jen ve velkém.

Místní je prostě možné. Místní energie, místní potraviny, místní průmyslové výrobky, to všechno představuje novou příležitost. Družstva pro diverzifikovanou lokální ekonomiku nejsou nostalgickým pokusem o návrat, ale oslovují nejdynamičtější budoucnost.

Mezitím vyšla roku 2014 další Bokova práce Economic Direct Democracy: A Framework to End Poverty and Maximize Well-being, kde dále rozvíjí své úvahy o podmínkách pro odstranění chudoby a maximalizace životní pohody. Další práce pokračují na stránkách

»<http://www.principledsocietiesproject.org/>

včetně první modelové simulace činnosti takové asociace.

Když to shrneme, Boik je přesvědčen, že budoucích možností využije nejlépe pestré společenství malých firem v asociaci podle zvláštních zásad, kombinujících závazky sociálního podniku a majetková omezení neziskové organizace. Jejich zásady (principy) je odpoutají od závodů ke dnu a globalizační závislosti. K tomu se vybaví nástroji, jako je online přímá demokracie a elektronický tržní systém, které život takového družstva značně usnadňují. Přesněji, jednou možná usnadní, až se tento ideál dočká detailního propracování a realizace.

Družstva, doplňková měna, všechno online, bezúročná půjčka

Boikův projekt nabízí **lokální rozvoj** na principech participace, transparentnosti, maximální rovnosti,

udržitelosti. Měřítkem úspěchu jsou lidi, nikoliv růstové ukazatele.

Základem jsou **Místní asociace pro přímou ekonomickou demokracii** (*Local Economic Direct Democracy Association – LEDDA*)

Participace je téměř všude, přímá demokracie se odehrává **on-line**, ale nejde jen o hlasování

Asociace má vlastní **doplňkovou měnu – token, forma je elektronická, vzniká bez dluhu a půjčuje se bezúročně**

Zapojit se může kdokoli, ale hybatelem jsou **podniky podle zvláštních zásad LEDDA** (Principled Business), což jsou družstva (jeden člen, jeden hlas) v kombinaci neziskovky a sociálního podniku. Principiální podnik tedy může být ziskový, ale **s majetkem zachází jako neziskovka** (kvůli daňovému režimu)

Asociaci LEDDA tvoří

- **Monetární systém**, jehož základem je token (Token Monetary System – TMS)
- **Finanční systém** (Crowd Based Financial System – CFBS), který členům umožňuje rozhodování o užití společných zdrojů z povinných příspěvků (kontribucí) v dolarech a tokenech. Tyto příspěvky lze použít na půjčky, dotace, dary nebo soustavnou péči. Půjčky lze poskytnout i nečlenským organizacím.
- **Tržní systém** pro běžné podniky nebo principiální podniky (podle zvláštních zásad LEDDA – Principled Business), které jsou kombinací neziskovky a sociálního podniku.
- **Systém vlastnických práv** například ke společnému intelektuálnímu vlastnictví. Pro prodej majetku jsou stejná omezení jako u neziskovek. Velkou roli hraje mimořádná transparentnost, všechno je vidět.
- **Systém podnětů**, ve kterém je velice důležitá reputace (vše je předmětem veřejného rozhodování). Sociální normy, podle kterých má být asociace kooperativní, spravedlivá, účinná, transparentní, výkonná a řízená vědou a rozumem. Hospodaření není orientováno na růst, ale na rozvoj, cílem je zlepšování životních podmínek, sociální rovnost a péče o životní prostředí. Úspěch se měří některým z indexů tohoto typu (životní pohoda, štěstí).
- **Systém správy** – všechno online ve zvláštním systému společné správy (Collaborative Governance System – CGS). Umožňuje spolupráci na návrzích, jejich posuzování a schvalování. Účast je možné delegovat (proxy) a zapojit poradce.
- **Modelování** – na podporu projektů a rozhodování.

Pokus zahrnout umělou inteligenci.

- **Smysl** – smyslem LEDDA je maximalizace životní pohody členů („well-being“) a prospěch širokému okolí včetně životního prostředí („global public“).
- Často se **hlasuje penězi**, výběrem z nabídky projektů a aktivit, které chce člen financovat.
- Obvykle jde o užití peněz (dolarů a tokenů) z individuálních povinných odvodů, které dosahují asi poloviny příjmu člena.
- **Token** je elektronická lokální měna, která vzniká **bez dluhu**, půjčuje se bezúročně a je určena k oběhu, nikoliv k uchování bohatství.
- Oběh tokenu je podpořen časovým limitem držení, po kterém nastane procentní srážka (**demurrage**).
- **Elektronická měna** obíhá ve zvláštním systému, který umožňuje sledovat veřejnou nabídku i chování ostatních.

Participativní rozhodování

Boik vysvětluje, že rozhodování, kterým se realizuje přímá demokracie, má k dispozici tři procesy: formální posuzování a hlasování, nákupní rozhodnutí a přidělování zdrojů (financování).

Pro správné účely, tedy tvorbu, projednání a schvalování návrhů, je určen **kolaborativní správní systém**, který může nabídnout daleko více služeb než stránka na facebooku. Pokud se mu přizpůsobí jazyk a struktura návrhů, může automaticky vyhledávat vazby nebo konflikty různých pasáží či s jinými předpisy. Jde tedy o spolupráci za podpory umělé inteligence.

Rozhodování nákupem – étos participativního podniku se může šířit nákupním rozhodování členů, kteří jsou zvyklí na koordinovanou akci.

Rozhodování financováním – člen povinně odvádí kontribuci, ale pak se podílí na rozhodování, kam peníze půjdou, jakou visačku jim přidělí. Tyto visačky pokrývají běžné rozpočtové potřeby asociace, dále půjčky, dotace, dary a dlouhodobou podporu seniorů nebo nezaměstnaných (péči). V systému zveřejněny projekty, které žádají o financování, a člen si může vybrat. Boik předpokládá interaktivní výměnu názorů členů i zájemců o peníze, která pak může projekt posunout žádoucím směrem.

Velikost kontribuce je zároveň jedním z nástrojů, jak kontrolovat objem tokenů v oběhu.

Principiální podnik (Družstvo)

Svou činností naplňuje sociální poslání, jde mu o finanční a ekonomickou udržitelnost. Investoři do tohoto podniku

nedostávají zisk, jen holou návratnost. Hospodářský výsledek je použit v souladu s podnikatelským plánem, který vznikl participčně. Podnik je šetrný k životnímu prostředí (doloženo nezávislou certifikací). Podnik je transparentní, vše je veřejné, dokonce i příjmy členů a financování druhých.

Nelze investovat do podniku jiného typu, ale lze jej koupit, pokud pak bude součástí principiálního podniku. Nesmí vydávat peníze na volby a legislativu, ledaže by to bylo výslovně uvedeno a ospravedlněno v podnikatelském plánu. Je pevně stanoveno rozpětí mezi nejnižší a nejvyšší mzdou.

Při zániku podniku jsou zbylé zdroje poskytnuty jiným sociálním podnikům a neziskovkám nebo jinému principiálnímu podniku.

Měnový systém s tokeny

Elektronická měna token nevzniká jako úročený dluh. Základní metodou je tvorba tokenů prostým navýšením jejich objemu, který je pak rozdělován členům za něco reálného. Tokeny tvoří část mzdy a výkonnostních podnětů v družstvu. Zbytek mzdy (z počátku rozhodující část) je v dolarech.

V tokenech lze uhradit část ceny nakupovaného zboží a služeb. Začíná se s malým podílem tokenů (5 procent) a jejich podíl se postupně zvyšuje. Je žádoucí, aby se daly prostřednictvím tokenů uhradit i různé místní poplatky za služby financované obcí.

Boik počítá s 15 lety rozbíhání systému a navazujícími 13 lety zralosti, kdy podíl tokenů představuje 70 procent. Za stejnou dobu se zvedne i zapojení místních obyvatel z 10 na 90 procent.

Logika předpokladu 90 procentní účasti místních občanů je dána představou, že průměrná mzda v dolarech a tokenech se zvýší po dokončení rozběhové fáze na úroveň 9. decilu (v USA), že tedy dosáhne úrovně těsně pod horními deseti procenty průměrných příjmů.

Teprve tato úvaha pomáhá vysvětlit záměr udržovat vysokou míru rovnosti příjmů v družstvu — mají být rovné, avšak na vysoké úrovni ve srovnání s nerovným okolím.

Boik a Čuba

Boikovo „lokální“ je americké lokální, kdy základní velikostí území, které by mohlo v tomto systému fungovat, je zhruba 100 tisíc obyvatel. V Česku by šlo o region typu

MAS. Tím se Boikova představa přibližuje naší zkušenosti se Slušovicemi — které měly také místní měnu, byť skrytou ve vnitropodnikovém hospodaření vlastní banky Agrokombinátu. Ovšem Čubovy Slušovice byly postaveny na tvrdém konkurenčním boji, zatímco Boik víc věří na sdílení a spolupráci.

Ale i František Čuba sázel na sdílení, když pověřil svoji informační skupinu, aby neustále prohledávala nové patentové přihlášky ve světě a hledala v nich využitelné myšlenky. Ty pak byly dávány k dispozici na poradách vedení a lidé se mohli ucházet o jejich realizaci s odpovídajícím rozpočtovým zajištěním.

Bez úroku, bez výnosu

Elektronický token si vynucuje vznik pružného elektronického systému pro transakce. Jeho využití je však mnohem širší, slouží také k participativnímu rozhodování o rozpočtu a financování dalších podnikatelských aktivit.

Půjčky tokenem jsou bezúročné. Jsou však zároveň jediným způsobem, jak vůbec uchovat hodnotu tokenu, protože jinak se uplatňuje časový limit, po jehož vypršení je hodnota tokenů na účtě snížena o stanovené procento (*demurrage*). To má urychlit oběh.

Fakticky je tak simulována deflace v růstové ekonomice, snižuje se hodnota peněz a zvyšuje hodnota zboží. Odráží to základní cíl družstva, kterým je zlepšování kvality života, nikoliv hromadění majetku. Život, nikoliv pouhé živobytí.

Prostředí družstva s tokeny je bezinflační, což je usnadněno nástroji pro zvyšování a snižování objemu tokenů v oběhu. Měnit lze velikost stimulů a rozsah povinných kontribucí. Kontribuce jsou financováním lokální nepřímé spotřeby, peníze tedy nemizí v nějakém humanitárním bombardování.

Avšak dokonce i **dolarové investice do principiálního podniku jsou bez výnosu**, vrací se jen jistina. Také tady má přednost reálná ekonomika před finanční, protože jde o zajištění potřebného zboží nebo služby pro obec (region). Zároveň je tu předpoklad, že investice rozšíří okruh zákazníků o družstevníky, posílí vztahy a bude tedy přínosná až druhotně.

Šest základních principů

Nakonec si uveďme ještě souhrnný výčet šesti principů společnosti a podniků „s principy“.

„Společnost s principy“ sleduje zvýšení bohatství svých členů i sdíleného bohatství širší obce.

Zvyšování životní úrovně členů je propojeno s přírůstky společných hmotných i nehmotných statků, které jsou předávány příštím generacím. Součástí systému jsou pravidelné dary nejlepším neziskovým organizacím, které pomáhají zajišťovat služby pro společnost i okolní komunitu jako je vzdělávání, dětská zařízení, zdravotnictví, rekreační a kulturní aktivity, sociální pomoc a další. Obec žije, lidé drží pohromadě a cítí sounáležitost s komunitou, které pomáhají k rozkvětu. Pokud by to chtěl někdo měřit, jsou vhodnější ukazatele než tempa hospodářského růstu, jako například Indikátor skutečného pokroku GPI, což je alternativa k HDP, která zahrnuje i sociální a environmentální stránky (vykazovaný „růst“ může i snížit, pokud zároveň roste chudoba a nerovnost). Lze také použít různé indikátory kvality života.

„Společnost s principy“ je radikálně transparentní ve věcech financí a správy. Každý token má sériové číslo, podle kterého lze sledovat jeho pohyb. Umožní to rychle zachytit a napravit problémy oběhu (aby se nám to někde nehromadilo a nezadrhlo) a současně shromáždit množství dat pro potřeby výzkumu transakčních modelů a simulací. Jde o jeden z mnoha prvků radikální transparentnosti, kterou najdeme také v metodách utváření pravidel, jimiž se společnost řídí nebo řeší správně a tvůrčí problémy.

„Společnost s principy“ efektivně distribuuje politickou moc mezi všechny své členy. Vidíme důsledek přímé demokracie naplno a ve všem. Je to pravý opak běžného postupu, kdy občané dají hlas svým zástupcům, a pak už do toho nemají co mluvit. Ve „společnosti s principy“ je přímá demokracie uplatňována i v investicích a darech neziskovkám, protože ve všech případech jsou stanovené přídělky složeny z peněz „s mašličkou“, vždy někomu konkrétnímu, koho určí členové internetovým hlasováním. Internet je zde nástrojem, který dává přímé demokracii „kolaborativní“ charakter. Nejde tedy jen

o hlasování, jde o využití kolektivního rozumu a otevřeného spolupráce také v řízení a správě společnosti.

„Společnost s principy“ nevytváří svoji doplňkovou měnu prostřednictvím dluhu. Tokeny jsou emitovány přímo, bez zprostředkování bankou, která by je emitovala jako úvěr s příslušným úročením. Tím, že peníze nejsou dluhové a obejdou se bez úroku (správní poplatky teď nechme stranou), společnost může úspěšně fungovat i v nerůstové, stabilní (*steady state*) ekonomice. (Ostatně, když se podíváme na vývoj „růstových“ ekonomik, reálné příjmy střední a nižší vrstvy už dlouhá desetiletí nerostou, takže úrok a dluh slouží jen k přečerpávání plodů práce zdola nahoru.)

„Společnost s principy“ nezatěžuje půjčky ve své doplňkové měně úrokem a její investice nesledují zisk. Nové podnikatelské příležitosti jsou vytvářeny investičním mechanismem neúročených půjček, tedy bez závislosti na zisku (ziskově neutrálním). To neznamená, že nikdo nehledí na efektivnost záměru, naopak, podnikatelský záměr musí obstát v soutěži, kterou vyhodnocují všichni členové svými přídělky tokenů „s mašličkou“. Stačí však, když investice má návratnost, obejde se bez zisku. Větší prostor je tak dán společenské užitečnosti a dalším hlediskům, která jsou v normální ekonomice odmítána, neboť ohrožují maximalizaci zisku.

„Společnost s principy“ řídí svůj systém doplňkové měny tak, aby nebyl překročen demokraticky stanovený cíl distribuce bohatství. Demokracie není možná ve společnosti, která se plazí před těmi, komu je moře po kolena. Hned na začátku lze nastavit rozpětí mezi nejnižšími a nejvyššími mzdami. Vedle toho je tu systém investic, o kterém rozhodují všichni členové přímým hlasováním a znají přitom celé dluhové portfolio společnosti. K cíli lze přistupovat různě, dá se brzdit nahore, povzbuzovat dole, nebo taky cíleně budovat v žádoucí struktuře. Píše se to snadněji, než dělá, ale kdo chce svobodu, musí si ji odpracovat.

ZBYNĚK FIALA

PHDR. ZBYNĚK FIALA (1946), VOLNÝ NOVINÁŘ, DŘÍVE ŠÉFREDAKTOR TÝDENÍKU EKONOM, VEDOUcí FINANČNÍ RUBRIKY DENÍKU PRÁVO, MLUVČÍ ČESKOSLOVENSKÉ VLÁDY A KOMENTÁTOR DENÍKU MLADÁ FRONTA. EXTERNÍ SPOLUPRACOVNÍK EKOLOGICKÝCH POŘADŮ ČT.

ZDROJE

Web

- [»http://www.szu.cz/tema/prevence/je-koronavirus-jako-chripka](http://www.szu.cz/tema/prevence/je-koronavirus-jako-chripka)
- [»http://www.oecd.org/economic-outlook/june-2020/](http://www.oecd.org/economic-outlook/june-2020/)
- [»https://www.czso.cz/csu/czso/cri/prumysl-duben-2020](https://www.czso.cz/csu/czso/cri/prumysl-duben-2020)
- [»https://voxeu.org/article/health-vs-wealth-trade-and-covid-19-policymaking](https://voxeu.org/article/health-vs-wealth-trade-and-covid-19-policymaking)
- [»https://covid19.who.int](https://covid19.who.int)
- [»https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html](https://gisanddata.maps.arcgis.com/apps/opsdashboard/index.html)
- [»https://voxeu.org/article/bcg-vaccine-does-not-protect-against-covid-19](https://voxeu.org/article/bcg-vaccine-does-not-protect-against-covid-19)
- [»https://ips-dc.org/ips-authors/chuck-collins/](https://ips-dc.org/ips-authors/chuck-collins/)
- [»https://www.marketwatch.com/](https://www.marketwatch.com/)
- [»https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-ekonomiky-ceske-republiky-2-ctvrtleti-2019](https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-ekonomiky-ceske-republiky-2-ctvrtleti-2019)
- [»https://www2.deloitte.com/cz/cs/pages/deloitte-analytics/articles/vyhled-ceske-ekonomiky-na-rok-2019.html](https://www2.deloitte.com/cz/cs/pages/deloitte-analytics/articles/vyhled-ceske-ekonomiky-na-rok-2019.html)
- [»https://www.mfcr.cz/cs/verejny-sektor/makroekonomika/makroekonomicka-predikce](https://www.mfcr.cz/cs/verejny-sektor/makroekonomika/makroekonomicka-predikce)
- [»https://www.cnb.cz/cs/menova-politika/prognoza/](https://www.cnb.cz/cs/menova-politika/prognoza/)
- [»https://oenergetice.cz/energeticka-legislativa-cr/mzp-navrhuje-kompenzovat-energeticky-narodne-podniky-castkou-24-miliardy](https://oenergetice.cz/energeticka-legislativa-cr/mzp-navrhuje-kompenzovat-energeticky-narodne-podniky-castkou-24-miliardy)
- [»https://vedavyzkum.cz/politika-vyzkumu-a-vyvoje/politika-vyzkumu-a-vyvoje/inovacni-aktivita-ceskych-firem-stale-nedosahuje-prumeru-eu](https://vedavyzkum.cz/politika-vyzkumu-a-vyvoje/politika-vyzkumu-a-vyvoje/inovacni-aktivita-ceskych-firem-stale-nedosahuje-prumeru-eu)
- [»https://www.peak.cz/gilead-sciences-firma-ktera-tezi-ze-spoluprace-profesorem-holym/10324/](https://www.peak.cz/gilead-sciences-firma-ktera-tezi-ze-spoluprace-profesorem-holym/10324/)
- [»https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/americane-siceni-ceskych-vedcu-vic-nez-tuzemsti-politici-pr/](https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/americane-siceni-ceskych-vedcu-vic-nez-tuzemsti-politici-pr/)
- [»https://www.biocev.eu/cs/lide/jiri-neuzil.1929](https://www.biocev.eu/cs/lide/jiri-neuzil.1929)
- [»https://www.mpo.cz/cz/energetika/strategicke-a-koncepcni-dokumenty/vnitrostatni-plan-ceske-republiky-v-oblasti-energetiky-a-klimatu--252016/](https://www.mpo.cz/cz/energetika/strategicke-a-koncepcni-dokumenty/vnitrostatni-plan-ceske-republiky-v-oblasti-energetiky-a-klimatu--252016/)
- [»https://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-fousek-cesko-zaostava-za-unijnimi-staty.brzdi-rozvoj-akumulace-energie](https://ekolist.cz/cz/publicistika/nazory-a-komentare/jan-fousek-cesko-zaostava-za-unijnimi-staty.brzdi-rozvoj-akumulace-energie)
- [»https://www.komoraoze.cz/?fullpage=1&clanek=170](https://www.komoraoze.cz/?fullpage=1&clanek=170)
- [»https://www.komoraoze.cz/?fullpage=1&tema=12](https://www.komoraoze.cz/?fullpage=1&tema=12)
- [»https://www.hnutiduha.cz/aktualne/vetrne-elektrarny-loni-pokryly-15-spotreby-elektriny-v-eu-ceska-republika-nadale-zaostava](https://www.hnutiduha.cz/aktualne/vetrne-elektrarny-loni-pokryly-15-spotreby-elektriny-v-eu-ceska-republika-nadale-zaostava)
- [»https://oze.tzb-info.cz/fotovoltaika/19000-agrivoltaika-reseni-pro-nova-solarni-pole](https://oze.tzb-info.cz/fotovoltaika/19000-agrivoltaika-reseni-pro-nova-solarni-pole)
- [»https://www.renewableenergymagazine.com/panorama/bnef-solar-and-wind-reach-parity-with-20191029](https://www.renewableenergymagazine.com/panorama/bnef-solar-and-wind-reach-parity-with-20191029)

- [»http://www.lietaer.com/](http://www.lietaer.com/)
- [»https://legacy.blisty.cz/art/58155.html](https://legacy.blisty.cz/art/58155.html) Joseph Stiglitz: Vlára jednoho procenta, jedním procentem, pro jedno procento
- [»https://denikreferendum.cz/clanek/31007-muze-koronavirus-zachranit-svet](https://denikreferendum.cz/clanek/31007-muze-koronavirus-zachranit-svet)
- [»https://dmsearch.eesc.europa.eu/search/opinion](https://dmsearch.eesc.europa.eu/search/opinion) European legal framework/social economy enterprises
- [»https://ec.europa.eu/esf/transnationality/TCA-506](https://ec.europa.eu/esf/transnationality/TCA-506)
- www.efesonline.org/corona
- www.mitarbeiterbeteiligung.de
- [»http://www.ellerman.org/](http://www.ellerman.org/)
- [»http://www.CreatingSustainableSocieties.com](http://www.CreatingSustainableSocieties.com)
- [»http://www.principledsocietiesproject.org/](http://www.principledsocietiesproject.org/)
- [»http://vasevec.parlamentnilisty.cz/vip-blogy/frantisek-cuba-nove-zemedelstvi-i](http://vasevec.parlamentnilisty.cz/vip-blogy/frantisek-cuba-nove-zemedelstvi-i)
- [»http://vasevec.parlamentnilisty.cz/uzivatel/zbynek-fiala](http://vasevec.parlamentnilisty.cz/uzivatel/zbynek-fiala)

Literatura

- [»http://www.lietaer.com/2013/02/rethinking-money/](http://www.lietaer.com/2013/02/rethinking-money/)
- Thomas Piketty: Capital in the Twenty-First Century, Harvard University Press, 2014, DOI: [»https://doi.org/10.4159/9780674369542](https://doi.org/10.4159/9780674369542)
- Piketty, Thomas, and Emmanuel Saez. 2006. "The Evolution of Top Incomes: A Historical and International Perspective." American Economic Review, 96 (2): 200-205 [»https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/000282806777212116](https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/000282806777212116)
- Joseph Stiglitz [»https://en.wikipedia.org/wiki/Globalization_and_Its_Discontents](https://en.wikipedia.org/wiki/Globalization_and_Its_Discontents)
- The Handbook of Diverse Economies, Edited by J.K. Gibson-Graham, Institute for Culture and Society, Western Sydney University, Australia and Kelly Dombroski, University of Canterbury, New Zealand, Edward Elgar Publishing; February 2020 [»https://www.ebooks.com/en-cz/book/detail/209969290/](https://www.ebooks.com/en-cz/book/detail/209969290/)
- Paul Krugman [»https://www.amazon.com/Arguing-Zombies-Economics-Politics-Better/dp/1324005017](https://www.amazon.com/Arguing-Zombies-Economics-Politics-Better/dp/1324005017)
- Boik, John: *Creating Sustainable Societies: The Rebirth of Democracy and Local Economies*

NEPODMÍNĚNÝ ZÁKLADNÍ PŘÍJEM: KAŽDÉMU PODLE JEHO ZÁKLADNÍCH POTŘEB

MAREK HRUBEC, MARTIN BRABEC

STUDIE BUDE ZAMĚŘENA NA JEDEN Z DŮLEŽITÝCH ZPŮSOBŮ, JAK POTENCIÁLNĚ PŘISPĚT K ŘEŠENÍ NEGATIVNÍCH EKONOMICKÝCH A SOCIÁLNÍCH DŮSLEDKŮ SOUČASNÉ PANDEMIE KORONAVIRU V ČESKÉ REPUBLICE V MEZINÁRODNÍM SROVNÁNÍ. BUDE SE VĚNOVAT NĚKOLIKA VARIANTÁM DALŠÍHO VÝVOJE V NÁVAZNOSTI NA MOŽNÉ ZAVEDENÍ NEPODMÍNĚNÉHO ZÁKLADNÍHO PŘÍJMU (NZP) ZA ÚČELEM ZÁSADNÍ RESTRUKTURALIZACE SOUČASNÉHO EKONOMICKÉHO A POLITICKÉHO USPOŘÁDÁNÍ JAKO CIVILIZAČNÍ ZMĚNY. CÍLEM STUDIE JE POSKYTNOUT ČTENÁŘI KOMPLEXNÍ POHLED NA NZP VZHLEDEM K JEHO RŮZNÝCH VERZÍM A OBTÍŽÍM PŘI JEHO KONCIPOVÁNÍ A ZAVÁDĚNÍ, ROVNĚŽ VE VZTAHU K VLASTNICTVÍ. POTÉ SE ZAMĚŘÍ NA OBHAJOBU A DŮVODY PRO ZAVEDENÍ NZP ZE SOCIÁLNÍHO, EKONOMICKÉHO A POLITICKÉHO HLEDISKA. PŮJDE O POSÍLENÍ SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ OBČANŮ, JEJICH AUTONOMIE A SVOBODY, ROZŠÍŘENÍ MOŽNOSTI JEJICH EKONOMICKÉ A ZÁROVEŇ I NEEKONOMICKÉ AKTIVITY, ŘEŠENÍ PROBLEMATIKY NEZAMĚSTNANOSTI A PASTI CHUDOBY. STUDIE PŘEDSTAVÍ UVEDENÉ BODY V NÁVAZNOSTI NA PRAKTICKÉ POKUSY O ZAVEDENÍ NZP V BRAZÍLII, ŠPANĚLSKU A NA RŮZNÝCH MÍSTECH AFRIKY A PILOTNÍ PROJEKTY V EVROPĚ, NAPŘÍKLAD VE FINSKU A NIZOZEMÍ.

Základní příjem není jen jedním z mnoha finančních opatření, ale sociální, ekonomickou a občanskou částkou, která má dalekosáhlý multiplikační efekt v mnoha oblastech života. Základní příjem je podobně zásadní civilizační změnou, jakou bylo zavedení všeobecného volebního práva nebo všeobecného zdravotního

zabezpečení. Nepodmíněný základní příjem, oficiálně nazývaný *nepodmíněný základní příjem* či *všeobecný základní příjem* či *univerzální základní příjem*, je finanční dávka, kterou každý občan dostává od státu v pravidelných intervalech. Platí všeobecně, tedy pro všechny občany daného státu bez jakýchkoli podmínek.

Občan přitom může mít další příjmy ze svého zaměstnání a sociální dávky. Základní příjem tvoří základní uznání občana, které poskytuje materiální základ, jenž každému umožňuje založit dobře svůj život a naplnit jeho základní potřeby. Jeho zavedení může zvýšit rovnost a svobodu občanů. Svoboda totiž spočívá nejen na právech a možnostech, ale také na prostředcích, jak jí dosáhnout. Lidé se základním příjmem by mohli využít příležitostí, kterých by jinak využívat nemohli. Tím by se zvýšila jak rovnost, tak i svoboda občanů. Pokud by byl základní příjem zaveden v dostatečné výši, všichni občané by skutečně mohli mít rovně naplněno jedno ze základních ústavních práv, právo na život, a také právo na důstojný život, což bohužel zatím všichni lidé nemají, neboť například bezdomovci v zimě umírají venku mrazy a mnozí lidé žijí ve velmi nedůstojných podmínkách v chudobě.

Nejde o nový nápad. Ideu základního příjmu popsal v náčrtu již před 500 lety Thomas More (1478–1535) ve své proslulé knize *Utopie*¹ a před ním podobné myšlenky zmínili i další autoři. Byla to jedna z idejí, která čekala na vyzvednutí z dějin filosofie. Podobně jako čekala například idea demokracie, než ji po počátečních pokusech v antice lidé začali po tisících letech alespoň v její částečné podobě realizovat. Základní příjem byl v dějinách prosazován známými osobnostmi, jakými byli například Thomas Paine (1737–1809) nebo Bertrand Russell (1872–1970).²

Na myšlenku základního příjmu upozorňuje v posledním desetiletí stále více občanských a politických aktivit v Evropě i jiných částech světa. Dokonce se základní příjem stává natolik mediálně populární, že jej někteří politici vykrádají a zaštiťují se jeho jménem, přestože pak do praxe uvádění obyčejné *podmíněné* sociální dávky, které jsou v rozporu s definiční *nepodmíněností* základního příjmu. Je to dobrá zpráva pro popularitu této myšlenky, ale špatná zpráva o její manipulaci, neboť lidé pak získávají mylně dojem, že jde jen o další ze sociálních dávek a nikoli o zásadní civilizační přeměnu. Proto je nutné vysvětlovat, oč vlastně jde.

Tyto úvahy se nyní realizují v konkrétním praktickém rámci, u nás především v rámci celoroční iniciativy

občanů za nepodmíněný základní příjem ve všech zemích Evropské unie, včetně České republiky, od září 2020 do září 2021. Jde již o druhou kampaň tohoto druhu. První iniciativa v roce 2013 byla jednou z největších celoevropských akcí v dějinách uspořádaných občany. Tato *Iniciativa evropských občanů za nepodmíněný základní příjem* usilovala o informování občanů a diskusi s nimi a projednávání základního příjmu na evropské úrovni v Evropském parlamentu a Evropské komisi.³ Návrh na zavedení základního příjmu vyvolal vlnu nejrůznějších reakcí mezi občany i politiky. Přitom je třeba zdůraznit, že občané, sociální vědci i politici vědí, že v různých zemích nebo v celé Evropské unii by se lidé sami měli nakonec demokraticky rozhodnout pro určité pojetí základního příjmu, pro jeho výši a pro různé zdroje jeho financování. A právě proto, aby se lidé mohli informovaně rozhodnout, je zapotřebí vysvětlit podrobnosti o základním příjmu a uvést příklady s jeho experimentováním. V tomto smyslu je možné vnímat také rozbor tohoto našeho textu.⁴

V první části článku vysvětlíme základní charakteristiky nepodmíněného základního příjmu a jeho potenciál zásadních společenských proměn a ve druhé části se zaměříme na experimenty s ním v různých zemích v poslední době. Různé experimenty sice proběhly již dříve, ale vzhledem k aktuálnosti podmínek nových snah se zaměříme právě na tyto nové experimenty. Pokud má čtenář či čtenářka zájem o obsáhlejší a náročnější teoretické argumenty, doporučujeme naši knihu *Všeobecný základní příjem. Právo na lenost, nebo na přežití?*⁵

1. ZÁKLADNÍ PŘÍJEM: POTENCIÁL ZÁSADNÍCH SPOLEČENSKÝCH PROMĚN

Nezaměstnanost jako osvobození

Nezaměstnanost už není jen dočasnou nahodilou záležitostí, ale trvalým systémovým problémem, který se týká velkého množství lidí, včetně občanů České republiky. Zvláště ožehavým problémem se stala v posledních letech například ve Španělsku nebo v Řecku. Mohou ještě někdy všichni občané získat práci na plný úvazek, když lidé již

1 More, T., *Utopie*. Praha: Mladá fronta, 1978. Thomas More byl britský sociální filosof a politik, který uvedenou knihu vydal v latině v roce 1516.

2 Více informací o historii nepodmíněného základního příjmu lze najít například v první kapitole knihy: Standing, G., *Basic Income: And How We Can Make It Happen*. London: Pelican 2017.

3 *Iniciativa evropských občanů za nepodmíněný základní příjem* pořádala semináře a přednášky pro širokou i odbornou veřejnost, informovala v médiích a organizovala sběr podpisů po dobu jednoho roku od ledna 2013 do ledna 2014.

4 V první části našeho textu využíváme a rozvíjíme náš výklad, který jsme vypracovali v: Brabec, M., Hrubec, M., *Nepodmíněný základní příjem a práce. Fórum sociální práce*. No. 1, 2014, s. 49–53.

5 Van Parijs, P., Hrubec, M., Brabec, M., a kol. *Všeobecný základní příjem. Právo na lenost, nebo na přežití?* Praha: Filosofie 2007. Dále v češtině viz např.: Lowrey, A., *Dejte lidem peníze*. Praha: Argo 2020; Raventos, D., *Materiální podmínky svobody*. Praha: Rubato 2015.

od počátku industriální éry usilují o to, aby mechanizace a automatizace práci lidí do značné míry nahradila? Neměli bychom uvažovat o tom, jak výsledky a zisky mechanizované a automatizované práce lépe přerozdělit mezi lidi? Provést by se to dalo například prostřednictvím *nepodmíněného základního příjmu*, díky němuž by pak lidé mohli dělat činnost, za niž dnes dostávají zapláceno málo, nebo za ni nedostávají vůbec nic.

Sociologové dnes čím dále častěji upozorňují, že bychom si měli přiznat, že již nikdy moderní rozvinuté společnosti nedosáhnou plně zaměstnanosti. Úsilí vytvořit v moderních, rozvinutých společnostech dostatek práce vidí jako nereálné a neměli bychom se k němu dále upínat. A k tomu dodávají:

a/ Na dohled není žádné ekonomické řešení rostoucí nezaměstnanosti. Ale lidé, kteří nejsou (plně) zaměstnáni, mají mnohem nižší příjem, než ti, kteří mají plně zaměstnání.

b/ Přesto je dnes kulturní normou obviňovat oběti. Ačkoliv se obecně ví, že zároveň nemohou být zaměstnáni všichni, přesto se většina lidí domnívá, že všichni mají příležitost najít si zaměstnání. A tak tedy ti, kteří ho nenajdou, zakouší tento stav jako důsledek vlastního selhání.

c/ Pokud ale není nutné, aby lidé vykonávali nepřijemnou práci, pak by k tomu neměli být nuceni. To, že někdo nepracuje, by nemělo být vnímáno jako individuálně i sociálně nežádoucí — ale k tomu jsou potřebné určité institucionální a kulturní změny. Máme dnes silně nedostatečný kulturní repertoár a institucionální infrastrukturu pro využití volného času. Především orientace naší kultury na konzum činí potěšení z volného času závislé na příjmu. Ve společnosti existuje málo možností, jak by lidé s nízkým příjmem mohli naplnit svůj volný čas.

Většina politiků dosud zkouší problém nezaměstnanost řešit tím, že se snaží vytvářet nová pracovní místa, nebo tím, že sníží počet pracovních hodin v týdnu a práci přerozdělí mezi více lidí. Tato opatření však mohou nezaměstnanost vyřešit jen částečně, protože nevycházejí z pochopení jejích příčin. Nezaměstnanost v současné době totiž nelze považovat pouze za problém ekonomický, ale také za problém kulturní či společenský. Na začátku průmyslové éry si lidé přáli, aby stroje pracovaly za ně. Proto zaváděli mechanizaci a automatizaci. Výsledek se povedl, technologie do velké míry nahradila lidskou práci. Právě proto se však dnes potýkáme s velkou nezaměstnaností. Lidé by mohli být spokojeni, kdyby mezi ně byly zisky z práce strojů rovnoměrně rozděleny.

Skutečnost je však jiná, neboť zisky jsou koncentrovány do rukou úzké ekonomické elity. Protože není na ubývání práce zatím pohlíženo z kulturních či společenských hledisek, řada lidí si možnost narůstající svobody neuvědomuje a současnou situaci vnímá negativně.

Ocenění péče

Zavedení *nepodmíněného základního příjmu* by umožnilo ocenit skutečnost, že stroje pracují za nás, a proto už naší mechanické práce není tolik třeba. Přesněji řečeno, díky základnímu příjmu bychom se mohli věnovat jiné činnosti, kterou bychom prováděli raději a v níž bychom se seberealizovali. Mohli bychom se zaměřit na cennou práci v občanské společnosti, na tvořivou kulturní či duchovní práci, trávit čas se svými dětmi, seniory a dalšími blízkými a potřebnými a podobně.

Mnoho pečujících osob dnes svoji práci nemá zaplácenu a jejich práce dokonce často na trhu práce není vůbec uznána jako práce. Jelikož většinu této péče provádějí ženy, základní příjem pomůže především jim je možné jej vnímat jako ocenění činnosti pečujících osob. Zavedení *nepodmíněného základního příjmu* by zaměřilo lidi na kvalitu, na nekonzumní přístup k životu, který by vedl k udržitelné společnosti s lepšími vztahy nejen mezi lidmi, ale i mezi lidmi a životním prostředím. Překonalo by se tak chladné odcizení člověka od ostatních lidí a od životního prostředí.

Základní příjem přitom ani zdaleka neupřednostňuje lenochy, protože pracující budou mít pořád příjem mnohem vyšší budou přece kromě základního příjmu dostávat i příjem za práci. Základní příjem by se také v žádném případě neměl vyplácet pouze těm, kteří jsou nedobrovolně nezaměstnaní, to by byla diskriminace ostatních. Tím by se totiž upřednostňovala jen určitá představa o životě, a to představa těch lidí, jejichž zaměření se upíná k nedostatkovému kapitálu (v tomto případě k pracovnímu místu). Ti, kteří z jakýchkoliv důvodů svůj podíl na tomto kapitálu nemají (jsou tedy nezaměstnaní), a přenechávají tudíž jeho část jiným lidem, by však neměli být zbaveni svého spravedlivého podílu na něm. Obě skupiny — jak ti, kteří se na tomto kapitálu podílejí více, než činí jejich rovný podíl, tak i ti, kteří se na něm podílejí méně, než činí jejich rovný podíl — by měli mít možnost mít svůj podíl na nedostatkovém zdroji a uskutečňovat svoji představu o vlastním životě.

Jedním z hlavních problémů, s nímž se oblast sociální ekonomiky potýká, je jak poskytovatelům služeb v této ekonomice zajistit základní životní úroveň. Základní

příjem lze pak chápat také jako ocenění práce osob, které pečují o děti, nemocné nebo seniory. Mnoho pečujících osob, kterými jsou v dnešní genderově nespravedlivé společnosti především ženy, dnes svoji práci nemá zaplacenou a jejich práce dokonce často na trhu práce není vůbec uznána jako práce. Jelikož většinu této péče provádějí ženy, základní příjem pomůže především jim.

Zavedení základního příjmu má navíc tu výhodu, že by jejich práce, která často obsahuje cenné citové vazby k blízkým, byla takto ceněna a nemusela by být do velké míry vůbec zatahována na odcizený trh práce. Takovéto ocenění práce pečujících osob vychází z porozumění solidárních vztahům mezi lidmi, tj. z uznání skutečnosti, že jsme všichni v určitých životních obdobích (v dětství, ve stáří a v nemoci; někteří lidé dokonce po celý život) závislí na péči druhých lidí. To je zároveň součástí širšího argumentu, že vyplácení nepodmíněného základního příjmu je založeno na vzájemném uznání občanů jako lidských bytostí, kterým náleží základní práva.

Souhrnně lze říci, základní příjem je způsobem, jak společensky ocenit pečovatelskou činnost, a to jak v rodinách, tak i v širších komunitách, která je dekomodifikovaná a kterou případně i trhy poskytují nedostatečně. Základní příjem lze tak považovat za nepřímý mechanismus jak dosáhnout „mzdy za práci v domácnosti“, což byl často návrh některých feministek. Je to společenské uznání toho, že pečovatelská práce je společensky cenná a produktivní a tudíž si zaslouží finanční ohodnocení.

Přesun moci v zaměstnání

Je třeba rovněž vidět, že v současné době myšlenka zavedení základního příjmu přináší také obavy u některých skupin obyvatelstva. Někteří zaměstnavatelé se bojí, že pro ně bude obtížnější najímat pracovníky na horší nebo méně placenou práci. Po zavedení základního příjmu totiž budou mít pracovníci větší svobodu takovou práci nepřijmout, nebo odejít ze zaměstnání, které jim nebude vyhovovat. Někteří zaměstnanci se ale přitom obávají, že garantovaný příjem by mohl vést zaměstnavatele ke snížení mezd, nebo politiky ke zvýšení daní. Mnozí zaměstnanci si ale již výhody základního příjmu uvědomují. Jeho zavedení by totiž mělo pozitivní význam ve změně mocenské rovnováhy v současné kapitalistické společnosti. V současném ekonomickém rámci by zavedení základního příjmu umožnilo větší přesun moci na stranu zaměstnanců. Zavedení základního příjmu by vedlo zaměstnavatele

ke zvyšování mezd a zlepšování pracovních podmínek, a to především u nekvalifikované práce, kde jsou mzdy nejnižší a pracovní podmínky nejhorší. Jednalo by se o požadovanou humanizaci práce. Některé odborové svazy si to již také uvědomují.

Základní příjmu by měl hluboké důsledky pro egalitárně-demokratickou transformaci společnosti.⁶ Pracovní smlouva by se mohla stát téměř dobrovolnou, protože každý by měl velkou reálnou možnost z ní vystoupit; mocenské vztahy mezi zaměstnanci a zaměstnavateli by se mohly stát rovnocennějšími, protože pracovníci by si v případě konfliktu mohli snadněji vytvořit fond na období sporu; mohla by se zvýšit možnost, aby si lidé zakládali společná družstva, kde by si, a to je třeba zdůraznit, mimo rámec trhu, mohli vyrábět zboží a vytvářet služby, protože by již měli pokryté základní životní potřeby základním příjmem.

Základní příjem lze považovat za dotaci do sociální a kooperativní ekonomiky. S problémem, jak zajistit základní životní úroveň svých členů, se potýkají podniky, které jsou vlastněny svými členy — a to zejména v počátečních fázích svého založení, kdy se jejich členové učí jak vypracovat organizační plány a rozvíjet výrobní kapacity. Základní příjem by členům mnohem snáze umožnil tuto fázi přežít. Základní příjem se tak může považovat za mechanismus, který převádí část společenského přebytku (surplus) z oblasti kapitalistického trhu do sektoru sociální ekonomiky neboli jinými slovy, od akumulace kapitálu v to, co by se dalo nazvat sociální a kooperativní akumulace — akumulace kapacit společnosti posilující samoorganizaci její ekonomické činnosti, které je orientována na uspokojování potřeb svých členů a podpoře činností postavených na spolupráci.

Základní příjem snižuje jeden z centrálních donucovacích rysů kapitalismu. Když Marx analyzoval „proletarizaci práce“, zdůraznil „dvojí separaci“ námezdní práce: zaměstnanci jsou odděleni jak od výrobních prostředků, tak také od prostředků k obživě. A právě propojení těchto dvou separací nutí zaměstnance prodávat svou pracovní sílu, aby si zajistili živobytí. V tomto smyslu je námezdní práce v zásadě nesvobodná. Základní příjem by prolomil tuto dvojí separaci: zaměstnanci by pořád zůstávali odděleni od výrobních prostředků, ale nebyli by již odděleni od prostředků na živobytí (ty by byly poskytované prostřednictvím základního příjmu). Rozhodování pracovat za mzdu se tak stává

6 Wright, E., *Envisioning Real Utopias*. London: Verso 2010.

více dobrovolná. Tím, že zvyšuje schopnost pracovníků odmítnout zaměstnání, generuje tak základní příjem mnohem i rovnější rozdělení skutečné svobody.

Zavedení základního příjmu vytvoří větší rovnost na trhu práce. Pokud mají zaměstnanci větší možnost odmítnout zaměstnání, bude vzrůstat výše mzdy za nepříjemnou (špinavou) práci oproti mzdě za práci příjemnou. Mzdová struktura na trhu práce tak začne systematictěji odrážet relativní nepříjemnost různých druhů práce, než aby jen jednoduše reagovala na relativní nedostatek určitého typu pracovní síly. To zase bude dále vytvářet motivační pobídky pro zaměstnavatele k hledání technických a organizačních inovací, které nahradí (eliminují) nepříjemnou práci. Zavedení nových technologií by tak nejen šetřilo práci, ale mělo vliv i na humanizaci práce. Tím se reálně proměňuje také význam vlastnictví výrobních prostředků.

Kromě individuální vyjednávací síly (tedy svobody jednotlivých pracovníků opustit práci) by základní příjem zvýšil i kolektivní sílu organizované práce a tím by přispíval k širší sociální agendě – k posílení lidových společenských sil. Posílení zaměstnanecké třídy zavedením základního příjmu se projeví pozitivním posunem v rovnováze moci mezi třídami.

Eliminace chudoby a sociální stát

Pojetí nepodmíněného základního příjmu by nemělo nahradit poskytování specifických služeb a statků sociálním státem. Vzájemně by se doplňovaly. Základní příjem by měl pro různé osoby různý přínos, neboť lidé jsou schopni tento příjem aplikovat při uplatňování svých svobod různým způsobem. Například zdravotně postižení potřebují na zajištění stejných svobod více zdrojů než ostatní. Pokud by lidé, kteří dnes zadarmo pečují o postižené, chodili do zaměstnání, potřebovali by za sebe náhradu a prostředky na její zaplacení. Zavedení základního příjmu by proto mělo být doprovázeno současným garantováním sociálního zabezpečení důležitých svobod (včetně lékařské péče a veřejného vzdělání od předškolní výchovy po vysokoškolské vzdělání zdarma) a tím, že by zdravotně postižení měli pro své sociální zabezpečení možnost využívat dalších sociálních programů. Různé prvky sociálního státu by přitom měly plnit svou funkci nejen na národní rovině, ale také na úrovni mezinárodní. Proto by redefinice mezinárodních institucí měla vést k větší podpoře evropského sociálního modelu.

Základní příjem výrazně eliminuje chudobu, aniž by sebou nesl negativa, která jsou spojena s podmíněnými

typy různých sociálních dávek, již se snaží také snižovat chudobu. Jde především o tzv. past chudoby, kdy chudému jedinci na sociálních dávkách se nevyplatí začít pracovat, protože mzda, kterou získá za práci, jen o málo převyšuje výši sociálních dávek, ale navíc mu rostou náklady, např. na stravování na pracovišti či cestu do práce. Základní příjem také nezpůsobuje stigmatizaci příjemců (oproti podmíněným dávkám), protože ho obdrží každý. Neexistuje tak jasná hranice mezi čistými příjemci a přispěvateli, protože mnoho lidí se bude v průběhu času pohybovat tam a zpět, přes tuto hranici. V důsledku toho je méně pravděpodobné (pokud bude základní příjem již nějakou dobu fungovat), že se vytvoří stabilní většinové koalice odmítající redistribuci.

Transnacionální dimenze: životní prostředí a migrace

Zelené hnutí dlouhodobě upozorňuje na to, že znečištění životního prostředí ve velké míře způsobeno produktivismem průmyslové společnosti, která požaduje stále větší růst výroby a spotřeby. Zaměřuje se na kvantitu zboží. Zavedení nepodmíněného základního příjmu by vedlo lidi naopak k zaměření na kvalitu, na nekonzumní přístup k životu, který by vedl k udržitelné společnosti s lepšími vztahy nejen mezi lidmi, ale také mezi lidmi a životním prostředím. Překonávalo by se tak chladné odcizení člověka od ostatních lidí a od životního prostředí. Základní příjem by lidem také umožnil více se zapojit do zelených aktivit občanské společnosti a věnovat se životního prostředí. Rovněž by bylo třeba více zdánit znečišťování životního prostředí. Podobně jako na Aljašce lze tyto finanční zdroje použít na financování základního příjmu. Základní příjem je tam však zatím malý a přírodní prostředí netypické. Bylo by důležité zavést základní příjem ve více zemích Evropské unie, které by mohly spolupracovat a nebyly by izolovanými ostrovy.

Dalším transnacionálním aspektem zavedení základního příjmu, který je třeba vyjasnit, je migrace. Zavedení základního příjmu pouze v jedné zemi, jak připouští jedna verze realizace základního příjmu, by mohla vyvolat tlak na migraci, protože lidé z jiných zemí by asi chtěli také pobírat základní příjem. Patrně by jim však jako občanům jiných zemí nebyl přiznán. Proto je vhodnější uvažovat o větších makro-regionálních celcích, kde by byl základní příjem zaveden, například v celé EU. Nicméně je třeba přitom začít také lokálně a národně analyzovat specifické podmínky v různých lokalitách a zemích.

Financování základního příjmu

Prosadit celkové změny státního rozpočtu či rozpočtu Evropské unie tak, aby se mohl dobře financovat základní

příjem,⁷ samozřejmě vyžaduje náležitou přípravu. Například progresivní daň umožňuje, aby byly skupiny osob s velkými příjmy daněny procentuálně více než ti, kteří mají příjmy menší. Neoliberální vlády v různých zemích však tuto daň zrušily a zavedly rovnou daň, jež je výhodná pro bohaté občany, neboť rozevívá příjmové nůžky mezi majetnými a nemajetnými. Progresivní daň je nástrojem solidarity a sociální spravedlnosti v civilizované společnosti. Zavedení progresivní daně v zemích, kde ještě nebyla, a její znovuzavedení v zemích, kde byla destruována, by umožnilo získat část nebo dokonce celek finančních zdrojů potřebných k udržitelnému financování nepodmíněného základního příjmu.

Významným zdrojem financí pro základní příjem by měl být také eliminace daňových rájů, nebo dodatečné zdaňování firem, které sídlí v daňových rájích a které chtějí dodávat zboží na náš trh.

Další zásadní změnou, která by se dala zavést jedním malým opatřením, by mohlo být zavedení hmotné odpovědnosti politiků. Dnes je běžné, že ministr učiní rozhodnutí, které stojí daňové poplatníky částky v řádu stovek milionů nebo dokonce miliard, a pak se právně „ukáže“, že to byl omyl, a politik nemusí nic zaplatit. Přitom běžný pracovník, například pokladník v supermarketu, musí svůj omyl například špatně namarkované zboží zaplatit ze svého.

Dalším potřebným opatřením je důsledné stíhání korupce, včetně takzvaných politických obchodů nebo „sponzorování“ politických stran a politiků. Tato legalizovaná korupce se dnes i v České republice a řadě dalších zemí právně toleruje a mnozí politici a podnikatelé tuto patologii považují za běžnou součást každodenního jednání.

Jsou ale mnohé další zdroje financování základního příjmu, například ekologická daň, Tobinova daň na finanční transakce (zdanění finančních spekulací) nebo zisky státně (spolu)vlastněných firem.

Významným opatřením by byla také změna pořadí důležitosti výdajů ve státním rozpočtu. I při zachování současných příjmů do státního rozpočtu by bylo možné učinit racionální změny, které by méně potřeby. Omezily by zbytečné výdaje a naopak by zvýšily zdroje na nepodmíněný základní příjem.

Poskytování základního příjmu všem občanům by rovněž pomohlo snížit finanční výdaje na byrokratické

zjišťování adresnosti sociálních dávek vybraným jedincům a odstranit nepříjemné a ponižující procedury, které nevyhnutelně provázejí byrokratické zjišťování skutečnosti, „zda potřební mají potřeby“.

Jedním z návrhů je, aby se základní příjem zaváděl postupně. Občané by si na něj mohli pomalu zvykat, zjistit jeho přednosti a přijmout ho jako běžnou věc. Jednou z variant, jak jej zavést, by bylo rozšířit okruh osob, jež mají v současné době nárok na takzvaný „participativní příjem“, který není nepodmíněný, neboť závisí na vykonávání určité činnosti, jež nepodléhá zákonům trhu (dnes jsou těmito osobami například studenti se stipendii a podobně). Jednalo by se o takzvaný třetí sektor, tj. například o dobrovolná svépomocná družstva, organizace občanské společnosti a tak dále. Nebo dnešní podmíněné příjmy, vázané na poměrně přísnou proceduru testování prostředků, by bylo možno kontrolovat méně přísně.

Další možností by bylo základní příjem v prvním období vyplácet pouze v určitém omezeném časovém období (například v celkovém rozsahu deseti let života člověka). Každý občan by na něj měl nárok po dosažení plnoletosti a čerpal by jej vždy například po dobu nejméně půl roku, kdy by neměl práci, nebo kdy by se potřeboval či chtěl věnovat svým dětem a rodičům, nebo si chtěl odpočinout od vysokého tempa v práci, nebo se věnovat práci pro komunitu nebo nějaké kulturní činnosti.

Kritici, ale i mnozí příznivci základního příjmu, často nechápou, kolik by jeho zavedení skutečně stálo. K výpočtu nákladů přistupují mechanicky tak, že pouze vynásobí velikost měsíčního základního příjmu počtem jeho příjemců (tedy všech občanů). Výpočet však musí zahrnovat skutečné náklady, které jsou obvykle složitější, přičemž by měly reflektovat faktory výše uvedených návrhů na financování.

2. EXPERIMENTY SE ZÁKLADNÍM PŘÍJMEM V POSLEDNÍ DOBĚ

Podívejme se nyní, jaká je situace se zaváděním základního příjmu v evropských zemích, kde s ním v poslední době experimentovaly nebo se k experimentům s ním právě chystají, například ve Finsku, Nizozemsku, Skotsku, Irsku či Španělsku. Důležité je rovněž mapovat situaci v Brazílii, která je první zemí na světě, kde je implementace základního příjmu uzákoněna na celém jejím území a nikoli jen v jedné části, jako je

⁷ O financování základního příjmu se český čtenář může dozvědět také v knize: Raventos, D., Materiální podmínky svobody. Praha: Rubato 2015.

tomu v USA na Aljašce, kde základní příjem úspěšně funguje již od 80. let 20. století.

Finsko

Finsko zahájilo 1. ledna 2017 velmi propracovaný experiment týkající se zavedení základního příjmu.⁸ Bylo náhodně vybráno dva tisíce dlouhodobě nezaměstnaných ve věku 25–58 let, kteří v té době byli příjemci testovaných prostředků. Po dobu dvou let jim byla vyplácena částka 540 EUR, bez ohledu na to, s kým žili, kolik si vydělávali či zda si aktivně hledali práci. Nová vláda chtěla experiment ukončit a narušila jeho realizaci, ale nakonec v deformovaném prostředí pokračoval až do původně navrženého termínu 31. prosince 2018. Jednou z klíčových otázek, na kterou se experiment zaměřil, bylo, zda bezpodmínečnost vyplácené částky posílila či naopak potlačila účast jejich příjemců na trhu práce. Otázka zněla: Dojde k zapojení příjemců do pracovního trhu, protože tím o vyplácenou částku neprijdou, nebo naopak se jejich zapojení sníží, protože nejsou nuceni si nadále hledat práci?

V prvním roce experimentu byl rozdíl v počtu pracovních dnů (tedy, kdy si příjemce buď v rámci mzdy či samostatné výdělečné činnosti vydělal nejméně 23 EUR) u členů testované skupiny oproti kontrolní skupině mírně pozitivní. Experiment však poté narušila výrazná reforma sociální politiky, která vstoupila v platnost přesně na začátku druhého roku trvání experimentu. 1. ledna 2018 představila finská vláda tzv. „aktivační model“, tedy obecnou reformu systémů testování podmíněných dávek, kdy se zpřísnila kritéria jejich vyplácení: pokud příjemci podmíněné dávky neodpracovali za čtvrt roku určitý počet hodin nebo neabsolvovali rekvalifikační program, jejich příspěvek jim byl snížen zhruba o 5 procent.

Tato reforma, která je nyní již zrušena, platila po celý druhý rok experimentu a vztahovala se přibližně na dvě třetiny členů kontrolní skupiny. Týkala se také necelé poloviny členů experimentální skupiny, protože ti si mohli, kromě svého základního příjmu, nárokovat přídatky na děti v rozmezí od 150 do 300 EUR podle počtu nezaopatřených dětí a také měli nárok na dávky na bydlení ve výši 600 EUR a více podle místa jejich bydliště.

V tomto druhém roce experimentu, zaměstnanost vzrostla u obou skupin. Zda to bylo způsobeno „aktivačním modelem“ nelze říci, protože ohledně toho nebyl proveden žádný experiment. Reforma by ale měla mít větší účinek na členy kontrolní skupiny

než na příjemce základního příjmu, protože zpřísnění podmínek pro získání příspěvků týkalo více lidí v kontrolní skupině. Implementace „aktivačního modelu“ by vzhledem k silnějšímu účinku na kontrolní skupinu měla eliminovat drobný náskok v participaci na trhu práce, který měli příjemci základního příjmu během prvního roku. K tomu však nedošlo, naopak se rozdíl prohloubil a stal se statisticky významným: v druhém roce experimentu pracovali příjemci základního příjmu v průměru o 6 dní více než účastníci kontrolní skupiny. Lze tedy i vyvodit, že pokud by nedošlo k reformě, uvedený rozdíl by byl ještě větší.

Experiment neprokázal nějak významný pozitivní dopad na zaměstnanost. Limitem byla mimo jiné skutečnost, že experiment do vzorku nezahrnul lidi, kteří tehdy pracovali a kteří by díky základnímu příjmu mohli zkrátit svůj pracovní čas nebo si odpočinout od práce. Experiment také nezkoumal, jaký by mělo zavedení základního příjmu dopad na výběr daní. U daného experimentu by nás ale kromě dopadu zavedení základního příjmu na nabídku pracovních sil měl zajímat i jeho účinek na zdravotní stav, dovednosti a motivaci lidí v důsledku plynulejšího celoživotního přechodu mezi různými zaměstnáními, vzděláváním a dobrovolnickou činností.

Pozoruhodný výsledek se týkal nedávných přistěhovalců ve skupině se základním příjmem, kteří pracovali v průměru o 13 dní déle než přistěhovalci v kontrolní skupině, zatímco rozdíl u ostatních byl pouze 3,6 dne. Zajímavé je také to, že pozitivní účinek základního příjmu na zaměstnanost byl menší v Helsinkách (o 1,8 pracovního dne) než na venkově (o 7,8 dne), kde jsou dávky na bydlení nižší, a lidé se tak méně často dostávají do situace, kdy se jim nevyplatí pracovat. Naproti tomu, navzdory dostupnosti dětských dávek, měl základní příjem vyšší pozitivní dopad na zaměstnanost u rodin s dětmi (13,7 dní více) a osamělých rodičů (9,5 dne) než v domácnostech bezdětných (1,6 dalších dnů).

Nesmírně zajímavý je také průzkum subjektivního vnímání, který byl s členy experimentální a kontrolní skupiny proveden po ukončení experimentu pomocí hloubkových rozhovorů. Statisticky významný rozdíl ve prospěch příjemců základního příjmu se projevil tím, že respondenti odpověděli, že se cítí subjektivně lépe, pokud jde o zdraví či stres, a že vykazují vyšší důvěru v ostatní lidi a instituce.

⁸ Van Parijs, P., Basic income: Finland's Final Verdict. Social Europe, 7th May 2020. »<https://www.socialeurope.eu/basic-income-positive-results-from-finland>

Nizozemsko

V Nizozemsku⁹ probíhají pilotní projekty s částečným základním příjmem v následujících městech: Tilburg, Groningen, Deventer, Nijmegen, Wageningen, Apeldoorn, Oss and Epe. Experimenty vycházejí z legislativy z roku 2015, která místním úřadům umožnila experimentovat se sociálními politikami. Jsou však omezeny jen na žadatele o sociální zabezpečení a poskytovány pouze náhodně vybraným jednotlivcům, nikoli celé komunitě.

Základní myšlenkou bylo uvolnit stávající, podmíněná pravidla, pro vyplácení sociálních podpory. Ta byla koncipována tak, že odrážela nedůvěru vůči klientům, zatímco myšlenky, z nichž vycházejí pilotní experimenty, staví na předpokladu, že budování důvěry mezi státem a občany bude pravděpodobně účinnější v oblasti integrace a participace občanů ve společnosti. Experimenty jsou také navrženy tak, aby zlepšily motivaci a schopnost občanů převzít za sebe svou vlastní zodpovědnost (samosprávu).

Pilotní projekty vycházejí z nedávných zjištění poměrně mladé vědy, tzv. behaviorální ekonomie. Ta ukazuje, jaký má dopad chudoba na mysl lidí: (finanční) nedostatek a chudoba totiž snižují kognitivní schopnosti lidí. Pokud finanční nedostatek a činnosti související s dodržováním předpisů spotřebovávají velkou část kognitivních kapacit žadatele, zbývá jim málo na dalších důležité a kognitivně náročné úkoly, jakým je také hledání zaměstnání.

Dále nám také nové výzkumy na poli behaviorální ekonomie ukazují, jak významnou roli hrají ve společnosti v intersubjektívních vztazích lidí implicitní hodnoty jako je vzájemnost a důvěra. Ty jsou také základem pro fungování institucí sociálního státu. Reciprocita znamená, že jednotlivci odměňují vstřícnost (pozitivní reciprocita) anebo se pomstí, pokud jsou poškozeni (negativní reciprocita). Negativní pobídky, jako jsou sankce, tak nemusí být nejlepším způsobem, jak navodit kooperativní chování. Experimentální ekonomie také ukázala, že lidé při projevení důvěry mají tendenci být více motivováni a vkládají do svého úkolu i více úsilí, aby tím odměnili toho, kdo jim prokázal důvěru. Prokázaná důvěra tak vyvolává pocity pozitivní reciprocit, vzájemné uznání mezi lidmi a tím trvale také vyšší úsilí a zvýšenou produktivitu. Zároveň také vyvolává u lidí pocity „soběstačnosti“, s výraznými účinky na hledání zaměstnání a jeho dlouhodobou udržitelnost. Dále nám také behaviorální ekonomie v rámci teorie

psychické motivace ukazuje, že vnější motivace mohou vytlačit vnitřní motivaci. Interně motivovaní lidé se zapojují do činností, protože je pro ně příjemná a zajímavá a jejich činnost je také více účinná, vytrvalá a zároveň při ní zakoušejí pocit uspokojení. Výzkumy také ukazují, že nikoliv kontrola ale vnitřní motivace mnohem více posiluje možnost volby, rozhodování.

Tyto pilotní experimenty ukazují posun v politice sociálního státu, který má lidem poskytovat větší osobní autonomii, vytvářet prostředí vzájemné důvěry a umožnit jim prostřednictvím poskytování příležitostí a svobodnou volbou participaci na společnosti. V této souvislosti se pak užívají pojmy jako „sociální vklad“ nebo „inkluzivní sociální stát“ pro takový sociální stát, který je proaktivní a „umožňující“. Cílem této sociální politiky je vybudovat důvěru a poskytnout lidem svobodnou volbu, namísto toho, aby sociální politika k lidem přistupovala s primární nedůvěrou, přísným dohledem a sankcemi. Z poznatků z behaviorální ekonomiky — teorie psychické motivace a role společenských hodnot při vytváření prostředí důvěry ve společnosti — vyplývá, že investice do osobní autonomie, důvěry a vnitřní motivace by se mohla vyplatit z jak hlediska pracovního výkonu lidí, tak i z hlediska jejich zdraví a subjektivního pocitu spokojenosti.

Organizátoři těchto nizozemských sociálních experimentů nepoužívali termín „základní příjem“ (v holandštině „baseinkomen“) a nazývali experiment „Weten Wat Werkt“ (Poznat, co funguje). Nepoužívat pro dané experimenty název „základní příjem“ bylo vhodné, protože nebyla naplněna kritéria plně nepodmíněného základního příjmu. Za prvé, uvedené experimenty nejsou univerzální, protože jejich účastníci jsou vybráni ze stávajících příjemců sociální podpory, podobně jako v případě finského experimentu, a podobně je jejich cílem otestovat dopady zmírňování podmínek pro vyplácení sociálních dávek na zapojení nezaměstnaných do trhu práce. Také zůstala pořád zachována určitá míra podmíněnosti. U účastníků bylo zjišťováno, jakými zdroji disponují jejich domácnosti. U účastníků se také snižovaly vyplácené částky, pokud si v průběhu experimentu lidé našli placenou práci, přestože se snižovaly o méně, než je tomu v současném sociálním systému.

Navzdory těmto rozdílům lze považovat nizozemské experimenty za postupný krok směrem k plnohodnotnému základnímu příjmu.

9 McFarland, K., *The Netherlands: Social Assistance Experiments Under Review*. Basic Income Earth Network, May 9, 2017. »<https://basicincome.org/news/2017/05/netherlands-social-assistance-experiments-review/>

Groot, L.; Muffels, R.; Verlaet, T., *Welfare States' Social Investment Strategies and the Emergence of Dutch Experiments on a Minimum Income Guarantee*. *Social Policy and Society*, Volume 18, Issue 2, 2019, s. 277—287.

Skotsko

Další zemí, kde je nadějně zavedení nepodmíněného základního příjmu, je Skotsko. Skotsko je proti zbytku Velké Británie známé silněji rozvinutým sociálním státem, který například financuje školné studentům na vysokých školách, zatímco jinde za ně studenti musejí platit. Chaos a ztráty na lidském zdraví a životech, které způsobila britská konzervativní vláda, vyvolaly ve Skotsku vlnu odporu a zájem o posílení sociálního státu v komplikované ekonomické a sociální situaci.

V této situaci začala ve Skotsku nová vlna prosazování nepodmíněného základního příjmu. Skotská premiérka Nikola Sturgeon v červnu 2020 uvedla svůj pozitivní přístup: „Moje stanovisko k této záležitosti se proměnilo od značného zájmu o její prozkoumání k tomu, co bych teď popsala jako aktivní podpora.“¹⁰

Výbor pro studii proveditelnosti o nepodmíněném základním příjmu vypracoval analýzu, která usiluje o lepší porozumění základnímu příjmu vzhledem k jeho potenciálnímu vlivu na chudobu, nezaměstnanost, zdraví a také finanční situaci příjemců. Především by se měla podle studie snížit chudoba a byrokracie. Městské rady ve městech Edinburgh, Glasgow, Fife a North Ayrshire se nyní zabývají studií a předkládají ji skotské vládě. Pilotní studie by se měla realizovat po dobu tří let. O výši příjmu zatím není rozhodnuto, ale měl by přinejmenším pokrýt základní životní potřeby. Studie proveditelnosti počítá s dvěma variantami. První by pokryla současně podmíněné sociální dávky, zatímco druhá ve vyšší výši by umožnila odstranit nebo alespoň redukovat chudobu.

Skotská ministryně pro komunity Aileen Campbell oslovila britského ministra s tím, aby se věci zabýval, aby mohl být pilotní nepodmíněný základní příjem zaveden. Uvedla: „Pandemie koronaviru odhalila nedostatky systému sociálního zabezpečení ve Spojeném království a posílila požadavky na další zkoumání toho, jak by nepodmíněný základní příjem mohl poskytnout podporu lidí a redukovat chudobu.“¹¹ Premiérka Sturgeon přitom upozornila, že skotská vláda bohužel z právních důvodů nemůže sama příjem zavést, i když by to ráda udělala. Patrně tedy skotské prosazovatele základního příjmu a skotskou vládu čekají různá jednání s centrální konzervativní vládou, která není sociálním experimentům nakloněna. Neshoda mezi britskou

a skotskou vládou ohledně základního příjmu přidává další podnět pro osamostatnění Skotska od Velké Británie, která se po Brexitu potýká s krizí legitimacy. Můžeme připomenout, že většina občanů Skotska hlasovala v referendu proti Brexitu. Nezodpovědné vnitrostranické mocenské třenice v Konzervativní straně, jež vyústily v hlasování o Brexitu, mají tedy nyní své důsledky v tom, že konzervativci odtrhli Skotsko proti vůli jeho občanů od Evropské unie.

Zájem Skotů o zavedení nepodmíněného základního příjmu je symbolicky potvrzen také tím, že v roce 2021 se bude konat každoroční Světový kongres o základním příjmu ve Skotsku. Letošní kongres, jenž se měl konat v září 2020 v Brisbane v Austrálii, byl zrušen kvůli pandemii koronaviru a jeho náhrada proběhne v Austrálii v roce 2022.¹²

Irsko

V Irsku se letos nastupující vláda zavázala, že ve svém pětiletém období (do 2025) bude realizovat pilotní experiment s nepodmíněným základním příjmem, který nazývá „všeobecný základní příjem“ (universal basic income). Politické strany volební koalice Fine Gael, Fianna Fáil a Strana Zelených představili vládní program, který chtějí prosazovat. Na straně 75 je část nazvaná „Opatření proti chudobě a pro sociální inkluzi“, kde se mimo jiné uvádí, že koalice vyzve „Komisi zabývající se nízkými příjmy, aby se zabývala všeobecným základním příjmem, poučila se ze zpráv z předchozích mezinárodních pilotních projektů a zavedla všeobecný základní příjem v průběhu období vlády.“¹³

Iniciátorem tohoto projektu je Strana Zelených, který ho měla ve volebním programu. Přislíbila voličům, že zavede pilotní projekt podobně, jako byl realizován již v jiných zemích. Usiluje o „postupnou reformu daňového a sociálního systému“ a NZP podle ní „představuje významnou změnu našich současných ekonomických závazků.“¹⁴ Politická strana Fianna Fáil ve svém programu uvedla, že se bude projektem zabývat, zatímco strana Fine Gael se o něm ve svém programu vůbec nezmínila, ale nyní s realizací pilotního projektu souhlasí. V současném (post)pandemickém období je totiž kvůli zhoršení sociální situace mnoha lidí výrazně větší podpora pro zavádění alternativních ekonomických a sociálních přístupů než

10 Citizen's basic income: Pilot scheme 'challenging but desirable'. BBC News 11 June 2020. »<https://www.bbc.com/news/uk-scotland-52997031>. Viz také webovou stránku „Basic Income in Scotland“: »<https://basicincome.scot/>

11 Citizen's basic income: Pilot scheme 'challenging but desirable'. BBC News 11 June 2020. »<https://www.bbc.com/news/uk-scotland-52997031>?

12 BIEN: Basic Income Earth Network »<https://basicincome.org/>

13 Universal basic income: Next government commits to a pilot programme to trial it. thejournal.ie 16 June 2020 »<https://www.thejournal.ie/universal-basic-income-5123985-Jun2020/>

14 Tamtéž.

v minulosti. Někdy je to výraz snahy politiků uspokojit potřeby a zájmy občanů, jindy je to jen pragmatický ústupek politiků, kteří se obávají, že by jinak ztráceli volební preference voličů. Každopádně je nyní možné v této situaci prosazovat spravedlivější alternativy a pokoušet se základní příjem zavádět přinejmenším pomocí pilotních projektů.

Španělsko

Přestože ve Španělsku nyní zavádějí tzv. základní příjem, nejedná se o skutečný základní příjem. Je sice sympatické, že španělská vláda v současné těžké postpandemické situaci, kdy je v zemi mnoho lidí nezaměstnaných a v problematice sociální situaci, se rozhodla posílit sociální systém, ale jde pouze o posílení podmíněných sociálních dávek. Užívání termínu „základní příjem“ má evokovat zavedení nepodmíněného základního příjmu, který se stal především po celoroční celoevropské kampani za jeho zavedení v roce 2013 stále více populárním především v jihoevropských zemích. Především v Itálii a Španělsku vlády o zavedení nových sociálních dávek již nějaký čas usilují, ale fakticky přitom parazitují na termínu, který mají občané v oblibě. Výsledkem jsou pak pouze podmíněné sociální dávky a nikoli základní příjem, který je definován jako nepodmíněný.

Španělská vláda uvažuje o měsíční podmíněné sociální dávce ve výši 440 Euro, což představuje ani ne polovinu minimální mzdy, jež je ve Španělsku právně stanovena ve výši 950 Euro.¹⁵ Airef, Nezávislý úřad pro fiskální odpovědnost, předložil návrh na sociální dávku, která by pomohla 1,8 milionu domácnostem.¹⁶ Konkrétně by se tím snížila ve Španělsku chudoba z 6,9 % na 2,7 % obyvatel. Velká chudoba se tím snížila o 60 %. Vypočítané finance na tuto dávku by činily přibližně 5,5 miliard Euro, po odečtení duplicit 3,5 miliard Euro. Dřívější návrh odborů zahrnoval 1,1 milionů domácností a náklady ve výši 7,2 miliard Euro. Obě varianty by pomohly při odstraňování chudoby a při zvyšování životní úrovně nejnižších příjmových skupin. Nicméně stále by zůstaly pouze tradičním nástrojem podmíněné sociální podpory, která nemá schopnost přestat chudé zneuznávat zjišťováním, zda jsou opravdu chudí, a které nedovede odblokovat tvůrčí potenciál lidí.

Brazílie

Podíváme-li se na snahy o zavedení nepodmíněného základního příjmu ve světě, nesporně stojí za pozornost

případ Brazílie. Na případě Brazílie můžeme vysvětlit, že vzhledem k nepodmíněnému základnímu příjmu primárně existují nejen dva, ale tři základní druhy sociálních příjmů. Zaprvé se jedná o vlastní nepodmíněný základní příjem, který splňuje všechny všechna definiční kritéria na něj kladená. Za druhé jde podmíněné sociální dávky, které politici pouze parazitně nazývají nepodmíněným základním příjmem, všeobecným základním příjmem, nebo zkráceně jen základním příjmem, aby vytvořili u voličů zdání, že zavádí populární základní příjem. Reálně jde ale pouze o podmíněné sociální dávky. Za třetí existuje určitý mezistupeň, který má ale větší ambice, než mají podmíněné sociální dávky. Tento mezistupeň usiluje o zásadní strukturální změny v čase. Jde o podmíněnou sociální dávku, které je ale pojmána jako krok na cestě k zavedení této dávky nepodmíněným způsobem tím, že bude postupně v letech rozšiřována na stále větší okruh příjemců, až zahrne všechny občany či obyvatele. Tato postupná implementace základního příjmu (renda básica) je již v počátku zmíněna, aby bylo zřejmé, že to je jiný, ambicióznější koncept.

V případě Brazílie při zavádění tohoto třetího konceptu sehrál zásadní roli ekonom Eduardo Suplicy, jeden z nejpopulárnějších politiků v Brazílii. Nejprve působil na různých politických pozicích v Sao Paulu, poté se stal brazilským senátorem (1991–2015), v současné době je opět zpátky v politice Sao Paolu, konkrétně je radním (vereador) a přednáší ekonomii na tamní vysoké škole. Suplicy se zabývá základním příjmem dlouhodobě,¹⁷ jeho uzákonění navrhl již na začátku 90. let. V roce 2001 ho navrhl v rámci sociálnědemokraticky orientované politické strany Partido dos Trabalhadores (PT), kterou spoluzakládal. Zákon o základním příjmu schválil Senát v roce 2002 a Sněmovna v roce 2003. Prezident Lula (Luiz Inácio Lula da Silva) ho podepsal v roce 2004, čímž se Brazílie stala první zemí na světě, který si schválila zavedení základního příjmu na celém svém území. Jak jsme se již zmínili, jedná se však o program postupné implementace tohoto zákona. Ve stejné době byl zaveden zákon Bolsa familia (rodinná kapsa), který specifikuje, komu má být tento druh příjmu přidělován. Bolsa familia se stala ústředním prvkem sociálních programů Lulovy vlády, která se snažila výrazně pomoci chudým a dalším nízkopříjmovým skupinám.

Bolsa familia je patří mezi největší sociální programy na světě. V době jeho největší implementace ho dostávalo

15 La renta básica deja de ser una utopía. El País 6 Abr 2020. »<https://elpais.com/economia/2020-04-06/la-renta-basica-deja-de-ser-una-utopia.html>

16 Gómez, M., La Autoridad Fiscal propone una renta mínima estatal contra la pobreza que beneficiaría a 1,8 millones de hogares. El País 26 June 2020. »https://elpais.com/economia/2019/06/26/actualidad/1561545616_052271.html

17 Suplicy, E., Renda Básica de Cidadania: a resposta dada pelo vento. L&PM: Porto Alegre, 2002.

55 miliónů lidí z více než 200 miliónů občanů Brazílie.¹⁸ Jedná se o sociální dávku, která má pomoci zvýšit životní úroveň chudých a dalších nízkopříjmových příjemců. Je poskytován jednotlivcům i celým rodinám, které mají příjem na jednoho rodinného člena maximálně brazilských reálů 70 (R\$) měsíčně, což činilo 35 USD v 2011, nebo 21 USD v 2017. Přestože to není velká částka, je významná pro brazilské chudé jedince a rodiny. Komparativně vzato, průměrný měsíční příjem v roce 2011 tam činil 783 R\$ (390 USD), v roce 2017 to bylo 937 R\$ (282 USD). V roce 2017 měli na bolsa familia nárok osoby, které měli měsíčně méně než či maximálně R\$ 85 (25,6 USD).

Základní částka Bolsa familia v roce 2017 činila 85 R\$ (25,6 USD). Pokud mají příjemci děti ve věku do 17 let, mají nárok na částky mezi 85 R\$ a 170 R\$ (51,2 USD). Částky jsou pak ještě přesněji specifikovány podle věku a počtu dětí a další specifikace byla zavedena pro těhotné ženy a děti do 6 měsíců. Každá rodina má přitom nárok dohromady nanejvýš na pět sociálních dávek Bolsa familia.

Po letech vlády prezidenta Luly a jeho nástupkyně prezidentky Dilymy Rousseff však roku 2016 došlo k ústavnímu puči a nový neoliberaální prezident Michel Téměř začal omezovat sociální výdaje. Přestože si Téměř nedovolil hned výrazně omezit velmi populární program Bolsa familia, došlo k jeho částečné redukci. Podle brazilského ministerstva pro místní rozvoj dostávalo v roce 2017 Bolsa familia necelých 14 miliónů rodin, což je přibližně 44 miliónů osob. 11 miliónů osob tedy o tento druh příjmu přišlo v důsledku asociální Temerovy vlády a následně neoliberaální Bolsonarovy vlády. Kromě toho byly zrušeny desítky dalších sociálních programů, což vedlo opět ke zvýšení chudoby v Brazílii, v některých případech k trpění hladem a žízní v místech, kde nebyly zajištěny zdroje pitné vody.

Podle údajů z roku 2018 žilo v chudobě 25,3 obyvatelstva, což pandemie velmi zhoršila. Brazílie má na konci června 2020 v důsledku koronaviru každodenně přes 55 tisíc nově infikovaných osob, celkem přes milión nakažených a více než 50 tisíc mrtvých. To je druhý nejhorší výsledek na světě po USA. Bolsonárova asociální politika má pro Brazílii fatální důsledky.

Asociální Bolsonarova vláda však postupně situaci vyhrotila natolik, že v době pandemie koronaviru

došlo k natolik zásadnímu zhoršení situace velkého počtu chudého obyvatelstva, že vláda byla pod tlakem masových protestů donucena zavést speciální sociální dávku, aby předešla ohrožení samotné existence vlády. V dubnu bylo zákonem zavedeno výjimečné opatření sociální ochrany (medidas excepcionais de proteção social), které je sociální dávkou průběžného poskytování služeb (benefício de prestação continuada = BPC) ve stavu zdravotní nouze v době pandemie koronaviru.¹⁹ Tato dávka bývá nazývána také „nouzový základní příjem“ (renda básica emergencial; emergency basic income). Dávka činí R\$ 600 (USD 115 v 2020) měsíčně pro občany starší 18 let, kteří nepobírají jiné sociální dávky kromě bolsa familia. Zároveň je podmínkou poskytování dávky, že osoba má „měsíčně rodinný příjem na hlavu do poloviny minimálního mzdy RS 522,5 (USD 100), nebo celkově měsíčně rodinný příjem do výše tří minimálních mezd RS 3 135 (USD 608), a nevýdělná příjem nad výši rozsahu osvobození od daně z příjmu ve fiskálním roce 2018.“²⁰ Vláda původně očekávala, že dávka bude vyplácena přibližně 54 miliónům osob, ale přihlásilo se jich o ni 107 miliónů. Dávka byla schválena 59 miliónů lidí, ostatní byli odmítnuti.

Prezident Bolsonaro, který dávku kritizuje, se ji však snaží snížit na polovinu a časově ukončit v srpnu. Sociální mobilizace občanů usiluje naopak o její zachování do prosince 2020. Za současné situace, kdy je v Brazílii vyhrocen sociální a politický konflikt mezi mnoha občany a vládou, vláda uvažuje, že by opět rozšířila bolsa familia na více osob, nebo dokonce na všechny obyvatele, tedy že by zavedla nepodmíněný základní příjem. Je zřejmé, že sociální a politická polarizace je pro vládu motivačním faktorem při úvahách o zavedení základního příjmu. To by mohlo být poučením pro příliš opatrné dosavadní snahy o realizaci základního příjmu v Brazílii i jinde ve světě. Bohužel nestačí racionální argumenty, ale jsou jako v minulosti nutné konflikty.

Zásadní společenská změna

Zavedení nepodmíněného základního příjmu se stává zásadní společenskou inovací, podobně jako bylo zrušení otrokářství, zavedení všeobecného hlasovacího práva nebo všeobecného zdravotního zabezpečení. Během dvou staletí existence průmyslového kapitalismu se vytvořila představa, která klade důraz na práci a na nesamozřejmé přesvědčení, že nezávislost je možné zajistit jen na základě pracovní smlouvy a mzdy za práci. Tato

18 Alessandro, P., Rego, L., Money, Autonomy and Citizenship: The Experience of the Brazilian Bolsa Família. Cham: Springer 2020.

19 Lei Nº 13.982, de 2 de Abril de 2020 »http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2019-2022/2020/lei/113982.htm

20 Santos Rocha, T., Brazilian Emergency Workers Aid: the short-term response that exposes a structural problem. *B I E N* Jun 18, 2020. »<https://basicincome.org/news/2020/06/brazilian-emergency-workers-aid-the-short-term-response-that-exposes-a-structural-problem/>

historická konzervativní představa částečně přetrvává i za současných proměn hospodářství v éře robotizace a automatizace, kdy se stále více ukazuje, že ekonomika není a nebude schopna zajistit plnohodnotnou placenou práci všem občanům. Zatím existuje základní příjem pouze na Aljašce a v řadě dílčích experimentů v mnoha oblastech světa, včetně Evropy, Afriky, Amerik a Asie.

Zavedení nepodmíněného základního příjmu ve větším měřítku by bylo jen jednou z možných menších právních úprav, ale svým obsahem by mohlo být skutečně zásadní přelomovou civilizační změnou, která by mohla být významným krokem k daleko spravedlivější a tvořivější společnosti, než v jaké dosud žijeme.

MAREK HRUBEC, MARTIN BRABEC

DOC. PHDR. MAREK HRUBEC, PHD., A MGR. ING. MARTIN BRABEC, PHD., PRACUJÍ V CENTRU GLOBÁLNÍCH STUDIÍ PŘI FILOSOFICKÉM ÚSTAVU AKADEMIE VĚD ČR V PRAZE. VĚNUJÍ SE SOUČASNÉ POLITICKÉ FILOSOFII A SOCIOLOGII. ZABÝVAJÍ SE DLOUHODOBĚ SOCIÁLNÍ A POLITICKOU SPRAVEDLNOSTÍ, VČETNĚ NEPODMÍNĚNÉHO ZÁKLADNÍHO PŘÍJMU. VĚNUJÍ SE NEJEN TEORETICKÉMU VÝZKUMU, ALE TAKÉ SNAHÁM O JEHO APLIKACI V PRAXI, NAPŘ. POLITICKÉMU PORADENSTVÍ ČI SPOLUPRÁCI S OBČANSKOU SPOLEČNOSTÍ V ČESKÉ REPUBLICE I VE SVĚTĚ. V ROCE 2013 KOORDINOVALI V ČESKÉ REPUBLICE INICIATIVU EVROPSKÝCH OBČANŮ ZA NEPODMÍNĚNÝ ZÁKLADNÍ PŘÍJEM A V ROCE 2020 JSOU AKTIVNÍ V PODOBNÉ CELOEVROPSKÉ INICIATIVĚ.

SEZNAM LITERATURY

- **Brabec, M., Hrubec, M.,** *Nepodmíněný základní příjem a práce*. Fórum sociální práce. No. 1, 2014.
- **BIEN:** *Basic Income Earth Network*
»<https://basicincome.org/>
- *Citizen's basic income: Pilot scheme 'challenging but desirable'*. BBC News 11 June 2020.
»<https://www.bbc.com/news/uk-scotland-52997031>
- **Groot, L.; Muffels, R.; Verlaat, T.,** *Welfare States' Social Investment Strategies and the Emergence of Dutch Experiments on a Minimum Income Guarantee*. Social Policy and Society, Volume 18, Issue 2, 2019.
- **Gómez, M.,** *La Autoridad Fiscal propone una renta mínima estatal contra la pobreza que beneficiaría a 1,8 millones de hogares*. El País 26 June 2020.
»https://elpais.com/economia/2019/06/26/actualidad/1561545616_052271.html
- *La renta básica deja de ser una utopía*. El País 6 Abr 2020. »<https://elpais.com/economia/2020-04-06/la-renta-basica-deja-de-ser-una-utopia.html>
- *Lei Ns 13.982, de 2 de Abril de 2020*
»http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2019-2022/2020/lei/113982.htm
- **Lowrey, A.,** *Dejte lidem peníze*. Praha: Argo 2020.
- **McFarland, K.,** *The Netherlands: Social Assistance Experiments Under Review*. Basic Income Earth Network, May 9, 2017.
»<https://basicincome.org/news/2017/05/netherlands-social-assistance-experiments-review/>
- **More, T.,** *Utopie*. Praha: Mladá fronta 1978.
- **Pinzani, A., Rego, L.,** *Money, Autonomy and Citizenship The Experience of the Brazilian Bolsa Família*. Cham: Springer 2020.
- **Raventos, D.,** *Materiální podmínky svobody*. Praha: Rubato 2015.
- **Santos Rocha, T.,** *Brazilian Emergency Workers Aid: the short-term response that exposes a structural problem*. BIEN Jun 18, 2020.
»<https://basicincome.org/news/2020/06/brazilian-emergency-workers-aid-the-short-term-response-that-exposes-a-structural-problem/>
- **Standing, G.,** *Basic Income: And How We Can Make It Happen*. London: Pelican 2017.
- **Suplicy, E.,** *Renda Básica de Cidadania: a resposta dada pelo vento*. L&PM: Porto Alegre, 2002.
- *Universal basic income: Next government commits to a pilot programme to trial it*. thejournal.ie 16 June 2020. »<https://www.thejournal.ie/universal-basic-income-5123985-Jun2020/>
- **Van Parijs, P., Hrubec, M., Brabec, M., a kol.** *Všeobecný základní příjem. Právo na lenost, nebo na přežití?* Praha: Filosofia 2007.
- **Van Parijs, P.,** *Basic income: Finland Final Verdict*. Social Europe, 7th May 2020.
»<https://www.socialeurope.eu/basic-income-positive-results-from-finland>
- **Wright, E.,** *Envisioning Real Utopias*. London: Verso 2010.

NERŮST: MÉNĚ, JINAK, LÉPE. CESTA Z KRIZE NEVEDE „ZPÁTKY K NORMÁLU“, ALE K TRANSFORMACI

LUCIE SOVOVÁ

KRITIKY SPOLEČNOSTI ORIENTOVANÉ NA EKONOMICKÝ RŮST A NÁVRHY NA KONTROLOVANÉ A SPRÁVEDLIVÉ SNÍŽENÍ SPOTŘEBY MATERIÁLNÍCH A ENERGETICKÝCH ZDROJŮ ZAZNÍVAJÍ Z NERŮSTOVÉHO Hnutí UŽ OD SEDMDESÁTÝCH LET. TENTO MYŠLENKOVÝ A POLITICKÝ SMĚR NABÝVÁ V SOUČASNÉ KRIZI NA AKTUÁLNOSTI. PODLE NERŮSTOVÝCH TEORETIKŮ A AKTIVISTŮ GLOBÁLNÍ PANDEMIE JEN ODHALUJE SLABINY NEOLIBERÁLNÍHO, NA RŮST ORIENTOVANÉHO SPOLEČENSKO-EKONOMICKÉHO MODELU. TATO KRIZE ALE ZÁROVEŇ PŘEDSTAVUJE PŘÍLEŽITOST K PŘEHODNOCENÍ SPOLEČENSKÝCH PRIORIT A TRANSFORMACI EKONOMIKY DO SOCIÁLNĚ SPRÁVEDLIVĚJŠÍ A ENVIRONMENTÁLNĚ PŘÍZNIVĚJŠÍ PODOBY.

Tato studie popisuje problémy, které globální pandemie zviditelnila, ale které vyplývají z podstaty současného uspořádání společnosti. Dotýká se otázek environmentální etiky a vztahu člověka k přírodě, globálních nerovností a neokoloniálních závislostí, stejně jako sociální nespravedlnosti. Zdůrazňuje, že ekonomika orientovaná na zisk je dlouhodobě neudržitelná nejen environmentálně, ale i sociálně. Tento křehký systém nevytváří dostatečnou podporu k fungování společnosti, naopak je náchylný ke krizím a propadům — jak ukazuje současná situace i naše neschopnost adaptace na nadcházející klimatickou krizi.

Druhá část tohoto textu shrnuje řešení navrhovaná nerůstovými teoretiky a aktivisty, jež vycházejí z étosu

spravedlivého přechodu k environmentálně příznivé a sociálně solidární společnosti. Namísto ekonomického růstu navrhuje nerůstové hnutí postavit do centra všech aktivit zachování a podporu života. To znamená přiznat daleko větší důležitost nepeněžním hodnotám — ať už jde o „služby“ a „zdroje“ poskytované přírodou, nebo o mezilidskou péči. Z tohoto principu vyplývá přehodnocení práce a zajištění důstojných životních podmínek, zahrnující mimo jiné návrhy na všeobecný základní příjem či zkrácení pracovní doby. Nerůstová společnost musí ustoupit od odvětví devastujících přírodu i lidská společenství, jako je těžba fosilních zdrojů, finanční spekulace či reklama vytvářející umělé potřeby. Naopak musí podpořit odvětví posilující blahobyt a resilienci: péči, zdravotnictví, výchovu

a vzdělávání, udržitelné potravinové systémy, dostupné bydlení a ekologické zdroje energie. Tento přechod musí proběhnout demokratickou a solidární formou tak, aby nepoškodil globálně i lokálně znevýhodněné skupiny, na něž často důsledky krizí dopadají nepoměrně více. Důraz na rovnost a občanskou participaci se tak vymezuje vůči silícím hrozbám autoritativních režimů, dezinformací a centralizace moci.

Tato přehledová studie vychází z aktuálních komentářů a prohlášení mezinárodního nerůstového hnutí a dalších spřízněných skupin u nás i v zahraničí, jakožto z dlouhodobé práce nerůstových teoretiků a aktivistů.

ÚVOD

Globální pandemie otřásla světem, jak ho známe. Riziko nákazy, nápor na zdravotnické systémy, strategické zásobování, kontrola hranic a ochrana těch nezranitelnějších jsou otázky, s nimiž se v posledních měsících musely vypořádat vlády na celém světě. Karanténní opatření různými způsoby zasáhla do života miliard lidí. Tato krize ukázala zranitelnost a propojenost globalizovaného světa, a zásadně proměnila, jak vnímáme jeho „normální“ fungování. Kritické hlasy poukazují na to, že řada věcí, jež za normální považujeme, ve skutečnosti zapříčinila vznik současné situace. Pokud pandemie způsobila zabrzdění pomyslných kol světa, je proto na místě se ptát, jak a kterým směrem je znovu rozpohybovat. „Nevracejme se k normálu, normál byl problémem,“ je slogan, který v různých [obměnách](#)¹ udává tón [aktuálních debat](#)² o naší společné budoucnosti.

Ekonomika je v těchto diskusích jedním z nejpálčivějších témat. Chmurné vyhlídky ekonomické deprese následují šíření pandemie prakticky bezprostředně. Omezení mezinárodního obchodu, uzavření podniků a omezení práce znamená nečekané zpomalení ekonomického systému. Ztráta kupní síly, krach výroben a živnostníků, nárůst nezaměstnanosti a zadluženosti tak představují druhou vlnu krize, jež může být stejně devastující jako virová nákaza. Obavy z ekonomických dopadů tak provázejí rozhodování o karanténních opatřeních na celém světě a vlády v různých zemích volí různé strategie balancování zdravotních a ekonomických rizik. Přípravy záchranných balíčků a ekonomických nástrojů na cestu z krize pak znovu vyvolávají otázky o tom, v jakém ekonomickém systému chceme žít.

Kritici i zde poukazují na řadu problematických aspektů dřívějšího „normálu“ a vnímají nedobrovolné zpomalení celosvětové ekonomiky jako příležitost k její transformaci. Nerůstové hnutí (někdy také hnutí za ekonomický nerůst či udržitelný nerůst) je jedním z radikálních hlasů v této debatě. Zastánci nerůstu kritizují orientaci společnosti na ekonomický růst, jež vede k environmentální degradaci a sociálním nerovnostem. Za oficiální vznik tohoto myšlenkového směru se považuje první nerůstová konference, která se konala v roce 2008 v Paříži. Kritiky ekonomického růstu se ale objevují už v sedmdesátých letech dvacátého století. Podle nerůstových teoretiků a aktivistů globální pandemie jen odhaluje slabiny neoliberálního ekonomického modelu. Nerůst prosazuje kontrolované a sociálně spravedlivé snížení celkového objemu ekonomiky, doprovázené přehodnocením společenských priorit. Následující sekce shrne některé problémy stávajícího ekonomického systému, které globální pandemie odhalila. Poté představím myšlenkové kořeny nerůstu, jež na řadu těchto problémů dlouhodobě upozorňují. Druhá část studie pak nastíní možná řešení navrhovaná nerůstovým hnutím, a zmíní také příklady dobré praxe z českého prostředí.

CO ODHALILA PANDEMIE O STAVU GLOBÁLNÍ EKONOMIKY

Autoři a autorky kritičtí k neoliberálnímu ekonomickému modelu poukazují na to, že problémy, které globální pandemie způsobila, jsou umocněné aktuálním nastavením ekonomického systému. V mnoha bodech se přitom shodují s argumenty, jež už řadu let zaznívají z nerůstového hnutí. První a obecnou kritikou je, že **ekonomika se řídí imperativem růstu a zisku, namísto uspokojování lidských potřeb**. Tento hodnotový základ vytváří strukturu globální ekonomiky, jež v některých případech usnadnila šíření viru a zároveň snížila naši schopnost na pandemii reagovat. Přenos koronaviru napříč kontinenty nepochybně urychlily mezinárodní sítě dopravy a obchodu. Jak podrobněji rozeberu níže, z této globální hypermobility těží především velké nadnárodní firmy: je důsledkem jejich snahy o minimalizaci nákladů a maximalizaci zisků.

Stejná ekonomická logika pak způsobila obtíže při zvládnutí pandemie. Úsilí o maximální finanční efektivitu vedlo ve většině zemí globálního Severu k systematickému snižování veřejných výdajů a privatizaci sektorů jako je zdravotnictví. Jak ale rychlé šíření nákazy ukázalo, „efektivita“ spočívající

1 <https://www.buildbackbetteruk.org>

2 <https://www.opendemocracy.net/en/oureconomy/case-degrowth-time-pandemic>

v rozpočtových škrtech a fungování s minimálním personálem i materiálními zásobami je pro zdravotnictví naprosto nevhodná. Aktuální krize nám ukazuje, kde leží skutečné potřeby společnosti – zdravotnictví, péče, vzdělávání a výchova, zásobování potravinami, dostupné bydlení. Z ekonomického hlediska jsou tyto sektory nerentabilní, často přinášejí více výdajů než zisků. Jsou nicméně zásadní pro zabezpečení chodu společnosti, a právě proto nesmí podlehnout komodifikaci a tržní logice.

Profese, jež se v této krizi osvědčily jako klíčové, by měly být ohodnocené odpovídajícím způsobem: nejde jen o lékaře, lékařky a zdravotní sestry, ale i o prodavače a prodavačky, lidi pečující o děti, staré či postižené, zaměstnance zodpovědné za úklid a svoz odpadu, pracovníky v zemědělství, lidi zajišťující komunikaci, přepravu a distribuci. Velká část lidí pracujících v těchto odvětvích čelí nízkému ohodnocení, špatným pracovním podmínkám i nedostatečnému společenskému ocenění. Tato situace by se změnila, kdybychom práci začali hodnotit podle jejího společenského přínosu, a nikoli podle finančního zisku, jež generuje.

Za druhé lze pandemii koronaviru chápat jako varovný prst poukazující na neudržitelné **vykořisťování přírody**. Koronavirus patří mezi takzvaná zoonotická onemocnění, tedy nemoci, jež se přenáší ze zvířete na člověka. Jejich šíření je **přímým důsledkem**³ toho, jak lidé zacházejí se zvířaty, a jak svou činností ovlivňují jejich přirozené biotopy. **Průmyslové velkochovy**⁴, stejně jako lov divokých zvířat, jsou zásadními faktory při šíření nových zoonotických nemocí. Nepřímo, avšak neméně výrazně, k němu ale přispívá také devastace přírodních stanovišť skrze přímé lidské zásahy – například vysušování mokřadů, kácení lesů apod. – a jejich kolaps v důsledku klimatické změny. Tyto procesy jsou důsledkem antropocentrického chápání přírody coby „zdroje“, výrobního vstupu, případně bezplatného poskytovatele ekosystémových „služeb“ či příjemce negativních externalit ve formě znečištění a odpadu. Úzce proto souvisí s výše zmiňovaným zaměřením ekonomiky na maximalizaci finančního zisku. Současná krize nám připomíná, že nejsme pány přírodního světa, ale jeho součástí. Příroda není ekonomice „externí“ – zdravý a funkční ekosystém je podmínkou fungování jakéhokoli společensko-ekonomického uspořádání. Je proto třeba

změnit náš vykořisťovatelský postoj k přírodě ve vztah respektu a vzájemné podpory.

Stávající krize odhaluje a umocňuje hluboké **ekonomické a sociální nerovnosti**, jež se v nejextrémnější formě projevují např. jako bezdomovectví či uprchlictví. Sociálně a ekonomicky znevýhodněné skupiny jsou v aktuální situaci nejzranitelnější: nemají dostatečné podmínky k dodržování karanténních a hygienických opatření, chybí jim prostředky k obživě a případnému zvládnutí nemoci. Z povahy situace zároveň vyplývá, že tyto problémy nejsou „záležitostí někoho jiného“, ale týkají se nás všech. Odolná a soudržná společnost neodvrací zrak od těch, kteří se ocitli na jejím okraji, ale naopak se jim snaží podat pomocnou ruku. Pandemická opatření zároveň ukazují, že společenské řešení těchto problémů je možné. **Některé státy**⁵ se například rozhodly chovat ke všem lidem na svém území jako k rezidentům, bez ohledu na jejich právní situaci. Mnohá města rychle poskytla ubytovací kapacity pro **lidi bez domova**⁶. Tato opatření nepomohla jen dotyčným jedincům, ale celé společnosti – a právě takto je třeba se na společenskou solidaritu dívat.

Aktuální situace dopadla hůře na sociálně slabší vrstvy. Ukazuje nám zranitelnost lidí závislých na krátkodobých smlouvách, ať už jde o sezónní pracovníky v zemědělství, nebo lidi pracující v **kultuře**⁷. Zaměstnanci žijící „od výplaty k výplatě“ byli nuceni volit mezi zdravotními a ekonomickými riziky. Prekarizace práce a pracovní-právní vztahy neposkytující dlouhodobou jistotu či sociální zabezpečení jsou přitom přímým důsledkem orientace na zisk a minimalizace nákladů za každou cenu.

Na sociálně slabé nepoměrně více dolehne i ekonomická recese způsobená karanténními opatřeními. Stávající ekonomické uspořádání vychází z představy, že společenské a ekonomické postavení člověka závisí na jeho talentu a úsilí. Tato individualistická perspektiva opomíjí strukturální nerovnosti způsobené například místem narození, společenskou třídou a podobně. Na jejím základě ale vnímáme sociální problémy, jako je chudoba či nezaměstnanost, jako selhání jednotlivce. Z toho plyne například podezřívavost k příjemcům sociálních dávek, pohrdání nezaměstnanými, pocit nadřazenosti nad lidmi jiné národnosti apod.

3 <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/32316/ZP.pdf>

4 <https://www.youtube.com/watch?v=NOQ0cMAUN0s>

5 <https://www.schengenvisainfo.com/news/portugal-grants-migrants-and-asylum-seekers-full-citizenship-rights-during-covid-19/>

6 <https://denikn.cz/378103/experiment-ktery-se-povedl-zeny-bez-domova-kvuli-epidemii-ziji-v-hotelu-cast-se-jich-vraci-do-normalniho-zivota/?ref=suv>

7 <https://a2larm.cz/2020/04/z-opery-na-kasu-denik-hudebnice-ktou-koronavirus-pripravil-o-praci/>

Krise zviditelnila **globální vazby**, na nichž je světová ekonomika závislá. Ve světě propojeném leteckou dopravou a globální přepravou lidí a zboží nelze rizika izolovat. Uzavření hranic ve snaze o kontrolu šíření viru vede k dalším nezamýšleným důsledkům: nedostatku [námezdních pracovníků](#)⁸, nárůstu cen zboží, kolapsu firem závislých na vývozu. Tato globální síť navíc není rovným hracím polem — někteří aktéři v ní mají více vlivu než jiní, a krize opět dopadá nejhůře na ty nejslabší. Rozvojové organizace se tak například [obávají](#)⁹, že snahy o zajištění zásobování potravinami a nárůst jejich cen způsobí hladomor v potravinově slabých státech globálního Jihu. V mnoha těchto zranitelných regionech bylo tradiční samozásobitelské zemědělství vytlačeno produkcí orientovanou na export (např. pěstování kakaava, kávy či sóji na krmiva), znemožněno zhoršujícími se klimatickými podmínkami nebo zapomenuto v honbě za industrializací, urbanizací a ekonomickým růstem. Problémy, které se tvrdě promítají na lokální úrovni, jsou tak často zapletené do složité sítě globálních vlivů.

Pandemie ukazuje, v jakých oblastech může být celosvětová propojenost užitečná: v šíření informací a koordinaci opatření, v přeshraniční spolupráci při zajišťování nezbytné péče, při řešení situace lidí pobývajících na cizím území. Ukazuje ale také neblahé důsledky závislosti na mezinárodním obchodu: ztrátu soběstačnosti, netransparentnost a z ní vyplývající rizika. Namísto defenzivního plošného zavírání hranic je na místě budovat místní odolnost v oblastech důležitých pro chod společnosti — ať už jde o [potravinovou suverenitu](#)¹⁰ nebo nezávislá média.

KE KOŘENŮM (NE)RŮSTU

V předchozí sekci jsem zmínila některé neduhy současného společensko-ekonomického uspořádání, jež pandemie koronaviru zviditelnila. Jsou ale tyto problémy skutečně strukturálním důsledkem růstové ekonomiky? A co tedy vlastně znamená nerůst? Na to by měla odpovědět tato sekce.

Idea nerůstu se inspiruje řadou myšlenkových proudů a vědeckých odvětví. Jedním ze základních stavebních kamenů nerůstu je realita **biofyzikálních limitů**

pozemského ekosystému. Na omezené zásoby nerostných surovin a zároveň neúměrně rostoucí míru spotřeby mezi prvními upozornili autoři [zprávy Římského klubu](#)¹¹ z roku 1972, nazvané příznačně *Meze růstu*. Za dalšího z praotců nerůstu je považován Nicholas Georgescu-Roegen, který ve své knize *Zákon entropie a ekonomický proces* (1971) popsal fyzikální limity ekonomického růstu podle [zákonů termodynamiky](#)¹²: neobnovitelné materiální zdroje jsou procesem výroby postupně a nevratně degradovány, a lidská ekonomika je tak omezená vyčerpáním jejich zásob.

Otázku spotřeby neobnovitelných zdrojů a nosné kapacity planety od sedmdesátých let sledovala řada environmentálních studií. Pozorované ukazatele se liší. Jedním ze způsobů vymezení planetárních limitů je koncept *bezpečného operačního prostoru pro lidstvo*, jenž v roce 2009 navrhl [Johan Rockström a kolegové](#)¹³, a jenž sleduje devět dimenzí: změnu klimatu, ztrátu biodiverzity, cyklus dusíku a fosforu, ubývání ozónové vrstvy, spotřebu sladké vody, okyselení oceánů, využití půdy, chemické znečištění a aerosoly v atmosféře. Jiní autoři (např. [Christian Kerschner](#)¹⁴) sledují dostupnost zdrojů skrze vrchol neboli zlom v jejich těžbě — často se hovoří např. o ropném zlomu, stejný mechanismus, tedy dosažení maxima těžby a postupné vyčerpání rezerv, se ale týká i dalších surovin. Bez ohledu na konkrétní metodiky a ukazatele lze princip biofyzikálních limitů shrnout jednoduše podle citátu připisovaného Kennethu Bouldingovi: „Každý, kdo věří, že exponenciální růst může v konečném světě pokračovat donekonečna, je buď blázen, nebo ekonom.”

Argumenty z oblasti ekologie samozřejmě umožňují různé návrhy řešení. Propagátoři tzv. zeleného růstu (jenž se implicitně předpokládá i v diskurzu udržitelného rozvoje) například věří, že nové technologie zvýší efektivitu výroby a umožní tak růst bez vyčerpání zdrojů. Proti těmto nadějím nicméně mluví tzv. Jevonsův paradox, který ukazuje, že zvýšení efektivity dané technologie zvyšuje poptávku po ní, a tím v důsledku vede k vyšší, nikoli nižší spotřebě. Typickým příkladem jsou LED zářivky, které jsou výrazně účinnější než žárovky — tato úspora ale vede k tomu, že se svítí více, a výsledná spotřeba elektřiny je tak paradoxně vyšší. Na tento a další problémy zeleného růstu

8 <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2020/apr/16/western-europe-food-east-european-workers-coronavirus>

9 <https://reliefweb.int/report/world/new-irc-data-shows-covid-19-brings-increased-food-prices-hunger-and-economic-distress>

10 <https://potravinovasuverenita.cz/deklarace/>

11 <https://clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/>

12 https://is.muni.cz/th/sebz4/Eva_Frankova_DP.pdf

13 <https://www.stockholmresilience.org/research/planetary-boundaries.html>

14 <https://nerust.wordpress.com/tag/ropny-zlom/>

upozorňují ve své [studii](#)¹⁵ Timothée Parrique a kolegové. Jejich výzkum ukazuje, že absolutní decoupling — tedy situace, kdy ekonomika roste, ale spotřeba surovin a energie nikoli — není realistickým scénářem. Nerůst, tedy snížení materiálních a energetických toků doprovázené snížením výroby a spotřeby, je tak podle autorů jediným způsobem, jak zajistit udržitelný život na Zemi.

To vyžaduje poměrně radikální změnu. Stávající ekonomický systém má totiž **růstový imperativ** zakotvený ve své podstatě. Souvisí s procesem vytváření a multiplikace peněz a na něj navázanou akumulací kapitálu. Jak [popisuje](#)¹⁶ Naďa Johannisová, peníze v aktuálním systému vznikají formou [dluhu](#)¹⁷. Banky využívají vklady svých klientů k dalším půjčkám, aniž by je odečetly ze svého konta (tzv. multiplikovaná expanze depozit). Peníze se tak uměle „množí“, čemuž dále napomáhá mechanismus [úroku](#)¹⁸: dlužníci musí bance vždy vrátit o něco více, než si půjčili. Na globální úrovni se tak mechanismus tvorby peněz spolupodílí na systémovém tlaku na ekonomický růst. Rostoucí finanční zásoba tlačí na expanzi výroby — v opačném případě by peníze ztratily svou hodnotu. Dlužníci jsou navíc nuceni k expanzi produkce, aby splatili úvěr. Na růst ale tlačí i legislativa ustavující ekonomické subjekty — například akciové společnosti musí ze zákona usilovat o maximalizaci zisku pro své podílníky a akcie se zhodnocují s růstem aktiv firmy. Ekonomický růst tak připomíná vlak, který se řítí do záhuby, ale je těžké z něj vyskočit. Ne nadarmo se hovoří o tzv. **závodu ke dnu**, tedy výše zmiňovanému mechanismu, v němž se firmy snaží stlačit náklady na výrobu na naprosté minimum. To často vede k přesunu výroby do zemí s levnější pracovní silou, výhodnějšími daňovými podmínkami či laxnější environmentální a pracovní-legislativou. Zdánlivě nevinná snaha o zvýšení efektivity tak vede k vykořisťování přírody i lidí a prohlubování lokálních i globálních nerovností. Tento boj o přežití činí ve výsledku ekonomiku nestabilní a náchylnou ke krizím. Jak [nedávno upozornil](#)¹⁹ Dennis Meadows, jeden z autorů zmiňované studie *Meze růstu*, důraz na efektivitu snižuje resilienci ekonomického systému. Zatímco zvyšování efektivity ve smyslu minimalizace nákladů často zahrnuje specializaci, výrobu ve větším objemu a rušení (zdánlivě) nadbytečných rezerv a pojistek, resilience znamená schopnost pružně

reagovat na výpadek konkrétního vstupu a přizpůsobit možnosti výroby. Stávající ekonomický systém přitom oceňuje efektivitu měřenou ušetřenými finančními náklady, ale nikoliv dlouhodobou udržitelnost systému a jeho odolnost vůči náhlým zlomům. Honba za ziskem a výsledná nestabilita tak není manýrou „zlých korporací“, ale vyplývá ze strukturálního nastavení současné ekonomiky.

Situaci nezlehčuje to, že se ekonomický růst často zaměřuje s **pokrokem či rozvojem**. Ekonomický růst, měřené indikátory jako je hrubý domácí či národní produkt, vnímáme jako ukazatel blahobytu. Málo přitom přemýšlíme o tom, co skutečně roste, a nakolik to k blahu společnosti přispívá. K nárůstu HDP napomáhá třeba zbrojení, provozování hracích automatů nebo výstavba a obnova po živelných pohromách. Naopak hodnoty jako čas strávený s blízkými nebo procházka nádhernou přírodou jsou ekonomickým ukazatelům neviditelné. Okřídlené pořekadlo, že štěstí si za peníze nekoupíš, je přitom vědecky podložené. Jev známý jako Easterlinův paradox [dokládá](#)²⁰, že od určité úrovně ekonomického blahobytu nepřináší nárůst HDP vyšší pocit životní spokojenosti. Jinak řečeno, méně majetným (lidem či státům) může malé zbohatnutí pomoci k vyšší spokojenosti (ačkoli i to je [diskutabilní](#)²¹), relativně bohatým ale nikoli. Honba za ekonomickým růstem tak není společensky opodstatněná, zejména vezmeme-li v potaz výše uvedené negativní dopady růstu. Představa, že každá generace se bude mít lépe než ta předešlá, tak reálně ohrožuje samotné možnosti existence budoucích generací.

V této souvislosti je důležité vysvětlit, že nerůstové hnutí není a priori zaměřené na snižování HDP. Snižování spotřeby surovin a energií je nezbytné z hlediska environmentální udržitelnosti ekonomiky. Mimo to jde ale především o přehodnocení toho, co skutečně potřebujeme ke spokojenému životu, a jak tyto potřeby můžeme zabezpečit pro všechny členy společnosti. Pokud zastánci nerůstu hovoří o „zmenšení“ ekonomiky, druhým dechem dodávají, že tento proces musí proběhnout **demokratickým a sociálně spravedlivým způsobem**. Vedle vědomí ekologických mezí je myšlenka nerůstu silně ukotvená v idejích sociální spravedlivosti, post-rozvoje a feminismu. Tyto přístupy spojuje citlivost vůči stávajícím nerovnostem a vědomí toho, že ekonomické,

15 <https://mk0eeborgicuyptuf7e.kinstacdn.com/wp-content/uploads/2019/07/Decoupling-Debunked.pdf>

16 <http://sedmagenerace.cz/o-bankach-penezich-a-zaludnostech-exponencialniho-rustu/>

17 https://www.youtube.com/watch?v=_aEQX0sbEzQ

18 <http://novyprostor.cz/clanky/443/nekdo-musi-zbankrotovat>

19 <https://www.chelseagreen.com/2020/limits-to-growth-covid-epidemic/>

20 <http://glopolis.org/wp-content/uploads/soubory/udrzitelny-nerust.pdf>

21 <https://www.degrowth.info/en/catalogue-entry/money-and-subjective-well-being/>

environmentální a další krize nedopadají na všechny stejnou měrou.

Post-rozvojové perspektivy v nerůstu zdůrazňují zejména solidaritu mezi globálním Severem a Jihem. Ekonomický boom tzv. vyspělých zemí často historicky vznikl na úkor bývalých kolonií, a mechanismy vykořisťování mnohdy přežily i do současnosti, kdy se projevují jako jednostranně výhodný dovoz důležitých surovin, zábory půdy nebo likvidace původních biotopů a obyvatel v zájmu globální ekonomiky. Mezi mnohé příklady těchto nerovností patří třeba environmentálně i sociálně problematická těžba surovin jako je zlato, diamanty či koltan; devastace pralesů za účelem pěstování exportních plodin; outsourcing výroby do montoven s nelidskými pracovními podmínkami nebo masivní znečištění životního prostředí posvěcené slabými vládami usilujícími o přízeň nadnárodních korporací. Na státy globálního Jihu nepoměrně silněji dopadají důsledky klimatické krize a environmentální degradace, jež převážně zapříčinil ekonomický rozvoj globálního Severu. Zatímco tak nerůst v zemích globálního Severu vyžaduje snížení spotřeby, v kontextu globálního Jihu jde především o narovnání dosud nespravedlivých vztahů a nahrazení západních představ o rozvoji a pokroku větší autonomií a rovnoprávností.

Důraz na **sociální spravedlnost** na lokální úrovni reflektuje, že snaha o environmentální udržitelnost nesmí být na úkor udržitelnosti společenské. Jinými slovy je třeba zajistit, aby snížení energetické a materiální náročnosti ekonomiky neohrozilo zranitelné členy společnosti. Namísto plošných opatření tak nerůst prosazuje principy redistribuce a solidarity, jež by měly zajistit důstojné životní podmínky pro všechny. Zastánci nerůstu přitom opět reflektují stávající nerovnosti, kdy environmentální problémy výrazněji dopadají na znevýhodněné skupiny obyvatel. I v českém prostředí je zjevné, že znečištění prostředí způsobené těžbou či špinavou energetikou zpravidla více postihuje méně majetné vrstvy společnosti, zatímco zisky z těchto odvětví a s nimi spojený politický vliv plynou někomu jinému. Nerůstová společnost by měla tyto nerovnosti narovnat. Inkluzivní a sociálně orientovaný étos se projevuje i v politické rovině: nerůstové politiky jsou sice bezmála revoluční, musí ale být implementované demokratickou formou, nikoli diktátorským nařízením shora.

Konečně stojí za zmínku inspirace **feminismem**, jež se v nerůstu projevuje mimo jiné skrze zvláštní pozornost věnovanou tzv. reprodukční sféře. V ekonomickém slova smyslu je reprodukce jakousi základnou umožňující

(tržní) produkci. Zjednodušeně řečeno do ní patří péče o tělesné a duševní blaho člověka, které v praxi často spojujeme s tzv. domácími pracemi. Jde o přípravu jídla, hygienu, péči o děti, staré a nemocné, udržování dobrých vztahů a psychické pohody, péči o domov a okolní prostředí. Feminismus se těmito tématy zabývá proto, že často nepoměrně závisí na neplacené práci žen. V obecné rovině jde o hodnoty, jež jsou důležité pro spokojený život, ale neviditelné pro ekonomické ukazatele zaměřené na finanční zisk. Nerůst pak usiluje jednak o „zviditelnění“ a vyšší (ne nutně finanční) ocenění těchto aktivit, a zároveň o spravedlivé sdílení práce, které zajištění reprodukce vyžaduje. Mimo to si nerůst z feminismu bere princip rovnosti všech lidí bez ohledu na gender a sexuální orientaci, odmítá ovšem i etnickou a další diskriminaci.

Shrnuto, nerůst znamená demokratické a kontrolované snížení produkce a spotřeby za účelem zabezpečení sociální spravedlnosti a ekologické udržitelnosti. Provokativní a na první pohled možná trochu negativní slovo „nerůst“ (v anglické literatuře *degrowth*, francouzsky *décroissance*) si hnutí zvolilo záměrně coby explicitní odmítnutí současné fascinace ekonomickým růstem. Jak ale už bylo řečeno, hlavním cílem nerůstu není jen snížení *kvantity*, ale především zaměření na *kvalitu* života, z níž pak pokles HDP vyplývá jako vedlejší efekt. Navzdory kategorickému heslu *nerůst* tak nerůstové vize počítají s růstem v mnoha oblastech: vzdělávání, kultura, péči o lidi a přírodu, množství volného času, pospolitosti a spokojenosti. Z definice nerůstu také vyplývá jeho **zásadní odlišnost**²² od ekonomické recese: ačkoli z hlediska ekonomických indikátorů mohou obě situace vypadat podobně, v případě nerůstu jde o dobrovolný a demokraticky řízený proces, jež neohrožuje důstojnost a kvalitu života, zatímco ekonomická recese probíhá samospádem a má drastické dopady na lidský blahobyt. Odlišnost nerůstu od negativního růstu v růstové založené ekonomice, již dobře ilustruje obrázek slona a hlemýžďe, je třeba mít na paměti také při přemýšlení o ekonomických krizích a transformacích.

Zdroj: *degrowth.info*, překlad autorka

22 <https://ourworld.unu.edu/en/their-recession-is-not-our-degrowth>

NERŮSTOVÁ ŘEŠENÍ A AKTUÁLNÍ DISKUSE

Globální pandemie odhalila problematické rysy stávajícího ekonomického systému a zároveň sama o sobě změnila fungování globální ekonomiky. Tato do jisté míry bezprecedentní situace se tak jeví jako vhodná ke společensko-ekonomické transformaci. Jak by mělo být zřejmé z předchozích dvou sekcí, řada ekonomických neduhů, jež se v aktuální krizi projevila, vyplývá ze samotné povahy systému orientovaného na růst a maximalizaci zisku. Tytéž mechanismy jsou pak dlouhodobě předmětem nerůstové kritiky. Ačkoli nerůst není koherentním balíčkem univerzálních opatření, jeho zastánci v posledních desetiletích přišli s řadou nápadů na jinou organizaci ekonomiky. Právě ty se teď snaží představit vládám uvažujícím o vhodných krocích.

Vůbec první reakcí, která z řad nerůstového hnutí na jaře 2020 zazněla, bylo jasné [vymezení se](#)²³ vůči aktuálnímu útlumu ekonomického života: toto není nerůst, který prosazujeme! Karanténní opatření sice celosvětově zpomalila výrobu a snížila spotřebu, což se projevilo na nižší míře emisí a znečištění. Stalo se tak ale chaotickým a drastickým způsobem a za utrpení mnoha lidí. Nerůstoví autoři na webovém portálu degrowth.info a dalších médiích se proto distancovali od optimistického chápání pandemie coby odlehčení planetě. Redakce degrowth.info situaci [označila](#)²⁴ za „příklad toho, proč je nerůst potřeba; dokládá totiž neudržitelnost a křehkost našeho způsobu života. Reakce na koronavirus zároveň ukázala, že nerůst je možný, protože společnost (a stát) projevila schopnost dramaticky změnit svoje fungování v reakci na zásadní krizi.“ Následující sekce představí některé paralely mezi reakcemi na pandemii a nerůstovými návrhy, a další možné inspirace. Vychází přitom z několika [prohlášení](#)²⁵ a [doporučení](#)²⁶ vydaných během posledních měsíců mezinárodní nerůstovou komunitou.

SOLIDARITA, SPOLUPRÁCE, VZÁJEMNÁ POMOC

Navzdory karanténním opatřením pandemie vyvolala mobilizaci solidarity napříč společnostmi. Spontánně vznikly skupiny vzájemné podpory a sousedské pomoci, které se zapojily do různých činností od nakupování

potravin a léků přes výrobu a distribuci roušek až po doučování na dálku, hlídání dětí či prevenci osamělosti. [Bleskový průzkum](#)²⁷ agentury Behavio už v březnu ukázal, že do nějaké formy pomoci se zapojila polovina Čechů, a podobnou situaci popisují i zahraniční média. Do nezištné pomoci a spolupráce se pustili i firmy a živnostníci. Úsilí inženýrů a designérů pomohla rychlé výrobě ochranných a zdravotnických pomůcek, technologické a vědecké kapacity se napnuly pro testování nákazy a studium šíření viru. Sociální služby a neziskový sektor ve spolupráci s místními samosprávami rychle našly způsoby, jak ochránit ohrožené skupiny obyvatel. Zavřené restaurace darovaly nebývalé množství jídla potravinovým bankám, prázdné hotely mohli využít lidé bez domova.

Všechny tyto příklady dokládají, že lidé nejsou ve své většině chladnokrevní individualisté soupeřící o maximalizaci vlastního prospěchu, jak předpokládá mainstreamová ekonomie, ale že se dokážou nezištně spojit pro dosažení společného cíle. Svěpomocné a komunitní iniciativy ukazují překvapivé možnosti sebeorganizace a autonomního rozhodování bez účasti vlády (a v některých případech snad i vládě navzdory). Tentýž duch solidarity, spolupráce a aktivní participace pro dosažení všeobecného blaha je stěžejní pro společnost orientovanou na kvalitu života namísto ekonomického růstu. Je proto důležité tuto schopnost společenské mobilizace přenést ze situací bezprostředního ohrožení do našeho běžného fungování. V oblasti veřejných politik to může znamenat například podporu neformálních sousedských iniciativ a občanského sektoru, jakož i vytvoření vhodných podmínek pro (eko-)sociální podniky, (sociální) družstva, B-korporace a další typy firem, jež se nechtějí zaměřovat pouze na ekonomický zisk.

EKONOMIKA PODPORUJÍCÍ ŽIVOT

Hlavním principem, který se v nerůstových doporučeních objevuje v řadě různých obměn, je postavit potřeby lidí a přírody do středu ekonomického systému. Namísto ekonomického růstu a samoučelné výroby musí být cílem veškerého úsilí rozkvět lidského i mimolidského života. Koronavirová krize nám připomněla, které sektory hospodářství jsou skutečně důležité. To je třeba vzít v potaz při plánování

23 <https://www.degrowth.info/en/2020/04/this-isnt-the-type-of-downscaling-that-degrowth-thinkers-have-in-mind/>

24 <https://nerust.wordpress.com/2020/04/05/pohled-nerustu-na-koronavirovou-krizi-redakce-degrowth-info/>

25 <https://www.degrowth.info/en/2020/04/feminist-degrowth-collaborative-fada-reflections-on-the-covid-19-pandemic-and-the-politics-of-social-reproduction/>

26 <https://nerust.wordpress.com/2020/05/14/otevreny-dopis-nerust-nove-koreny-pro-ekonomiku/#more-316>

27 https://www.irozhlaz.cz/zpravy-domov/behavio-pruzkum-krize-covid-koronavirus-nouzovy-stav-karantena-rouskey-babis_2003210722_jab

ekonomických politik. Sektory, jež zabezpečují základní lidské potřeby — přístup k dostupnému bydlení, zdravotní péči, vzdělání, potravinám a základnímu materiálnímu zabezpečení — je třeba posílit, stejně jako činnosti pečující o dlouhodobou udržitelnost života na Zemi. Destruktivní ekonomické aktivity, jako je těžba fosilních paliv, zbrojní výdaje či reklama, je naopak vhodné redukovat.

Jedním z nerůstových návrhů, jež může přeorientování ekonomiky umožnit, je **ekologická daňová reforma**. Jejím principem je zdanění spotřeby fosilních paliv a znečišťujících praktik či celých odvětví. Zároveň předpokládá snížení zdanění lidského úsilí — práce, výzkumu a podobně (to je také v souladu s nerůstovým pohledem na práci, který představím níže). Ekologické zdanění tedy neznamená celkové navýšení daňové zátěže, ale jen její přesunutí v souladu se společenskými prioritami a environmentální udržitelností. Tímto principem by se zároveň mělo řídit i rozdělování veřejných peněz. Finance získané z ekologických daní (a z dalších opatření, viz dále) by měly poskytnout prostředky pro financování veřejně prospěšných oblastí jako je zdravotnictví, sociální služby či školství. Tato odvětví, jež se během krize ukázala jako klíčová, dlouhodobě trpí rozpočtovými škrty i ztrátou společenské prestiže. Potlesk pro pracovníky ve zdravotnictví je hezkým gestem, nesmí ale zůstat jen u něj. Naopak vládní dotace do projektů, které vedou k devastaci našeho společného prostředí, a z nichž těží jen hrstka bohatých, jsou nepřijatelné, stejně jako [podpora firem se sídly v daňových rájích](#)²⁸.

Z podobného principu jako ekologická daň vychází návrhy na vyšší zdanění či celkovou **redukcí reklamy**. Tato opatření mají jak environmentální, tak sociální funkci. Cílem reklamy je umělé vytváření „potřeb“, které v lidech vzbuzuje pocit nedostatečnosti a nespokojenosti a motivuje vyšší spotřebu, a s ní související environmentální degradaci. Redukce reklamy by znamenala výraznou úsporu energie, materiálů a lidské práce a kreativity, jež lze potenciálně využít lépe. Kromě toho by pomohlo zbavit veřejný prostor vizuálního smogu. K zákazu reklamy už přistoupila řada [světových měst](#)²⁹, např. Grenoble či São Paulo. Vyšší zdanění reklamy také může sloužit jako zdroj veřejných příjmů.

Dalším krokem k zajištění skutečných lidských potřeb je **efektivní využívání budov a zjednodušení přístupu k bydlení**. Nová výstavba je často motivovaná investičními zájmy a neposkytuje dostupné bydlení, zatímco řada budov chátrá z důvodů finanční spekulace či nevyjasněných majetkových poměrů. Karanténní opatření nám připomněla, že bydlení je třeba chápat jako lidské právo, nikoli jako tržní luxus. Tento sektor proto vyžaduje zásah veřejné správy a podporu sociálního a v širším slova smyslu dostupného bydlení. Někteří autoři [v této souvislosti](#)³⁰ hovoří také o nutnosti **regulace masového turismu**, jež v řadě měst ohrožuje místní bytové fondy a celkově přispívá k neudržitelné spotřebě, dopravnímu znečištění, gentrifikaci a devalvaci místních kultur.

OCENĚNÍ PÉČE A REPRODUKCE, PŘEHODNOCENÍ PRÁCE A HODNOTY

Zatímco výroba orientovaná na ekonomický zisk během pandemie zpomalila či utichla, tato krize odhalila, nakolik společnost spoléhá na mnohdy skrytou a téměř vždy neocenenou oblast sociální reprodukce. Přesunutí velké části společenských aktivit do domácí sféry zviditelnilo a zároveň také [navýšilo](#)³¹ množství neplacené práce, která se v domácnostech odehrává: od výchovy a vzdělávání dětí přes péči o domov až po psychickou podporu. Tato práce dopadá [nepoměrně více na bedra žen](#)³², a její hodnota je pro ekonomické ukazatele neviditelná. Ekonomické a sociální politiky musí zohlednit nepostradatelnou roli práce v domácnosti, a usnadnit sdílení této práce. Mezi praktické nerůstové návrhy směřující k vyvážení produktivních a reprodukčních ekonomických rolí patří idea základního příjmu či [zkrácení pracovní doby](#)³³.

Myšlenka **základního příjmu** vychází z uvědomění, že společenský přínos jedinců nelze odvozovat pouze od jejich placeného zaměstnání. Živobytí jednotlivců proto nelze zakládat výhradně na placené práci. Naopak je třeba ekonomiku a sociální systém nastavit s porozuměním tomu, že i lidé bez placeného zaměstnání jsou pro fungování společnosti stěžejní, například pokud svůj čas věnují péči o rodinu, širší společenství či životní prostředí. Citlivě nastavená politika základního příjmu by mohla nahradit těžkopádný aparát sociálních dávek, jenž

28 <https://www.businessinsider.nl/coronavirus-companies-tax-havens-banned-denmark-poland-bailout-2020-4>

29 <https://www.theguardian.com/cities/2015/aug/11/can-cities-kick-ads-ban-urban-billboards>

30 <https://centreforspaceplacesociety.com/2020/03/27/degrowth/>

31 <https://www.theatlantic.com/international/archive/2020/03/feminism-womens-rights-coronavirus-covid19/608302/>

32 <https://globalwomensstrike.net/open-letter-to-governments-a-care-income-now/>

33 <https://www.bbc.com/worklife/article/20190802-how-shorter-workweeks-could-save-earth>

příjemce staví do role žebráků či příživníků. Konkrétní fungování základního příjmu je předmětem mnoha debat a [experimentů](#)³⁴ – hovoří se např. o jeho zavedení pro vybrané skupiny obyvatel nebo podmínění vykonáváním veřejně prospěšných aktivit. Jedním z [nejnovějších návrhů](#)³⁵ v tomto směru je „care income“, tedy příjem pro lidi pečující o další členy společnosti nebo o životní prostředí, jež by napomohl společenskému (d)ocenění těchto aktivit a snížil stávající ekonomické nerovnosti, jako jsou nižší platy a důchody lidí zabývajících se neplacenou péčí.

Dosavadní experimenty se základním příjmem ukazují, že nesnižuje ochotu lidí pracovat – to ostatně dokládají i dobrovolnické aktivity během pandemie. Základní finanční stabilita může naopak vést k poklesu negativních jevů, jež často ekonomickou nejistotu provázejí, jako jsou závislosti či psychické potíže. V souvislosti s financováním základního příjmu se nejčastěji zvažují kombinace ekologické a progresivní daně, [zdanění mezinárodních kapitálových transakcí](#)³⁶ a větší kontrola daňových rájů nebo nastavení limitu pro maximální příjem, jež by zároveň pomohlo snížení ekonomické nerovnosti. Důležitým principem je, aby základní příjem zohlednil potřeby lidí, pro něž bude příjmem jediným, například důchodců či lidí s postižením.

Zkrácení pracovní doby a legislativní a daňové zjednodušení **sdílení pracovních míst** by umožnilo lepší rovnováhu mezi pracovním a osobním životem, a pomohlo by vytvořit dostatek společensky prospěšných míst pro lidi, jež finanční nouze nutí do výkonu [povolání bez hlubšího smyslu](#)³⁷, často za prekarizovaných podmínek. Přehodnocení toho, jaká práce je společensky hodnotná, znamená zajištění důstojných podmínek, stabilních pracovních-právních vztahů a odpovídajícího ohodnocení zaměstnanců v klíčových odvětvích, včetně rovného odměňování mužů a žen. Kratší pracovní doba a garantovaný základní příjem jsou odpovědí na riziko nezaměstnanosti, jimž se často obhájí zachování environmentálně škodlivých provozů. Nerůstová transformace počítá také s rekvalifikací pro pracovníky v destruktivních průmyslových odvětvích a s nárůstem zaměstnanosti v jiných, společensky a environmentálně příznivých sektorech – ať už jde o nové obory jako obnovitelná energetika či zateplování budov, nebo stávající oblasti péče, zdravotnictví a školství, jež mají pracovníků nedostatek.

PŘÍRODA JAKO ZÁKLADNA SPOLEČNOSTI A EKONOMIKY

Jedním z principů, který se vine řadou nerůstových návrhů, je chápání přírody nikoli jako externího zdroje surovin, ale jako základny umožňující veškerý život na planetě. Stávající krize nesmí zastínit přetrvávající environmentální problémy a odsunout ekologická opatření na druhou kolej. Postupující klimatická krize do budoucna hrozí stejnými, ne-li závažnějšími narušeními každodenního života. Zmírnění klimatické změny přitom vyžaduje ekonomickou transformaci. Nabízí se proto environmentální ohledy integrovat do pandemických opatření. V praxi to znamená například podmínit vládní podporu firem environmentálními závazky jako je snížení znečištění či adaptace čistších technologií.

Kromě výše zmiňované ekologické daně, jež by „zdražila“ environmentálních škody, emise CO₂ nebo také jadernou energetiku, navrhuje zastánci nerůstu nastavit absolutní **environmentální limity**, jež by vzaly v potaz nejen domácí výrobu, ale i dovoz zboží z jiných států. Závazky by se mohly týkat emisí skleníkových plynů, těžby nerostných surovin ale i spotřeby vody a zástavby půdy. U zvláště devastujících způsobů těžby pak navrhuje úplná moratoria a zastavení budování nové infrastruktury. Výroba by měla využívat především obnovitelné zdroje, předcházet vzniku odpadu a uzavírat cyklus materiálů a energií.

Klíčovou otázkou pro nerůstový přechod je zemědělství. Je třeba upustit od industriální produkce potravin, jež je závislá na fosilních zdrojích, produkuje emise skleníkových plynů a vede k úpadku biodiverzity, degradaci orné půdy, kontaminaci vody i ovzduší. Tuto formu zemědělství je nutné [nahradit](#)³⁸ **agroekologickými přístupy**, jež integrují ochranu biodiverzity a krajiny, a umožňují udržitelnou a místně ukotvenou produkci potravin. Pokud pandemie vyvolala nárůst zájmu o biopotraviny a přímý prodej od zemědělců, dlouhodobá podpora podobných potravinových systémů vyžaduje změnu zemědělských politik a dotačních schémat.

S environmentální oblastí souvisí, ale zároveň ji přesahuje myšlenka **ekonomické lokalizace**, v níž výroba co možná nejvíce využívá místní zdroje (jak materiálové, tak lidské, případně finanční) a cílí především na uspokojení místních potřeb. (Re)lokalizace, prosazovaná

34 <https://basicincome.org/news/2017/10/overview-of-current-basic-income-related-experiments-october-2017/>

35 <https://report.gndforeurope.com/>

36 <https://sedmagenerace.cz/co-je-za-ni-tobinovou-dani/>

37 <https://a2larm.cz/2013/09/prace-na-hovno/>

38 <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewipwIcm1-DqAhVC3aQKH45D8MQFjAAegQIBhAB&url=https%3A%2F%2Fdiainet.unirioja.es%2Fdescarga%2Farticulo%2F6809463.pdf&usq=AOvVaw0ICXs-YDYDWIXcvjA6l4-R>

např. jedním z hlavních nerůstových myslitelů Sergem Latouche, přitom neznamená absolutní uzavřenost, ale spíše soběstačnost v oblastech, v nichž je to žádoucí a možné. Podpora [lokálních ekonomik](#)³⁹ znamená méně dopravy, větší transparentnost, nezávislost na globálních kapitálových tocích a tím i větší bezpečnost. Vedlejším efektem místně ukotvených ekonomik je pak podpora zaměstnanosti, solidarity a zapojení lidí do rozhodování.

KONVIVIÁLNÍ TECHNOLOGIE

Ne každý technologický pokrok přispívá k blahobytu. Digitální komunikační technologie během pandemie výrazně usnadnily život bohatším částem světa. Rozmach práce na dálku a celkový nárůst užívání virtuálních platforem ale zároveň otevřel dosud nedořešené otázky v oblasti soukromí a nakládání s osobními daty. Technologizace společnosti navíc znevýhodňuje ty, kdo k nejnovějším výtvarným nástrojům nemají přístup, a naopak dává nevídanou moc těm, kdo tyto technologie vlastní či kontrolují. Technologický vývoj je proto třeba doprovázet společenskou reflexí, veřejnou kontrolou a výchovou k informační gramotnosti.

Zatímco výše nastíněné vize zeleného růstu technologický pokrok vnímají jako veskrze pozitivní, nerůst se k němu staví zkoumavě. Pro posouzení společenské prospěšnosti může z nerůstové literatury sloužit koncept **konviviální technologie**. Pojem konviviality definuje Ivan Illich, jeden z praotců nerůstu, jako osobní svobodu realizovanou v rámci vzájemné propojenosti. V češtině se mu blíží slova jako pospolitost či sdílená pohoda. Konviviální technologie jsou pak ty, jež tuto pospolitost podporují. Jejich [základní principy](#)⁴⁰ definuje práce Andrey Vetter: fungují v respektu k vzájemné propojenosti lidí a přírody, jsou všeobecně dostupné a umožňují adaptace na různá měřítka a způsoby použití. Jinými slovy, jednoduchá větrná turbína, kterou lze snadno vyrobit z lokálně dostupných či recyklovaných materiálů a která slouží zásobování domácnosti elektřinou, je konviviální technologií. Masivní větrný park zbudovaný na umělém ostrově v moři už méně.

DEMOKRACIE A POLITICKÁ PARTICIPACE

V uplynulých měsících provedly i jinak spíše pravicově orientované vlády výrazné zásahy do fungování

ekonomiky a společnosti. Mimořádné vládní intervence byly vedené vědomím akutního ohrožení. Tato situace otevírá příležitost se zamyslet nad významem demokracie a rolí národních vlád i nadnárodních uskupení. Je třeba vrátit vládám jejich funkci v zastupování a zajišťování blahobytu občanů. Zprvu je na čase přehodnotit cíle vládních intervencí. Škrty ve veřejných výdajích zdůvodněné finanční krizí roku 2008 tvrdě dopadly na sociálně slabé, a jejich důsledky ve veřejných odvětvích jako je zdravotnictví a pečovatelské služby pociťuje v tuto chvíli celá společnost. Z této zkušenosti je třeba se poučit a finanční podporu a oddlužení v budoucnu směřovat v první řadě občanům a veřejnému sektoru, nikoli soukromým hráčům usilujícím především o maximalizaci zisku. Řada nerůstových prohlášení z poslední doby tak navrhuje **dluhovou amnestii** a dočasně [pozastavení](#)⁴¹ vymáhání splátek či nájemného, jež by odlehčilo zejména pracujícím a drobným živnostníkům.

Ke smysluplnějšímu rozhodování by mohlo napomoci **zrušení HDP coby indikátoru ekonomického rozvoje** a obecněji ústup od finančně vyjádřené efektivity coby měřítka hodnoty. Jako vhodnější se jeví ekonomické aktivity poměřovat skrze jejich společenský a environmentální přínos (třeba pomocí indikátorů jako [Index šťastné planety](#)⁴², [Index lidského rozvoje](#)⁴³, [Hrubé domácí štěstí](#)⁴⁴ aj.) nebo naopak skrze jejich ekologickou a společenskou „cenu“ — tedy např. materiálovou a energetickou náročnost, vliv na zaměstnanost a podobně.

Mají-li vlády skutečně hájit zájmy svých občanů, musíme **omezit politickou moc korporací a finančního sektoru**. Dosud prakticky nezpochybnovaný princip volného pohybu kapitálu dává korporacím velkou moc při nastavování environmentálních standardů, pracovních podmínek a dalších legislativních opatření. Také u řady nerůstových opatření (ekologická daň, zkracování pracovní doby apod.) hrozí státům ztráta konkurenceschopnosti na globálním poli — vlivné firmy se zkrátka přesunou jinam a domácí produkci převálcuje (zdánlivě) levnější zboží z dovozu. V tomto směru je třeba usilovat o jednotu v rámci nadnárodních celků, případně vnitrostátní opatření doplnit také regulací mezinárodního obchodu.

Tyto globální úvahy zároveň v nerůstovém hnutí doplňuje důraz na místně ukotvené rozhodování

39 <https://www.youtube.com/watch?v=tlSqAOLPy1s>

40 <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652617304213>

41 <https://5demands.global/nopaying/>

42 <https://www.svetaznalec.cz/mapa-indexu-stastne-planety/>

43 https://www.enviwiki.cz/wiki/Index_lidsk%C3%A9ho_rozvoje

44 <https://stastnecesko.cz/hrube-domaci-stesti/>

založené na principech subsidiarity, sebeorganizace a demokratické participace. Řadu praktických nerůstových opatření lze ostatně přijmout například na úrovni [města](#)⁴⁵ nebo i menší obce. Nerůstoví autoři zdůrazňují, že v současné době je třeba se mít na pozoru před zneužíváním úřední moci a autoritářskými tendencemi. Opatření jako sledování pohybu občanů, uzavírání hranic nebo omezení práva shromažďování se v demokratické společnosti nesmí stát novou normou. Spravedlivá socio-ekonomická transformace znamená, že všichni lidé mají možnost se podílet na rozhodnutích, jež ovlivňují jejich životy. Zvláštní úsilí je třeba vyvinout k zajištění skutečné participace menšin a znevýhodněných skupin. Společenská pravidla nelze nastavovat jen hlasem většiny, ale je třeba v nich pamatovat na rovná práva všech. Politická rozhodnutí se musí řídit principem spravedlnosti a solidarity, a to i napříč národnostmi, etniky, rody a generacemi.

HLEDÁNÍ ČESKÉHO NERŮSTU

České nerůstové hnutí je na první pohled poměrně skromné, přesto lze u nás najít řadu iniciativ, které se buď k nerůstu hlásí, nebo — a takových je víc — s jeho principy implicitně souzní. Zárodky českého nerůstu lze vystopovat do doby po roce 2010, kdy se jakýmsi místním ohniskem stala Katedra environmentálních studií brněnské Masarykovy Univerzity, přesněji práce ekologických ekonomek Nadi Johanisové a Evy Fraňkové, jež na tomto pracovišti působí. Tato česká „buňka“ se rychle zapojila do mezinárodních nerůstových debat, a principy nerůstu představila jak v [odborných](#)⁴⁶, tak i v populárních ([A2](#)⁴⁷, [Sedmá generace](#)⁴⁸, [Britské listy](#)⁴⁹) médiích.

Mimo akademické kruhy sehrál důležitou roli v uvedení nerůstu do českého veřejného prostoru [Trast pro ekonomiku a společnost](#)⁵⁰. Trast každoročně pořádá seminář [Otevřený prostor](#)⁵¹, věnovaný kritickým perspektivám na ekonomiku a společnost. V roce 2013 se seminář nazvaný [Růst, či nerůst](#)⁵² zabýval právě konceptem nerůstu. Trast pro ekonomiku a společnost se také stal členem mezinárodního konsorcia v evropském

projektu [GROWL](#)⁵³. V rámci projektu v letech 2013–2015 proběhlo devět mezinárodních kurzů věnovaných nerůstu v souvislosti se specifickým tématem — český kurz se zaměřil na lokální ekonomické alternativy, a čeští účastníci a účastnice se zúčastnili dalších kurzů v zahraničí.

Zavedení pojmu nerůst do českých debat samozřejmě předcházelo dlouhodobé intelektuální podhoubí, v němž kritiky samoučelného růstu nebyly novým tématem. Kritika konzumerismu a neoliberalismu je předmětem knihy *Až na dno blahobytu* Jana Kellera (1993). Neudržitelnosti lidské expanze se dotýká také jedna z prvních českých knih o ekologické etice, *Zelená svatozář* Erazima Koháka z roku 1998. Ta kritizuje nadměrnou spotřebu nejen z hlediska planetárních limitů, ale také z hlediska společenské morálky. Tématu dobrovolné skromnosti, jež lze s trochou nadsázky interpretovat jako nerůst na osobní úrovni, se dlouhodobě věnuje Hana Librová. Její první studie lidí, již se dobrovolně zřekli materiálního blahobytu v zájmu naplněnějšího života, *Pestří a zelení*, vyšla v roce 1994.

Na ekonomicky-systémové úrovni pak neblahé dopady ekonomického růstu a globalizace kritizují například odborník na mezinárodní rozvoj Tomáš Tožička, ekonomka Ilona Švihlíková či filosof Václav Bělohradský. Všichni zmiňovaní se v roce 2011 „potkali“ v dokumentu Víta Janečka *Závod ke dnu*, který názorně popisuje strukturální problémy na růst orientované ekonomiky. Ve stejné době také tuzemské ekonomické vody rozvířil [komentář](#)⁵⁴ Tomáše Sedláčka, v té době člena Národní ekonomické rady vlády, který poukázal na nemožnost neustálého ekonomického růstu. Kritické zkoumání růstu i dalších ekonomických dogmat obsahuje také Sedláčkova kniha *Ekonomie dobra a zla* (2009).

Autoři a autorky zmiňovaní v posledních dvou odstavcích se ve svých úvahách z různých stran více či méně blíží nerůstové argumentaci, aniž by se k nerůstu přímo hlásili. Podobně je to i v praktické rovině, kde nerůstové hnutí nachází společnou řeč s iniciativami, jež se věnují souvisejícím tématům, ale jež se až na výjimky neoznačují za nerůstové. Z oblasti kritických přístupů k rozvoji je

45 <https://manifesto.perspectivasanomalas.org/en/manifesto-2/>

46 https://www.researchgate.net/publication/304570443_Udrzitelny_nerust_Novy_zastresujici_koncept_v_environmentalni_argumentaci_1_Sustainable_Degrowth_An_Emerging_Key_Concept_in_Environmental_Argumentation

47 <https://www.advojka.cz/archiv/2010/8/nerust-odrust-ubytek>

48 <https://sedmagenerace.cz/rust-ci-nerust/>

49 <https://blisty.cz/art/63742-nerust-jako-prilezitost-klasi-si-podstatne-otazky.html>

50 <https://www.thinktank.cz/>

51 <https://www.thinktank.cz/dok/sborniky-ze-seminare-otevreny-prostor/>

52 <https://drive.google.com/file/d/1qZxsnYFenPdaXqBEcwc9-07yrrQ01rIq/view?usp=sharing>

53 <https://co-munity.net/growl>

54 <https://nazory.ihned.cz/komentare/c1-52608930-o-rustovem-kapitalismu>

to třeba Glopolis, NaZemi či Ekumenická akademie. Tématu sociální, solidární a lokální ekonomiky se věnují např. Ekumenická akademie, Alternativa zdola či, na praktické úrovni, organizace pro podporu sociálního podnikání TESSEA nebo hnutí Slušná firma. Důraz na demokracii a politickou participaci má blízko k aktivitám Alternativy zdola či projektu Rekonstrukce státu. Na podporu jedné z konkrétních nerůstových politik vznikla iniciativa Společně za základní příjem. Environmentální dimenze nerůstu, poukazující na nutnost ekonomické transformace v souvislosti s klimatickou změnou a environmentální degradací, rezonuje s hnutím za klimatickou spravedlnost. Limity jsme my, iniciativou Univerzity za klima či aktivitami českých Fridays For Future a Extinction Rebellion. V oblasti zemědělství se některé nerůstové ideje potkávají s Fórem potravinové suverenity, v oblasti zabezpečování základních potřeb pak zapadají do debat o pracovních podmínkách, minimální mzdě či [dostupném bydlení](#)⁵⁵. Podobně jako v zahraničí tak v Česku nerůst není jednoznačně vymezeným hnutím, ale spíše souborem myšlenek, jež mohou oslovit řadu různých aktérů.

Pokud pak chápání nerůstu rozšíříme ještě více, ukáže se, že navzdory převládajícímu tónu ekonomických debat máme i u nás celou řadu zavedených a dobře fungujících prvků (potenciálně) nerůstové ekonomiky. Na úrovni společenské infrastruktury mohou příkladem být třeba veřejné, dostupné a (relativně) kvalitní zdravotnictví a školství stejně jako rozšířený a (veskrze) funkční systém veřejné dopravy. Tyto výdobytky je třeba kultivovat a rozvíjet, nikoli škrtit rozpočtovými úsporami. Podobně lze zárodky dobré praxe hledat ve stávajícím sociálním systému.

Ocenění zaslouží i možnosti nízkonákladového využití volného času, které poskytují třeba domy dětí a mládeže či kulturní domy. Jakkoli mohou názvy těchto institucí znít poněkud zastarale, představují společenské bohatství, jež jinde ve světě není samozřejmé. Na rozdíl

od zemí sestávajících především z měst a předměstí u nás možnosti komunitního života najdeme i na venkově, a příliš přitom nezáleží na tom, zda jde o vesnickou hospodu, kostel, fotbalový klub či sdružení dobrovolných hasičů. Tato místa umožňují vytváření společenské soudržnosti a přispívají ke kvalitě života zásadně jiným způsobem, než nákupní centra zaměřená na individualizovanou spotřebu. Stojí proto za to je zachovávat, a to i tehdy, pokud nejsou finančně výnosná.

Vážme si také prostupnosti krajiny a možnosti téměř kdekoli jít do přírody, protkané navíc turistickým značením. Díky zakořeněné kultuře trampingu a skautingu nejsme tak odcizení od přírody, jak by se na první pohled mohlo zdát. Totéž se dá říci o zahrádkářských či všemožných rukodělných a kutilských dovednostech, jež jsou v našem regionu považované za součást „selského rozumu“, ale jinde představují nejnovější trendy. Schopnost vyjít s málem a nějak si poradit, kterou v době pandemie tak dobře demonstrovalo domácí šití roušek, se k nerůstovému étosu výborně hodí.

Z novějších iniciativ, jež směřují správným směrem, stojí za zmínku třeba [komunitou podporované zemědělství](#)⁵⁶, forma [místně ukotveného potravinového řetězce](#)⁵⁷, jež podporuje [k přírodě šetrné hospodaření](#)⁵⁸. Z oblasti péče o půdu a krajinu zasluhuje pozornost [Nadace pro půdu](#)⁵⁹, jež vyvazuje půdu z tržních mechanismů a vytváří prostor pro ekologické zemědělství. Na podobném principu ostatně fungují u nás poměrně zažitá [pozemkové spolky](#)⁶⁰, sloužící obvykle k ochraně přírodně cenných území. Další dílky do skládačky jsou iniciativy [proti plýtvání potravinami](#)⁶¹, [bezobalové obchody](#)⁶², podpora [kompostování](#)⁶³ a [městského zahradničení](#)⁶⁴, péče o [krajinu](#)⁶⁵ či [volně rostoucí ovocné stromy](#)⁶⁶.

Důležitou oblastí je [energetika](#)⁶⁷, kde je nutný jak [ústup](#)⁶⁸ od těžby fosilních zdrojů, tak hledání [alternativ](#)⁶⁹. V oblasti udržitelné dopravy stojí za zmínku iniciativy

55 https://www.soc.cas.cz/sites/default/files/publikace/samec_ed._-jak_zajistit_dostupne_bydleni.pdf

56 <https://kpzinfo.cz/>

57 <https://www.asociaceampi.cz/>

58 <https://www.adresarfarmaru.cz/>

59 <https://nadacepropodu.cz/>

60 http://www.csop.cz/index.php?cis_menu=1&m1_id=1003&m2_id=1071&m_id_old=1360

61 <https://zachranjidlo.cz/>

62 <https://zachranjidlo.cz/>

63 <http://www.kompostuj.cz/>

64 <https://kokoza.cz/mapa/>

65 <http://www.cooland.cz/>

66 <https://na-ovoce.cz>

67 <https://www.greenpeace.org/czech/publikace/861/energeticka-revoluce-pro-ceskou-republiku/>

68 http://glopolis.org/wp-content/uploads/Czech-Grid-Without-Coal-By-2030_fin.pdf

69 <https://elektrinanazeleno.cz/>

na [sdílení aut](#)⁷⁰ i podpora veřejné a [cyklistické dopravy](#)⁷¹. Podporu zaslужuje výroba a služby, jež usilují o [uzavírání cyklů](#)⁷² surovin a energií. K neplýtvavé ekonomice přispívají iniciativy zaměřené na re- a upcyklaci, stejně jako opravy všeho druhu. Je ale dobré se zamýšlet také nad formami podnikání a tím, zda firma sleduje i jiné než finanční cíle, a jak se chová k místu svého působení. Inspirací přitom může být třeba [adresář českých sociálních podniků](#)⁷³ či [výzkum komunitních ekonomických iniciativ](#)⁷⁴ z různých odvětví. Samostatnou kapitolou v nerůstovém hnutí jsou alternativy k tržní směně, fungující na principu [výměny](#)⁷⁵ či alternativních měn. Neméně cenné jsou výměnné sítě fungující neformálně mezi přáteli a příbuznými.

Nerůstové hnutí je z podstaty politické. Aktivita na individuální úrovni, odpovědné spotřebitelství či dobrovolnou skromnost musí doplnit systémová řešení. Důležitou součástí nerůstové transformace proto tvoří [občanská angažovanost](#)⁷⁶ a podpora demokratických mechanismů – příkladem mohou být třeba [participativní rozpočty](#)⁷⁷, ale i stávající nástroje jako jsou připomínky, námítky, petice a [podpora občanské společnosti](#)⁷⁸. Nerůst se kloní spíše k decentralizovaným a místně ukotveným formám vládnutí, za jejichž příklad lze v českém prostředí považovat relativně velké pravomoci obcí nebo institut [místních akčních skupin](#)⁷⁹. K duchu participace mohou přispět [nehierarchické způsoby rozhodování](#)⁸⁰ a nenásilná komunikace. Jakýmsi základním předpokladem je rovné postavení žen, národnostních či etnických menšin, lidí různých sexuálních orientací a lidí se zdravotním postižením.

ZÁVĚR

Filosofičtěji naladěni nerůstoví autoři upozorňují na to, že paradigma ekonomického růstu a s ním spojené hodnoty jako je individualismus, efektivita, soutěživost a utilitarismus prosáklý do myšlení zejména západních kultur tak důkladně, že je pro nás těžké si představit jiné uspořádání světa. První krok k transformaci tak podle nich tvoří kolektivní změna imaginace. V tomto

procesu je třeba si uvědomit, že – navzdory rétorice mainstreamových ekonomů – ekonomika není výsledkem nějakého přirozeného evolučního procesu, ale společenskou konstrukcí. Hospodářské cykly či princip „neviditelné ruky trhu“ nejsou samovolně existujícími přírodními zákony, ale jen popisy fungování struktur, jež vznikly na základě společenské dohody, a jež je také možné prostřednictvím společenské diskuse přehodnotit.

Globální pandemie, během níž se „zpomalil“ a „zůstat doma“ stalo společensky nejpřínosnějšími kroky, které můžeme jako jednotlivci podniknout, bezpochyby kolektivní imaginaci otevřela novým nápadům. Pokud tato krize mobilizovala kreativitu jednotlivců, komunit, firem a vlád na celém světě k rychlým reakcím v zájmu obecného blaha, využijme tutéž kreativitu k vytváření ekonomiky, jež tomuto účelu může na naší planetě sloužit dlouhodobě.

Jak už bylo řečeno, nerůst není kompletním návodem, ale živým a vyvíjejícím se hnutím. Diskuse se vedou o tom, jakým způsobem může přechod k nerůstové ekonomice proběhnout: tato transformace je tak zásadní, že je z podstaty těžké ji zorganizovat pozvolna. Radikalita odmítnutí hospodářského růstu jako řídicího principu činí nerůst politicky obtížně stravitelným. Je těžké si představit politickou stranu, jež by se odvážila k tak zásadní změně kurzu. Nerůst proto bude vyžadovat jak směrlá rozhodnutí „shora“, tak především silnou podporu „zdola“ a dost možná také reformu politického systému zahrnující decentralizaci a větší míru účasti veřejnosti. Některé kroky bude zároveň těžké provést pouze na místní úrovni, a to z důvodu stávající propojenosti globální ekonomiky, která vyžaduje uvažovat jak lokálně, tak v rámci velkých celků. S tím souvisí i otázka financování nové ekonomiky. Nerůst má v tomto směru řadu praktických návrhů, opět ale nejde o jednoznačný recept, ale o proces, který bude vyžadovat další přemýšlení a nové ekonomické nástroje.

Často se diskutuje také o nerůstovém uspořádání vhodném pro globální Jih. Nerůst je přitom v [harmonii](#)⁸¹

70 <https://www.autonapul.cz/>

71 <https://auto-mat.cz/>

72 <https://incien.org/>

73 <https://ceske-socialni-podnikani.cz/adresar-socialnich-podniku>

74 <http://alternativniekonomiky.fss.muni.cz/>

75 <https://www.rozletse.cz/index.php/lets-v-cr>

76 <https://www.aktivniobcanstvi.cz/>

77 <https://www.participativni-rozpocet.cz/>

78 <http://nesehnuti.cz/nabidka/rozmanitost/zmena-sa-zacina-spolu-ako-utvarat-a-posilnovat-komunitu/>

79 <http://nsmascr.cz/o-nas/mistni-akcni-skupiny/>

80 <http://nesehnuti.cz/nabidka/kdo-tady-sefuje-aneb-nehierarchicke-rizeni-v-praxi/>

81 <https://link.springer.com/article/10.1057/dev.2015.24>

s řadou místních přístupů zaměřených na dobrý život v souladu s přírodou, jako je například jihoamerický koncept Buen Vivir či indická idea [radikální ekologické demokracie](#)⁸². Vzhledem ke komplexitě mezinárodních vazeb nicméně není možné poskytnout univerzální řešení – narovnání globálních nespravedlností naopak vyžaduje citlivost k lokálním historiím a kontextům.

I když nerůstové hnutí nemá všechny odpovědi, otevírá v první řadě prostor klást si důležité a mnohdy radikální otázky. Zároveň slouží jako silný hodnotový kompas ukazující na to, že černým vyhlídkám klimatické krize, rostoucích nerovností, úpadku demokracie a sociálních nepokojů je možné se vyhnout. Na tom, že pandemie přináší velmi potřebnou příležitost přehodit výhybku, se shoduje řada iniciativ v zahraničí i u nás. Je přitom

pozoruhodné, že ačkoli řada z nich nepoužívá označení „nerůst“, základní principy i navrhovaná opatření se těm nerůstovým často podobají. Z nerůstových kruhů pak zároveň zaznívá varování, že ke snížení výroby a spotřeby vzhledem k planetárním limitům dříve či později nevyhnutelně dojde. Otázkou zůstává jen to, zda se tak stane dobrovolným a kontrolovaným způsobem, nebo „volným pádem“ způsobeným externí krizí. Stávající situace pak dost možná představuje křižovatku mezi těmito dvěma scénáři. Pokud tuhle příležitost nepromeškáme, možná nakonec, jak s nadsázkou [píše](#) Naďa Johanisová, koronavirus skutečně zachrání svět.

82 <https://www.radicalecologicaldemocracy.org/>

LUCIE SOVOVÁ

LUCIE SOVOVÁ JE ABSOLVENTKA ENVIRONMENTÁLNÍCH STUDIÍ NA MASARYKOVĚ UNIVERZITĚ V BRNĚ A DOKONČUJE DOKTORÁT TAMTĚŽ A NA UNIVERZITĚ V NIZOZEMSKÉM WAGENINGEN. PŮSOBÍ JAKO VÝZKUNICE, PEDAGOŽKA, NOVINÁŘKA A AKTIVISTKA. HLAVNÍMI TÉMATY JEJÍHO ZÁJMU JSOU EKONOMIE ALTERNATIVNÍ PRODUKCE POTRAVIN, ZEJMÉNA MĚSTSKÉ ZEMĚDĚLSTVÍ A TEORIE NERŮSTU.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji Nadě Johanisové a Evě Fraňkové za podnětné komentáře k pracovním verzím tohoto textu.

Některá aktuální prohlášení a návrhy souznící s myšlenkami nerůstu

- Otevřený dopis mezinárodní nerůstové komunity „Nové kořeny pro ekonomiku“ (<https://nerust.wordpress.com/2020/05/14/otevreny-dopis-nerust-nove-koreny-pro-ekonomiku/#more-316>) v českém překladu
- Prohlášení kolektivu Feminisms and Degrowth „Feminist degrowth reflections on COVID-19 and the politics of social reproduction“ (<https://www.degrowth.info/en/2020/04/feminist-degrowth-collaborative-fada-reflections-on-the-covid-19-pandemic-and-the-politics-of-social-reproduction>)
- Diskuse „Advancing a Degrowth Agenda in the Corona Crisis“ (<https://www.youtube.com/watch?v=gVC1Vg-NWMI>) z nerůstové konference ve Vídni
- Diskuse „Degrowth, feminisms and pluriverse for a new normal“ (<https://www.youtube.com/watch?v=nmCKKbgBcHM>) pořádaná v rámci britské letní školy nerůstu
- Mezinárodní kampaň [Green New Deal for Europe: Blueprint for Europe's Just Transition](https://www.gndforeurope.com/) (<https://www.gndforeurope.com/>)
- Manifest českých intelektuálů „Bez solidarity není imunity“ (<https://11bodu.cz/>)
- Manifest nizozemských akademiků „Planning for Post-Corona: Five proposals to craft a radically more sustainable and equal world“ (www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/sociale-wetenschappen/caos/planning-for-post-corona--en.pdf)
- Britská kampaň [Build back better](https://www.buildbackbetteruk.org/what-we-want) (<https://www.buildbackbetteruk.org/what-we-want>)
- Otevřený dopis starostce Barcelony „Manifesto for the reorganisation of the city after the COVID-19“ (<https://manifesto.perspectivasanomas.org/en/manifesto-2/>)
- Aktuální komentáře z českého prostředí
- Pavel Barša: [Něco jako třetí světová válka? Pandemie koronaviru urychluje odchod minulé epochy](https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/esej-pavla-barsa-neco-jako-treti-svetova-valka-pandemie-koronaviru-urychluje-odchod-minule-epochy-40319032) (<https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/esej-pavla-barsa-neco-jako-treti-svetova-valka-pandemie-koronaviru-urychluje-odchod-minule-epochy-40319032>)
- Jan Blažek: [Globální ekonomika není schopna čelit koronaviru, natož změnám klimatu. Karanténa je příležitost](https://a2larm.cz/2020/04/globalni-ekonomika-neni-schopna-celit-koronaviru-natoz-zmenam-klimatu-karantena-je-prilezitost/) (<https://a2larm.cz/2020/04/globalni-ekonomika-neni-schopna-celit-koronaviru-natoz-zmenam-klimatu-karantena-je-prilezitost/>)
- Naďa Johanisová: [Může koronavirus zachránit svět?](https://denikreferendum.cz/clanek/31007-muze-koronavirus-zachranit-svet/) (<https://denikreferendum.cz/clanek/31007-muze-koronavirus-zachranit-svet/>)
- Arnošt Novák: [S budoucími krizemi se nelze vypořádat jako jednotlivci, musíme budovat solidární síť](https://podtail.com/podcast/trhlina/arno-t-novak-s-budoucimi-krizemi-se-nelze-vyporadat-jako-jednotlivci-musime-budovat-solidarni-sit/) (<https://podtail.com/podcast/trhlina/arno-t-novak-s-budoucimi-krizemi-se-nelze-vypo-ada/>)
- Josef Patočka: [Péče je taky práce. Lépe ji ohodnocovat může prospět lidem i přírodě](http://www.fesprag.cz/news-list/e/pece-je-taky-prace-lepe-ji-ohodnocovat-muze-prospet-lidem-i-prirode/) (<http://www.fesprag.cz/news-list/e/pece-je-taky-prace-lepe-ji-ohodnocovat-muze-prospet-lidem-i-prirode/>)
- Kateřina Smejkalová: [Úspory, vyhazovy a neviditelné otročení v domácnostech. Krize nejvíc dopadne na ženy](https://www.heroine.cz/spolecnost/2347-uspory-vyhazovy-a-neviditelne-otroceni-v-domacnostech-krize-nejvic-dopadne-na-zeny) (<https://www.heroine.cz/spolecnost/2347-uspory-vyhazovy-a-neviditelne-otroceni-v-domacnostech-krize-nejvic-dopadne-na-zeny>)
- Vybrané zdroje k tématu nerůstu
- Portál [degrowth.info](https://www.degrowth.info/en/) (<https://www.degrowth.info/en/>)
- Web organizace [Research and Degrowth](https://degrowth.org/) (<https://degrowth.org/>)
- Český nerůstový [web](https://nerust.wordpress.com/) (<https://nerust.wordpress.com/>) a [Facebook](https://www.facebook.com/rustnerust/) (<https://www.facebook.com/rustnerust/>)
- Přehled některých systémových nerůstových návrhů (<https://a2larm.cz/2015/09/prosperovat-muzeme-i-bez-rustu/>)
- Text Evy Fraňkové „[Udržitelný nerůst: Definice, argumenty, otevřené otázky](http://glopolis.org/wp-content/uploads/soubory/udrzitelny-nerust.pdf)“ (<http://glopolis.org/wp-content/uploads/soubory/udrzitelny-nerust.pdf>)
- Text Martina Černého a Árona Tkadlečka „[Zachrání odklon od myšlenky ekonomického růstu naši planetu?](https://www.respekt.cz/externi-hlasy/zachrani-odklon-od-myslenky-ekonomickeho-rustu-nasi-planetu/)“ (<https://www.respekt.cz/externi-hlasy/zachrani-odklon-od-myslenky-ekonomickeho-rustu-nasi-planetu/>)
- Text Árona Tkadlečka „[Co znamená nerůst? Pohodu pro všechny](https://a2larm.cz/2019/11/co-nam-prinese-nerust-pohodu-pro-vsechny/)“ (<https://a2larm.cz/2019/11/co-nam-prinese-nerust-pohodu-pro-vsechny/>) (Sborník ze semináře „Růst či nerůst“ Trastu pro ekonomiku a společnost)
- Tematické číslo [Sedmé generace „Růst či nerůst“](https://sedmagenerace.cz/rust-ci-nerust/) (<https://sedmagenerace.cz/rust-ci-nerust/>)

POSTROZVOJOVÁ PRAX

TOMÁŠ PROFANT

DISKUSIA O POSTROZVOJI BOLA ZAPOČATÁ V 80. ROKOCH MINULÉHO STOROČIA. RADIKÁLNI KRITICI A KRITIČKY DEKONŠTRUOVALI ROZVOJOVÝ DISKURZ A ZÁROVEŇ SA OSTRO VYMEDZILI VOČI TZV. ROZVOJOVEJ POMOCI. STREDNÝ PRÚD SA VŠAK OHRADIL VOČI CHÝBAJÚCEJ POZITÍVNEJ POLITIKE POSTROZVOJA, KTORÁ ÚDAJNE NANAJVÝŠ AK ROMANTIZOVALA SOCIÁLNE HNUTIA NA GLOBÁLNO M JUHU. VIAC AKO ŠTYRI DEKÁDY OD PRVÝCH KLÚČOVÝCH PUBLIKÁCIÍ JE ZREJMÉ, ŽE POSTROZVOJ MÁ JASNO V TOM, ČO JE TO POSTROZVOJOVÁ PRAX A TO AKO NA GLOBÁLNO M JUHU, TAK NA GLOBÁLNO M SEVERE. PREDKLADANÁ ŠTÚDIA NAJPRV SUMARIZUJE DEFINÍCIE POSTROZVOJOVEJ PRAXE, NÁSLEDNE SA VENUJE KONCEPTU BUEN VIVIR AKO ASI NAJZNÁMEJŠIEMU REPREZENTANTOVI KVÁZI TRADIČNÝCH ONTOLOGIÍ VYMEDZUJÚCICH SA VOČI SÚČASNEJ MODERNITE. ŠTÚDIA POKRAČUJE ANALÝZOU KONKRÉTNEJ POSTROZVOJOVEJ PRAXE NA GLOBÁLNO M JUHU – U MEXICKÝCH ZAPATISTOV ZDÔRAZŇUJÚC HYBRIDNÝ CHARAKTER TEJTO PRAXE A VO SVETLE POSTROZVOJOVEJ KRITIKY SA KRITICKY POZERÁ NA MOŽNOSTI DNEŠNEJ ROZVOJOVEJ SPOLUPRÁCE. V POSLEDNEJ ČASTI SA VENUJE POSTROZVOJU NA GLOBÁLNO M SEVERE – HNUTIU NERASTU A JEHO KONKRÉTNYM PREJAVOM V NEMECKU, ČESKU A NA SLOVENSKU A NAVRHOVANÝM POLITIKÁM V EURÓPE.

ÚVOD

Radikálna kritika rozvoja v podobe postrozvojového prístupu vyvolala dve protichodné kritiky. Prvou bola otázka týkajúca sa postrozvojových politík: „Ak dáme nabok precízne teoretické tvrdenia, čo treba urobiť?“

(Nederveen Pieterse 2000: 184). Podľa Nederveena Pietersa je všeobecným trendom v postrozvoji „sa zastaviť pri kritike“ (ibid.) „Keď neoslavujú tradíciu, postrozvojoví autori zastávajú novú otvorenosť v politike, ale táto pozícia je tak otvorená a vágna, že znamená, že odmietajú prijať zodpovednosť za politiku“ (Kiely 1999:46).

Opačnou kritikou je, že postrozvoj naopak definuje, čo je správne. Obracia tradíciu proti modernite a tú vyzdvihuje ako nasledovania hodnú dopúšťajúc sa presne toho istého poručníctva, akého sa dopúšťa rozvoj (Cowen – Shenton 1996: 470).

Od diskusie medzi predstaviteľmi postrozvoja a ich kritikmi už uplynuli zhruba dve dekády naplnené empirickým výskumom. Tento výskum vytvára plastickejší obraz o tom, čo postrozvoj znamená v praxi. Hoci prax postrozvoja má svoje problémy, „vnímať postrozvojovú teóriu ako obhajujúcu ľahostajnosť alebo nečinnosť, je nespravodlivé“ (Matthews 2006: 53). Cieľom tejto štúdie je postrozvojovú prax čo najpresnejšie definovať a na konkrétnych príkladoch demonštrovať, ako vyzerá v realite.

V prvom rade budem sumarizovať prvé snahy definovať takúto prax, následne poukážem na (kvázi) tradičné koncepty z globálneho Juhu, ktoré sú vnímané ako filozofické základy postrozvojovej praxe, aby som sa v posledných dvoch častiach venoval meta-analýze výskumov praxe týchto hnutí z pohľadu postrozvojovej teórie na globálnom Juhu a Severe.

DEFINÍCIA POSTROZVOJOVEJ PRAXE

Učebnicovú definíciu postrozvoja ponúka Escobar, podľa ktorého sem patrí odmietnutie rozvojovej paradigmy, „záujem o lokálnu kultúru a poznanie, kritický pohľad na vedecké diskurzy a obrana lokálnych, pluralistických, zdola vychádzajúcich hnutí“ (Escobar 1995: 215).

Japonský ekologický ekonóm Yoshiro Tamanoi za základ svojho projektu regionalizmu považoval právo na seba-vládu založené na miestnej ústave, nízko-entropickú ekonomiku bez pokročilých technológií, ako je jadrová energia, životný svet založený na biocentrickej ontológii a ľudskej škále odmietajúcej ako atomizované individuum, tak štát presahujúci regionálny priestor a napokon etiku budúcnosti zahŕňajúcu budúce generácie (Nakano 2019: 42–45).

Rahnema proti západným spoločnostiam kladie tzv. vernakulárne (pôvodné, domorodé, ľudové) spoločnosti. Vyznačujú sa organickou konzistenciou, ich štruktúry sú živým tkanivom spoločenských a kultúrnych vzťahov, majú obmedzený počet členov, kultúrne a materiálne potreby týchto komunit sú jednoduché a obmedzené, hospodárska činnosť je vždy zapustená v socio-kultúrnych vzťahoch, stimuláciou práce nie je zisk, ale solidarita, radosť z práce a ocenenie spoločnosťou. Poslednou

charakteristikou vernakulárnych spoločností sú zdroje pochádzajúce z priestoru, v ktorom žijú (Rahnema 1997: 113–114).

Pre Latoucha je základným priestorom postrozvojovej alternatívy tzv. neformálny sektor. Dá sa definovať negatívne ako ne-štrukturovaný, ne-oficiálny, ne-organizovaný, ne-normálny (teda okrajový), a-legálny, niekedy i-legálny, ne-kapitalistický, ne-vykorisťujúci iných, ne-viditeľný a ne-čitateľný, jedným slovom a-typický (Latouche 1993: 129). Tento sektor je rôznorodý a jeho základom je odlišnosť od formálneho sektora. Jeho racionalitou nie je maximalizácia zisku a jeho okamžité reinvestovanie, ale zisk sa používa na udržanie skupinovej solidarity počas sviatočných osláv. Podobne ako u Rahnemy, aj tu je ekonomika formou aktivity, ktorá podlieha spoločenskej racionalite a nie naopak (ibid.: 138).

Sumarizujúc postrozvojových autorov sa dajú nájsť štyri základné kritériá postrozvojovej praxe: ekonomické praktiky nasledujúce nekapitalistickú logiku, rozhodovanie odobraté expertom a elitám a vrátené ľuďom, aby získali naspäť kontrolu nad svojimi životmi, záujem o lokálnu kultúru a poznanie spojený s kritikou západnej vedy ako jedinej formy poznania a napokon prax narúšajúca koloniálny systém vykorisťovania (Bendix – Müller – Ziai 2019: 134).

Postrozvojová prax však má omnoho hlbšie korene, než v konceptualizačných prácach akademičiek a intelektuálov. Základy konkrétnej praxe sa dajú nájsť v tradičných alebo hybridných konceptoch spoločností globálneho Juhu.

BUEN VIVIR: (KVÁZI) TRADIČNÉ „POSTROZVOJOVÉ“ KONCEPTY

Jedným zo spôsobov ako uchopiť postrozvojovú prax je vnímať ju prostredníctvom (kvázi) tradičných filozofických konceptov. Typickým príkladom je *Buen vivir*.

Buen vivir uniká jednoznačnej definícii. Gudynas preto píše o „spoločnej platforme ... rôznych pozícií, ktoré sa spájajú v kritike rozvoja“ (Gudynas 2015: 298). Pritom tak ako neexistuje jednoznačná definícia, „[ne]existuje [ani] jeden *Buen vivir*“ (Chuji – Rengifo – Gudynas 2019: 112). Ekvádorský *sumak kawsay* sa odlišuje od bolívijského *suma qamaña* a podobné koncepty existujú v tradíciách rôznych etnických latinoamerických skupín – napríklad *küme morgen* chilských Mapuche alebo *allin kawsay* peruánskych Quechua. Nadôvažok, niektorí autori

odlišujú pôvodné *sumak kawsay* od súčasného a štátom podporeného *Buen vivir* (Oviedo 2018 in Zaldívar 2017: 193).

Buen vivir je preto najlepšie považovať za „proces“ (Gudynas 2011: 444) či hybrid, v ktorom „nie je priestor pre esencialistické pozície (...), nie je to statický koncept, ale myšlienka, ktorá sa neustále vytvára“ (ibid.: 443–444). Nejde o čisto domorodú pozíciu, ani o návrat do predkoloniálneho obdobia (Gudynas 2015: 297; Chuji — Rengifo — Gudynas 2019: 112). *Buen vivir* neodmieta technologické výdobytky moderného sveta, ani prínos iného poznania a kultúr (Kothari — Demaria — Acosta 2014: 367). Jednoducho povedané ide o hybrid a v tejto charakteristike sa skrýva jeho sila i ohrozenie.

Aké sú „spoločné komponenty“ (Chuji — Rengifo — Gudynas 2019: 112) spájajúce diverzitu konceptov spadajúcich pod *Buen vivir*? V prvom rade ide o odmietnutie *rozvoja* v zmysle znečisťujúcich korporátnych praktík v Latinskej Amerike, druhým prvkom je odmietnutie kapitalizmu a v treťom význame ide aj o odmietnutie modernity. Tu dobre vidno rozpor, pretože *Buen vivir* v sebe môže obsahovať štátom vedený (bio)socializmus (Gudynas 2015: 296, Ramírez Gallegos 2010 in Zaldívar 2017: 190) ale zároveň ho môže odmietať ako súčasť modernity, v ktorej je kladený na roveň kapitalizmu zahŕňajúc hospodársky rast. Proti silnému štátu kladie domorodý *Buen vivir* autonómiu miestnych komunit (Caria — Domínguez 2019: 60).

Práve takáto radikálna kritika je vnímaná ako základ *Buen vivir* a je minimálne deklaratórnou súčasťou politického posunu, ktorý nastal s presadením sa *Buen vivir* do štátneho politického života a následne ústav Ekvádora a Bolívie. V tomto zmysle *Buen vivir* odmieta linearitu univerzálneho rozvoja a na jej miesto kladie pluralitu kultúr (Radcliffe 2012: 244). Rovnako tak odmieta jednotu poznania a to západné považuje za jedno z mnohých. Vymedzuje sa voči antropocentrickému západnému dualizmu odlišujúcemu človeka od prírody. Naopak človeka považuje za jej súčasť a spoločnosť tvoria okrem ľudí, zvierat a rastlín aj pôda, hory, predkovia a ich duše, ako aj dosiaľ nenarodené deti. Odmieta komodifikáciu prírody a konzumerizmus. Súťaživosť nahrádza solidaritou. A napokon sa vymedzuje aj voči patriarchátu a zdôrazňuje rolu žien pri ochrane prírody.

Hoci *sumak kawsay* a ďalšie tradičné koncepty ako základ *Buen vivir* siahajú hlboko do minulosti (Walsh 2010: 19), prvé zmienky o *Buen vivir* sa datujú do polovice 20. storočia a jeho súčasný význam bol prvýkrát artikulovaný

vo 90. rokoch (Chuji — Rengifo — Gudynas 2019: 111). Vďaka akademikom a lídrom z radov pôvodného obyvateľstva a najmä sile sociálnych hnutí sa napokon podarilo *Buen vivir* presadiť do ekvádorskej a bolívijskej ústavy, ktoré boli následne schválené v referendách s jednoznačnou podporou väčšiny obyvateľstva.

Na tejto najvyššej politickej úrovni však dochádza k odkloneniu sa od radikálneho postoja k rozvoju a z *Buen vivir* sa stáva nástroj kooptácie radikálnych skupín. Ešte v roku 2008 opustila Konfederácia domorodých národností Ekvádora koaličnú vládu prezidenta Correu kvôli nedostatočnej implementácii ústavných článkov o kultúrnej rôznorodosti a porozumení. Vlády Ekvádora a Bolívie sú zároveň kritizované za pokračovanie rozvojového modelu založeného na pokračovaní ťažby nerastných surovín znečisťujúcej životné prostredie. Walsh kritizuje aj samotnú ústavu, ktorá používa termíny „rozvoj“ a „*Buen vivir*“ ako synonymá a umožňuje, aby sa z *Buen vivir* stal kooptačný diskurzívny nástroj. V Národnom pláne rozvoja označovanom aj ako Národný plán *Buen vivir* sa rozvoj vykonáva v kontexte štátu s jeho technokratickou a ekonomistickou orientáciou (Walsh 2010: 20).

Empirická analýza však ukazuje, že v dvoch ekvádorských regiónoch nasledovanie princípov *Buen vivir* viedlo k participatívnej demokracii. V jednom prípade malo občianske zhromaždenie za následok zastavenie privatizácie vody a zároveň sa zvýšila participácia občanov na neplatených komunitných prácach vychádzajúca z domorodej tradície *mingas* (Lang 2019: 181–182). Napriek vládnej praxi sa teda *Buen vivir* ako koncept dá považovať za postrozvojový (Bendix — Müller — Ziai 2019: 147).

Podobných (kvázi) tradičných alternatív voči súčasnej západnej forme rozvoja je viacero. Okrem *Buen vivir* sem patrí juhoafrické *Ubuntu*, preložitelné ako ľudskosť v zmysle vzťahu k iným ľudským bytostiam ako aj prírode. Kantove „Myslím, teda som“ nahrádza „My sme, preto som“ (Le Grange 2019: 324). Ďalšími konceptami sú napríklad indický *Swaraj* (seba-vláda) (Shrivastava 2019), *Minobimaatisiwin* (žitie dobrého života) amerických kmeňov Anišinabe a Krí (McGregor 2019) (240 pluriverse), rwandské *Agaciro* (dôstojnosť) (Ndushabandi — Rutazibwa 2019), severoafrické *Agdals* (obmedzenie využívania prírodných zdrojov) (Dominguez — Martin 2019), amazonské *Kawsak Sacha* (žijúci prales) (Gualinga 2019), japonské *Kyosei* (spolužitie) (Fuse 2019), kolumbijské *Sentipensar* (konať srdcom používajúc hlavu) (Goméz 2019), v Číne prítomné tuvianské *Hurai*

(všetky najlepšie veci) (Hou 2019), či ontológia založená na ekokalendári austronézskeho ľudu *Tao* (Hugu 2019). Dá sa sem zaradiť buddhizmus (Damdul 2019), čínsky konfucianizmus a taoizmus (Yongija 2019), ako aj islamský ibadizmus (M'Barek 2019).

Uvedené koncepty spojuje ich zaradenie do dvoch prehľadových publikácií — Postrozvojovej čítanky (Rahnema — Bawtree 1997) a Postrozvojového slovníka (Kothari — Salleh — Escobar — Demaria — Acosta 2019). Je možné, že zaujímavé výsledky by priniesla analýza slovanského novopohanstva. Za postrozvojové na základe Escobarových kritérií Ziai označil *Buen vivir* a čiastočne aj *Ubuntu*, ktoré však v sebe neobsahuje spojenie so sociálnymi hnutiami a ani explicitné odmietnutie rozvojovej paradigmy (Ziai 2015). Aká je však prax reálneho postrozvoja na globálnom Juhu?

PRAX POSTROZVOJA NA GLOBÁLNO M JUHU

Základnou referenciou pre konkrétnu postrozvojovú prax je Zapatistická povstalecká autonómna oblasť v mexickom Chiapas. Postrozvojovému prístupu zodpovedá v troch oblastiach. Prvým je politická organizácia, ktorá navracia moc od štátu späť k ľuďom. Dvestotisíc Zapatistov si vládne na troch úrovniach — dedinách, okresoch a regiónoch. Odlišnosť od reprezentatívnej demokracie spočíva v možnosti okamžite odvolať zástupcov na všetkých úrovniach. Zároveň tu vládne rotačný princíp zaisťujúci, že k vládnutiu sa dostane veľké množstvo obyvateľstva, a zároveň výrazne sťažuje uzurpáciu moci jednotlivcami. Úlohou Rád dobrého vládnutia je zaisťiť prostredníctvom „bratských“ daní vyrovnávanie regionálnych rozdielov. Práca zástupiteľov a zástupiteľiek je neplatená, avšak spoločnosť im zaisťuje obrobienie ich polí. Celkovo teda ide o navrátenie vlády z rúk štátu do rúk ľudu zastupovaného na regionálnej úrovni silno participatívnym spôsobom (Gilgenbach — Moser 2012: 14–17).

Druhou oblasťou, v ktorej majú Zapatisti blízko k postrozvojovému prístupu, je ekonomika. V Chiapas vedľa seba koexistuje produkcia pre vlastné živobytie a produkcia pre trh. Domáca poľnohospodárska výroba zaisťuje obživu veľkej časti obyvateľstva a je možná iba vďaka tomu, že Zapatisti obsadili pôdu, ktorú teraz obhospodarujú. Práca sa odohráva v družstvách, manufaktúrach, dielnach, obchodech, či reštauráciách na základe kolektívneho vlastníctva a kolektívneho rozhodovania o využití zisku. Popritom existuje výroba pre svetový trh a Zapatisti uznávajú nemožnosť úplného

odstrihnutia sa. Ukazujú však, že je možné navrátiť hospodárstvo z rúk trhu založeného na konkurencii a súkromnom vlastníctve do rúk kolektívne organizovanej solidárnej spoločnosti (ibid.: 17–20).

Treťou oblasťou spoločnou pre postrozvoj a Zapatistov je oblasť poznania. Zapatisti odmietajú epistemické násilie kolonializmu, ktoré pokračuje dodnes, a nahrádzajú ho hybridom, obsahujúcim aj miestne poznanie najmä v oblasti zdravia, napríklad bylinkárstva alebo pôrodnictva. V ňom sú nápomocní aj solidárni lekári, ktorých metódy a nástroje dopĺňajú znalosti zapatistických pôrodných babíc. Aj v tejto oblasti teda ide o navrátenie moci poznania od dominantnej spoločnosti naspäť k Zapatistom (ibid.: 20–22).

Menších postrozvojových spoločnosti, ako sú Zapatisti, je veľa. Základnú odlišnosť oproti kapitalistickej ekonomike dobre konceptualizujú (Gibson-Graham 2005) do kategórie komunitných ekonomík — ekonomických praktík, ktoré zaisťujú blaho spoločnosti priamo a nie prostredníctvom kapitalistickej industrializácie, prerozdeľujú nadbytok tak, aby materiálna a kultúrna prax uchovávala komunitu, a aktívne zdieľajú obecný majetok. Jedna z ich prípadových štúdií pochádza z filipínskej obce Jagna s množstvom praktík výmeny, práce a podnikania, ktoré sú odlišné od trhových založených na mzde. Napríklad praktika *Hungos*, v rámci ktorej farmári pomáhajú jeden druhému s prípravou ryžových polí a očakávajú, že iní farmári zase pomôžu im. Alebo praktika *Bayanihan* dobrovoľníckej práce pre komunitu — napríklad prípravy školskej záhrady. *Repa-repa* je zas skupinové sporenie, ktorého výsledná suma sa požíčia výhercovi v tombole (ibid.: 9).

Medzi postrozvojové iniciatívy by sa dali zaradiť aj mestské hnutia, napríklad *Sem-Tetos* v Riu de Janeiru. V preklade „bez-domova“ *Sem-Tetos* sú poväčšine zamestnaní v neformálnom sektore, žijú v chudobných štvrtiach — *favela* — a obsadzujú neobývané domy a okrajové oblasti Ria, kde sa snažia farmárčiť. Usilujú o zmenu pohľadu na charakter vlastníctva a bývania, presadzujú právo na využívanie namiesto práva na vlastníctvo a snažia sa obmedziť fungovanie neformálneho realitného trhu vo favelách. Majú horizontálnu samosprávu, ktorej základnou jednotkou je každotýždenné zhromaždenie, a podieľajú sa aj na politickom vzdelávaní zdola, čím narúšajú dominantný diskurz. V ňom je ich aktivita označovaná za „inváziu“ namiesto „obsadenia“ (Hamdi — Hilf — Schmidt 2012).

V najväčšom africkom slume Kibera postrozvojové predpoklady naplňa rádio *Pamoja FM*, ktorého cieľom

je bojovať proti kultúrnej globalizácii a prispieť k spolupráci v komunite. V praxi dáva hlas obyvateľom Kibery a poukazuje na nerovné mocenské štruktúry, čím narušuje dominanciu na zisk orientovaných rádií (Tutzer 2012: 59–61).

Príspevok do verejného diskurzu spočíva v pozitívnejšej reprezentácii Kibery, ktorá ide proti tomu, ako Kiberu vykresľujú rozvojové mimovládky žijúce z negatívnych obrazov tohto slumu. *Pamoja FM* tak robí v aktivistickej praxi to isté, čo už zmienené akademičky Gibson-Graham (Gibson-Graham 2005: 10–11). Vytvorili Mapu kladov obce Jagna, ktorú dávajú do protikladu k Mape potrieb tejto obce. Mapa kladov obsahuje pozitíva ako silné rodinné väzby, rešpekt k starším, dobrovoľníctvo, gramotnosť a mnohé ďalšie. Aj na takomto pozitívnom obraze sa dá budovať komunitná ekonomika. Nemusí vychádzať z negatívnej reprezentácie nedostatkov globálneho Juhu ako mnohé mimovládne projekty.

Empirické analýzy postrozvojovej praxe obvykle poukazujú na hybridný charakter študovaných hnutí alebo komunít. Rovnako ako Zapatisti vyrábajú aj pre svetový trh, tak aj austrálski Kuninjku žijú vedľa kapitalistického trhu a ten využívajú, keď sa im to hodí. Peniaze zarábajú predajom jedla z buša, umeleckých artefaktov, turizmom, ekologickou správou svojho územia alebo rybolovom. Ten však nie je optimalizovaný pre zisk, ale ostáva tradičným. Produktivita sa nepretavuje do ziskovosti, ale do zmysluplnej aktivity udržiavajúcej spoločnosť a jej kultúru pri živote. Pritom okrem mobilov používajú aj helikoptéry alebo sofistikované technológie na zisťovanie uhlíkových emisií. Nie sú však výzvou kapitalizmu, len alternatívou, ktorá existuje vedľa neho (Curchin 2019).

Nie je to len trh, ktorý je súčasťou hybridného charakteru postrozvojových hnutí. Ludové hnutie proti juhokórejskej oceliarni POSCO (PPSS) vo svojom boji neusiluje o nezávislosť na štáte. Naopak, očakáva od štátu, že si bude plniť svoje úlohy a namiesto nadnárodnej korporácie bude brániť práva svojich občanov. Okrem občianskych práv, PPSS od štátu očakáva aj výstavbu infraštruktúry, aby mohlo budovať ľahký priemysel a obchodovať so svojimi výrobkami. Samosprávne ľudové hnutie teda bojuje proti oceliarni, aby mohlo samé dlhodobo udržateľne využívať „svoje“ životné prostredie, pričom neodmieta moderné technológie, štát ani trh, len ich utláčateľské, neudržateľné formy.

Tento posledný príklad azda najsilnejšie vystihuje hybridný charakter sociálnych hnutí a komplexnosť

vzťahov odporu voči rozvoju. Zároveň poukazuje na kontradiktórnosť diskurzov a praktík spadajúcich pod pojem rozvoj. Samotný Escobar (1995:51) už v 90. rokoch píše o farmároch, z ktorých sa stávajú „vášniví podporovatelia rozvoja“.

Analýzy postrozvojovej praxe sa nezameriavajú len na sociálne hnutia alebo tradičné praktiky na globálnom Juhu, ale aj na pokračujúce vzťahy pomoci alebo spolupráci medzi globálnym Severom alebo Juhom alebo politiky vlád bojujúce proti chudobe. Advokáti, mimovládky, či alternatívne médiá pomáhajú ako Zapatistom, tak Sem-Tetos, či PPSS.

Zrejme najústretovejší postoj voči politikám stredného prúdu poskytuje James Ferguson. Nasledujúc Foucaulta hľadá „ľavicový spôsob vládnutia“ (Ferguson 2011: 63), ktorý by bol alternatívou voči (neo)liberálnej governmentality. Juhoafrická podpora základného príjmu mu je takouto alternatívou napriek tomu, že je protrhová v tom zmysle, že zvyšuje kúpnu silu chudobných, pretože im jednoducho dáva peniaze. Nie je alternatívou voči trhu, ale tento mechanizmus využíva na svoje sociálne ciele. Pre Fergusona je však podstatnejšie, že tieto ciele juhoafrická (ale aj brazílska, venezuelská, či mexická) politika dosahuje.

Otázkou je, „ako konkrétne rozvojové procesy [...] môžu prispieť k postrozvojovej vízii“ (McGregor 2007: 160). McGregor poukazuje na partnerstvo medzi komunitami vo Východnom Timore a veľkými medzinárodnými organizáciami, ktoré nie je založené na projektovom cykle tradične vnímanej rozvojovej spolupráce. Hoci vzťah darcovstva ostáva nerovným, podpora môže viesť ku konkrétnym výsledkom, ktoré si praje celá komunita, ako napríklad vodovody alebo zdravotnícke, či vzdelávacie služby (ibid.: 167).

McKinnon (2008: 287) píše o rozvojároch v severnom Thajsku, z ktorých sa stali obrancovia komunít voči štátu. Lokálne praktiky boja proti požiarom napokon neboli len akceptované štátom, ale sa stali základom regulácie podporenej štátnou mocou (ibid.: 291).

Trojstrannú spoluprácu ako riešenie problému nerovnosti naznačuje *chybí koniec vety?* (Schöneberg 2019). Jej rozhovory preukazujú nespokojnosť s donormi a s rigidnosťou projektového cyklu. Zároveň atraktivita peňazí od darcov vedie k tomu, že vznikajú dočasné paralelné štruktúry k miestnym komunitným štruktúram a podrývajú ich. „Sociálne hnutia musia súťažiť s veľkými medzinárodnými MVO, čo viedlo

k intoxikácii spoločenských vzťahov v komunite“ (ibid.: 271). Jej výskum však ukazuje, ako Klinika globálnej spravodlivosti na Newyorskej univerzite pomohla podať sťažnosť na Inšpekčný panel Svetovej banky ohľadom baníckeho zákona. Členovia komunity sa tiež naučili, ako monitorovať kvalitu vody v dedine. Klinika pritom neposkytuje peniaze, tie má miestne hnutie od Americkej organizácie na ukončenie chudoby. „Sociálna zmena sa nedá vygrantovať“ a cesta k repolitizácii chudoby tak možno vedie cez spoločný lobbying. Možno takáto podpora vo vzťahu medzi Severom a Juhom má význam. Transnacionalizácia sociálnych hnutí sa zdá byť tou formou spolupráce, ktorá môže prispieť k spoločenskej zmene vedenej hnutiami zdola.

Kritický pohľad na rozvojovú spoluprácu by mal pamätať na skutočnosť, že jednoducho nemusí existovať potreba pre to, čo robia výskumníci v sociálnych hnutiach, družstvách, či odboroch (Ferguson 1994: 287). Ziai (2013) ide ešte ďalej, volá po zastavení používania pojmu „rozvoj“ a Esteva (1992: 90) dokonca píše, že „musíme zrušiť rozvojové organizácie“. Problémom je, že obyvateľstvo globálneho Juhu sa môže nachádzať v kontexte silnej závislosti a urgentnej, život zachraňujúcej (a zároveň depolitizujúcej) potreby pomoci, ako je tomu v prípade epidémie AIDS v Tanzánii (Hunsmann 2012). Žiaden predstaviteľ postrozvoja neargumentuje konkrétne v prospech okamžitého zastavenia dodávok potrebných liekov pre ľudí chorých na AIDS, hoci vo všeobecnosti by človek mohol tento argument od postrozvoja očakávať. V tomto ohľade Hunsmann požaduje, aby bola radikálna kritika schopná sa vysporiadať s konkrétnymi empirickými problémami, pri ktorých by okamžitá zmena systému mohla viesť k rýchlej smrti tisícok ľudí (Hunsmann 2012: 104).

Súčasná stredoprúdová diskusia o rozvojovej pomoci reflektuje krízu spôsobenú koronavírusom. Otázkou je, či Covid-19 niečo aj zmení, alebo len akceleruje súčasné trendy, či dôjde k posilneniu alebo oslabeniu multilateralizmu a aká forma ekonomického oživenia sa dá očakávať (Izmestiev – Klingebiel 2020).

V tejto chvíli sa skôr ukazuje, že posilňujú započaté trendy – nedochádza k nijak zásadnému navyšovaniu oficiálnej rozvojovej pomoci (ODA). Eurodad kritizoval vyjadrenie členov Výboru pre rozvojovú pomoc OECD za to, že plánujú iba chrániť rozpočty na rozvojovú pomoc a nie ich navyšovať, keďže ekonomický pokles by znamenal pri rovnakom pomere menej peňazí v absolútnych číslach (Poel 2020).

Pretrvávajúce rozbroje v medzinárodnej komunite ukazujú oslabovanie multilateralizmu. Namiesto spolupráce štáty do veľkej miery sledujú svoj národný záujem a to aj v oblasti zdravia.

Azda najzávažnejšia je otázka ekonomického oživenia. Panuje obava, že hospodársky rast bude dosahovaný na úkor životného prostredia. Na druhú stranu nárast dlhov v krajinách globálneho Juhu môže akékoľvek pozitívne ekonomické zmeny zastaviť. Zdá sa, že Čína sa ako najväčší bilaterálny veriteľ nechystá masívne odpúšťať dlhy svojim dlžníkom. Analýza jej doterajšieho správania vedie k očakávaniu, že k odpúšťaniu síce dôjde, avšak bude mierne a prinajlepšom v súlade s bohatšími veriteľmi (Sun 2020). Do toho naďalej pretrváva konflikt ohľadom vykazovania odpúšťania dlhov ako ODA (Poel 2020). Súčasná kríza k jeho vyriešeniu zatiaľ neprispela.

Postrozvoj ide za takúto debatu. Jednou z odpovedí na konkrétne otázky rozvojovej spolupráce je praktizovať ho doma – na globálnom Severe.

DEGROWTH AKO POSTROZVOJ GLOBÁLNEHO SEVERU

Čo sa deje u nás doma v rámci praxe, ktorá by sa dala nazvať postrozvojovou? Akú rolu majú privilegovaní v boji s chudobou (Matthews 2008)?

V prvom rade je potrebné znova premyslieť koncepty teórie a praxe súčasného rozvoja a nahradiť ich zmysluplnejšími. „Cieľom je zmeniť našu perspektívu. Vidieť svet inak“ (Rist 2008: 264). Prax postrozvoja sa teda začína zmenou myslenia. Podľa Rista je potrebné spochybníť celú ekonomickú vedu (ibid.: 261).

Nestačí len inak myslieť, ale postrozvojové myslenie treba šíriť. Mnohí antropológovia bojujú za záujmy globálneho Juhu vo svojej výučbe a verejným vystupovaním. Príkladom môže byť ich boj proti politike Spojených štátov v Strednej Amerike (Ferguson 1994: 286). Samotný výskum môže prinášať výsledky idúce proti súčasnému rozvoju. Jednoducho povedané, aj akademická práca v kancelárii nie je iba teóriou, ale je aj praxou postrozvoja, ktorá sa ako akákoľvek iná začína vždy nejakou myšlienkou.

Antropológ Christopher Shepherd zas nabáda kolegyné a kolegov, aby počas výskumu predstierali oddanosť rozvoju a o nespravodlivosti, či kriminalite referovali až doma. Aby si boli vedomí, že antropológ je aktérom

postrozvojovej praxe a nemal by sa zodpovedať napríklad univerzitetnej etike, ale v prvom rade znevýhodneným skupinám z globálneho Juhu (Shepherd 2019).

Výskumníci môžu tiež usilovať o spoluprácu s podobne kritickými aktérmi, ako sú tu zmieňované hnutia aj na globálnom Severe. Jedným zo známejších je hnutie nerastu. Tento termín prvýkrát použil praotec politickej ekológie André Gorz v roku 1972 vo francúzštine – *décroissance*. Z ekofeministickej perspektívy nekonečný rast kritizovala už v 80. rokoch Maria Mies (Gregoratti – Raphael 2019: 88). Samotné hnutie však začalo rásť až začiatkom 21. storočia. V roku 2002 sa konala konferencia UNESCO v Paríži s názvom „Zvráťte rozvoj, prerobte svet!“ (Undo development, redo the world!) a v tom istom roku v Lyone vznikol Inštitút ekonomických a sociálnych štúdií o udržateľnom neraste. Rok nato sa konalo medzinárodné kolokvium o udržateľnom neraste, ktorého sa zúčastnilo 300 ľudí z Francúzska. V roku 2004 bol vo Francúzsku založený *Nerast, časopis o radosti zo života*, ktorého sa mesačne predá 30 000 výtlačkov. Nasledoval vznik kolektívu *Výskum a nerast* v roku 2007, pravidelné medzinárodné konferencie každé dva roky, publikovanie vedeckých článkov a špeciálnych čísel na tému nerastu (Kallis – Demaria – D’Alisa 2015: 37–39). V roku 2014 sa konferencie o neraste v Lipsku zúčastnilo 3 000 ľudí (Bendix 2017: 2620). V akademickom svete je teda nerast súčasťou diskusie, s ktorou treba počítať.

Nie je však celkom jednotným hnutím. V nemeckej diskusii sa dá nájsť až päť rôznych nerastových pozícií: konzervatívna, sociálne-reformistická, na sebestačnosť orientovaná, antikapitalistická a ekofeministická. Nie všetky tieto pozície naplňujú základy postrozvojového prístupu. Iba ekofeministická pozícia dôsledne problematizuje vzťahy medzi globálnym Severom a Juhom. Odmietajú spôsob, akým Západ dosiahol rozvoj, uvedomuje si dôležitosť poznania a tradičných (ženských) praktík na globálnom Juhu a spolu s antikapitalistickým nerastom kritizuje aj ekonomické prepojenie Severu a Juhu (Bendix 2017).

Nemecké konceptualizácie nerastu sa zaoberajú najmä ekologickými limitami súčasného ekonomického modelu v Európe. Sú založené na západnej vede a vedeckých štúdiách, čím sa zjavne odlišujú od tradičnejších konceptov z globálneho Juhu, ako *Buen vivir*. Miesto práv Matky Zeme počítajú emisie CO₂ voči rastu hospodárstva a obyvateľstva. V tomto ohľade dochádza Ziai k záveru, že nerast by sa dal považovať za špecificky európsky postrozvojový koncept – sekulárny, založený na vede a ignorujúci problematiku

univerzalizmu (Ziai 2015: 148–150). Problémom je aj západné ontologické oddelenie kultúry od prírody, teda maskulínna racionalita vychádzajúca z nezávislosti ľudskej spoločnosti na prírode. Nerast by mal usilovať o prepojenie privilegovaných kolektívov s hnutiami znevýhodnenej globálnej väčšiny a rešpektovať ontológiu, ktorá nie je založená na ekonomistických kategóriách, ale na duchovno-prírodnej integrite (Nirmal – Rocheleau 2019).

Ako sa nerast prejavuje v praxi? Hoci je sporné, či sa naozaj dá hovoriť o nerastovo orientovanom sociálnom hnutí (Ziai 2015: 150), kampaň Ende Gelände viedla ku klimatickým protestom, ktorých sa v septembri 2019 podľa usporiadateľov zúčastnilo 1,4 milióna Nemcov (tagesschau.de 2019), pričom niekoľko tisíc aktivistov blokovalo otvorené bane v Brandenbursku a Sasku.

Ende Gelände (Konečná!) usiluje o sociálnu a ekologicky spravodlivú energetickú transformáciu, odmieta zelený kapitalizmus a taktikou tohto hnutia je občianska neposlušnosť a vedomé porušovanie pravidiel, ktoré je v protiklade k legálnym taktikám používaným inými organizáciami. Hlavným cieľom Ende Gelände je zastavenie ťažby uhlia v Nemecku a spaľovania fosílnych palív.

Ende Gelände však samo o sebe nie je postrozvojovou praxou využívania alternatívnych zdrojov energie. Okrem boja proti uhlíu usiluje o zníženie spotreby – o návrat od súčasného rozvoja späť. V tomto je podobné hnutiam na globálnom Juhu, ktoré tiež bojujú proti rozvoju a tiež usilujú o zastavenie ťažby fosílnych palív, napríklad Yasuni-ITT (Nechajte to v zemi!) v zmiernenom Ekvádore.

Otázkou ostáva, akým sociálnym hnutím je Ende Gelände. Analýza nemeckých radikálnych alternatív – Solidarneho poľnohospodárstva (Solawi), Syndikátu nájomných domov a Ende Gelände ukazuje, že týmto alternatívam dominujú vzdelaní členovia mestskej strednej triedy. Chýbajú v nich znevýhodnené skupiny a hoci ide o funkčné spoločenstvá, sú ľudsky značne poddimenzované, takže používanie termínu hnutie je stále otáznе (Bendix – Müller – Ziai 2019).

Podobne sú na tom české *Limity jsme my*, ktorých omnoho menším náprotivkom na Slovensku je *Bod obratu*. Ide o horizontálne fungujúce organizácie využívajúce priamu akciu a usilujúce o zmenu systému, avšak nie sú to alternatívy v zmysle tej praxe, ktorá je tu analyzovaná. Nejde o energetické družstvá, ani komunitné poľnohospodárstvo.

Nerast sa v praxi orientuje primárne na boj zdola. Veľká časť hnutia vychádza z (eko)anarchistického podhubia. Avšak akademická produkcia venujúca sa praxi nerastu navrhuje politiky, ktoré smerujú zhora nadol (61 %) a pôsobia na národnej úrovni (43 %) (Cosme — Santos — O'Neill 2017: 327).

Preto je otázkou, aký je vzťah nerastu k štátu. Doterajšie akademické príspevky na tému nerastu sa síce venujú politikám, ktoré by mohol implementovať štát, ale nepredstavujú teoretický rámec spájajúci moderný liberálny štát s myšlienkami nerastu (D'Alisa 2019: 245). Ideálom je obvykle buď žiaden alebo menší štát so silnou občianskou participáciou. Štát viac nemá fungovať na technologicko-byrokratickej úrovni, ale má sa pohybovať v priestore, ktorého mierkou je človek. Akademiici a akademičky usilujú primárne o budovanie inštitúcií alternatívnych voči štátu. D'Alisa navrhuje Gramsciansky rámec integrálneho štátu, ktorý odmieta oddelenie štátu od občianskej spoločnosti. V tomto rámci môže existovať

koherencia medzi praxou autonómnych sociálnych hnutí a štátnych — byrokratických — politik. Nerast vo svojej akademickej podobe teda minimálne implicitne uznáva, že zmena politiky smerom k udržateľnosti si jednoducho vyžaduje štátne zásahy.

Akademikmi navrhované nerastové politiky (v článkoch napísaných po anglicky) pritom najčastejšie nesmerujú k environmentálnej udržateľnosti, ale k sociálnej rovnosti (Cosme — Santos — O'Neill 2017: 328). Samotné politiky navrhované kritikmi a kritičkami rastu sa dajú rozdeliť aj podľa ich vzťahu k súčasnému systému na reformistické, alternatívne a opozičné voči nemu a takisto podľa úrovne spoločnosti, na ktorej sú aplikovateľné — domácnosti, komunity, trh a štát (Parrique 2019: 479). Zoznam navrhovaných politik je zobrazený v **Tabuľke 1**.

Politiky uvedené v tabuľke boli vybrané z rôznych zoznamov od nerastových aktérov, okrem iných: francúzskej Strany nerastu, fínskej Siete nerastu,

Vzťah k systému/ Úroveň aktivity	Opozičné	Alternatívne	Reformistické
Domácnosť	Odmietnutie lietať alebo vlastniť auto, zodpovedné plodenie detí	Doma pestované a pripravované jedlo, vegánstvo, cestovanie bicyklom, stopom, suché toalety, kompostovanie	Menej práce, minimalizácia materiálneho vlastníctva ¹ , obmedzenie energetickej spotreby ² , obmedzenie opadu v domácnosti, zatepľovanie
Komunita	Gerilové záhradkárstvo, Deň bez nakupovania, Týždeň bez televízie, Nedela bez aut	Lokálne meny, etické banky, komunitné dielne, energetické, výrobné alebo bytové družstvá, družstvá starostlivosti o seniorov ³ a deti, komunitné kuchyne a práčovne, zdieľané záhrady, komunitou podporované poľnohospodárstvo, semenné banky, spolubývanie, squaty, barterové trhy, burzy, slobodný software, eko-dediny, participatívne rozpočtovanie	Zdieľanie aut
Trh	Zakázanie palmového oleja, obmedzenie úrokových mier, obmedzenie možnosti bánk vytvárať peniaze zvýšením úrovne frakčných rezerv, divestovanie ⁴	Nové elektrické autá, bio a Fair Trade produkty, podpora malovýrobcov, neziskové firmy, servisizácia ⁵ , sociálne podniky, pomalé podnikanie ⁶ , výrobné družstvá	Daň z objemu výroby, spotrebná daň na statusový tovar, uhlíková daň, cestná daň, daň z odpadu, zdanenie objemu výroby namiesto práce, zelené a etické clá, Tobinova daň, daň zo zisku a z korporátneho príjmu
Štát	Moratórium na ťažbu, limity na znečisťovanie, umorenie dlhov, zákaz motorových športov, zákaz reklamy, zastavenie využívania nukleárnej energie, hrádzí, spaľovní a vysokorýchlostného transportu, zelená regulácia finančného systému, zatvorenie daňových rajov a tieňového bankového systému, zákaz plánovaného zastarávania, verejné financovanie volebných kampaní	Základný príjem, istota práce, ochrana biotopov, rozširovanie miestnych obcí a vytvorenie novej jurisdikcie pre globálne občiny, nahradenie HDP inými indikátormi, konverzia automobilovej infraštruktúry na cyklistickú, uhlíkové trhy, medzinárodná mena, podpora ženským reprodukčným právam	Zdieľanie práce, finančná regulácia, daň z navýšenia kapitálu, 4-dňový pracovný týždeň, zníženie rýchlostných obmedzení, 100% daň z dedičstva, daň z nukleárneho odpadu, zdarma zdravotníctvo, vzdelávanie a sociálne poistenie, Glassov Steaglov zákon, reforma bankového tajomstva a daňových rajov, otvorené hranice

Zdroj: Upravené podľa Parrique 2019: 479—483

1 Napr. „The 100 Things Challenge“ — výzva vlastniť najviac 100 vecí (bez započítania zdieľaných vecí, kníh a nástrojov).

2 Napr. koncept 2000-wattovej spoločnosti započatý na Švajčiarskom federálnom inštitúte technológie v Zürichu. Individuálny člen takejto spoločnosti by do roku 2050 mal znížiť svoju spotrebu na 2 kWh za hodinu, teda 48 kWh denne.

3 Napr. Fureai kippu v Japonsku, kde za starostlivosť o seniorov človek získava kredity zameniteľné za starostlivosť v čase vlastnej staroby, alebo za starostlivosť o vlastného člena rodiny.

4 Zbavovanie sa aktív z etických dôvodov.

5 Nahradenie výroby produktov ponúkaním služby podobnej danému produktu.

6 Nahradenie cieľu krátkodobého zisku dlhodobou a udržateľnou perspektívou.

Barcelonskej deklarácie o neraste z Druhej medzinárodnej konferencie o ekonomickom neraste, či akademickej asociácie Výskum a nerast a mnohých ďalších návrhov od konkrétnych akademikov. „Najlepší“ zoznam podľa Parriqua (2019: 496) ponúka Hickel: predĺženie životnosti spotrebného tovaru, zákaz plánovaného zastarávania, právo na opravu, zákaz vyhadzovania jedla na skládky, zdanenie červeného mäsa, zákaz používania jednorázových plastov, rozšírenie dostupnosti verejných tovarov a služieb, zdieľanie áut, či sekačiek na trávu. Okrem týchto konkrétnych politík Hickel zdôrazňuje zavedenie klesajúceho limitu na množstvo použitého materiálu, ktoré by sa zastavilo na 8 tonách na osobu v roku 2050 (Hickel 2019).

Dve významné politiky nerastu sa týkajú otázky vlastníctva a fungovania peňazí. Nerastové návrhy reformy peňažnej sústavy vychádzajú z predpokladu, že peniaze nie sú neutrálnym nástrojom výmeny, ale že môžu byť usposobené tak, aby slúžili rôznym cieľom vrátane ekologických. Zástancovia nerastu navrhujú (a prevádzkujú) lokálne meny, ktoré lokalizujú výrobu a spotrebu a tým znižujú ekologickú záťaž. Tento cieľ môžu dosiahnuť nielen geografickým obmedzením, ale aj typovým, napríklad na energeticky nenáročné tovary a služby, ktoré sa za lokálne meny dajú kúpiť (Hornborg 2019). Sem by mohli spadať vegánske stravné lístky. Národná mena v nerastovej praxi môže existovať, ale bankám môže byť odňaté právo vytvárať peniaze a centrálna banka môže prevziať túto rolu bez toho, aby ňou vytvorené peniaze slúžili zisku a zároveň vláda môže minúť vytvorené peniaze v súlade s princípmi udržateľnosti. A napokon, bankám môže byť znemožnené prostredníctvom úrokových sadzieb zvyšovať množstvo peňažnej zásoby a tým prispievať k hospodárskemu rastu.

Rôzne peňažné formy môžu mať aj iné ako ekologické ciele. Napríklad Časová banka, prostredníctvom ktorej si jej členovia vymieňajú odpracované hodiny práce, vedie k rovnosti, pretože hodnotu tovaru určuje doba trvania práce, ktorá bola pri jeho výrobe vykonaná. Zároveň táto forma výmeny môže postupne viesť k netrhovej „výmene“, napríklad zdieľaniu, reciprocite, či redistribúcií a v konečnom dôsledku dekomodifikácii – presunu výroby z oblasti trhovej ekonomiky do oblasti „netrhovej spoločnosti“, ako tomu bolo v mnohých ohľadoch v minulosti (Parrique 2019: 631–665).

V oblasti vlastníctva nerast navrhuje zníženie nerovnosti, ktoré by viedlo k obmedzeniu bohatstva najbohatších ľudí na svete a to zas k obmedzeniu ničenia životného prostredia, ktorého sa svojou spotrebou dopúšťajú práve

najbohatší. (Otázkou je, aké ekologické dopady by malo zvýšenie bohatstva chudobnejších.) S bohatstvom súvisí aj obmedzenie výšky príjmu. Zásadnejšie zmeny sa týkajú demokratizácie firemného vlastníctva. Nerast usiluje o vytvorenie družstiev malého rozsahu umožňujúceho ich demokratickú samosprávu na princípe jeden zamestnanec-podielnik – jeden hlas. Tieto družstvá by mali mať svoj spoločenský cieľ, ktorý je iný ako zisk, teda mali by byť neziskové. Výrobné, energetické, spotrebné, či úverové družstvá by zároveň mali byť tak malé, aby neboli schopné ovplyvňovať spoločnosť spôsobom, ako to dnes robia mega-korporácie. Tzv. sociálne podniky definuje Johanisová ako participujúce na trhu a teda predávajúce nejaké produkty alebo služby, majúce verejnoprospešný cieľ, čiže nerozdeľujúce celý zisk svojim podielnikom a majúce demokratickú vlastnícku štruktúru (Johanisová 2013: 62). V poslednej oblasti vlastníctva – priznávania subjektivity prírode – sa niektoré verzie nerastu približujú napr. už zmienenému ekvádorskému Buen vivir a jeho ústavnej kodifikácii Matky Zeme (Parrique 2019: 509–565).

V Česku existuje mapa päťdesiatich ekonomických alternatív – v oblasti výroby, zdieľania, farmárstva, lesníctva, distribúcie potravín, vzdelávania, miestnej meny, kultúry, dopravy, ochrany biodiverzity, či predaja kávy, ktorú dopĺňa Ecomapa ekologického inštitútu Veronica, či adresár farmárov. Niektoré z alternatív zachytených na uvedených mapách bližšie analyzujú české akademičky. Napríklad skupín komunitne podporovného poľnohospodárstva existuje v ČR 15. Členovia brnenskej skupiny sa zaviazali odoberať od farmára 4–7 kg zeleniny týždenne. Alternatívny brnenský menový systém *Rozleť se* so 130 členmi zahŕňa obchodovanie s bylinkami, starostlivosťou o deti, kozím syrom, či senom. Sociálny podnik *Modrý domeček* pri Prahe zamestnáva 19 zdravotne postihnutých osôb a prevádzkuje žehliareň, kaviareň, detský kútik, galériu, či prednáškovú činnosť. Brnenské družstvo Autonapůl umožňuje zdieľanie 21 áut a ťažného vozíka (Fraňková 2015: 124–131).

Ide o príklady, ktoré niektorými svojimi charakteristikami naplňujú predpoklady postrozvojovej praxe, avšak nie sú v takej opozícii voči dominantnému systému ako Zapatisti v Mexiku, alebo *Ende Gelände*, či aj české *Limity jsme my*. Analýzy postrozvojovej praxe by sa mohli začať zaoberať komplementaritou týchto prístupov. Reformistické prístupy presadzujú aj environmentálne mimovládne organizácie, ktoré však na Slovensku počas predvolebnej kampane v roku 2020 otvorene podporili prorastové politické strany. V takej situácii sa

komplementarita alternatívy-opozície-reformizmu môže preklopiť z postrozvoja naspäť do rozvojovej politiky zeleného kapitalizmu.

ZÁVER

Empirická analýza postrozvojovej praxe je azda dostatočnou odpoveďou kritike postrozvoja zmienenej v úvode. Neplatí, že postrozvoj sa zastavuje pri kritike a že jeho pozícia je tak otvorená a vágna, že odmieta prijať zodpovednosť za politiku. A neplatí, že by sa postrozvoj dopúšťal poručníctva tým, že by obraňoval tradíciu pred modernitou. V praxi sa s oboma kritikami vyrovnáva dôsledne empirickým prístupom k hybridným konceptom, sociálnym hnutiam a konkrétnym politikám. Postrozvojoví autori nemajú problém kritizovať niektoré súčasné formy *Buen vivir*, či poukázať na skutočnosť, že vzývaní Zapatisti pôsobia aj na globálnom trhu, alebo že ich lekárska starostlivosť mieša tradičnú mexickú s modernou.

Čo je dôležitejšie pre českú a slovenskú verejnosť, „racionálny“ nerast je kritizovaný pre svoju racionalitu, pretože tá môže viesť k epistemickému útlaku, a diskusia sa naďalej vedie o vzťahu k štátu a dominantnej časti spoločnosti. Hoci postrozvoj je anti-kapitalistický, jeho súčasťou sú aj reformistické politiky. Pri nich sa len treba mať na pozore, aké sú ich dopady, aby nedochádzalo k upevňovaniu súčasného režimu.

Po analýze praxe postrozvoja ostáva urobiť už iba jeden krok. Zapojiť sa.

TOMÁŠ PROFANT

TOMÁŠ PROFANT (1983) ŠTUDOVAL POLITOLÓGIU, MEDZINÁRODNÉ VZŤAHY A EURÓPSKE ŠTÚDIÁ NA MASARYKOVEJ UNIVERZITE V BRNE. DOKTORÁT Z POLITOLÓGIE ZÍSKAL NA UNIVERZITE V KASELI. JE SENIORNÝM VÝSKUMNÝM PRACOVNÍKOM NA ÚSTAVE MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV V PRAHE A AKO ODBORNÝ ASISTENT PÔSOBÍ NA FAKULTE SOCIÁLNYCH A EKONOMICKÝCH VIED UNIVERZITY KOMENSKÉHO V BRATISLAVE. MEDZI JEHO ODBORNÉ ZÁUJMY PATRÍ MEDZINÁRODNÁ POLITICKÁ EKONÓMIA, POLITICKÁ EKOLÓGIA, ROZVOJOVÁ SPOLUPRÁCA A POSTKOLONIÁLNA TEÓRIA.

BIBLIOGRAFIA

- **Bendix, Daniel** (2017): *Reflecting the Post-Development gaze: the degrowth debate in Germany*. Third World Quarterly, Vol. 38, No. 12, s. 2617–2633, <doi:10.1080/01436597.2017.1314761>.
- **Bendix, Daniel, Müller, Franziska, Ziai, Aram** (2019): *Development alternatives in the North*. In: Klein, Elise – Morreo, Carlos Eduardo (ed.): *Postdevelopment in Practice. Alternatives, Economies, Ontologies*. London and New York: Routledge, s. 133–148.
- **Caria, Sara, Domínguez, Rafael** (2019): *Postdevelopment's forgotten 'other roots' in the Spanish and Latin American history of development thought*. In: Klein, Elise – Morreo, Carlos Eduardo (ed.): *Postdevelopment in Practice. Alternatives, Economies, Ontologies*. London and New York: Routledge, s. 52–65.
- **Cosme, I., Santos, R., O'Neill, D. W.** (2017): *Assessing the degrowth discourse: a review and analysis of academic degrowth policy proposals*. Journal of Cleaner Production, Vol. 149, s. 321–334.
- **Cowen, Michael P., Shenton, Robert W.** (1996): *Doctrines of development*. London and New York: Routledge.
- **Curchin, Katherine** (2019): *Economic hybridity in remote Indigenous Australia as development alterity*. In: Klein, Elise – Morreo, Carlos Eduardo (ed.): *Postdevelopment in Practice. Alternatives, Economies, Ontologies*. London and New York: Routledge, s. 163–175.
- **D'Alisa, Giacomo** (2019): *The State of Degrowth*. In: Chertkovskaya Ekaterina, Paulsson Alexander, Barca Stefania (ed.): *Towards a Political Economy of Degrowth*. London and New York: Rowman & Littlefield International, s. 243–257.
- **Damdul, Geshe Dorij** (2019): *Buddhism and Wisdom Based Compassion*. In: Kothari Ashish, Salleh Ariel, Escobar Arturo, Demaria Federico, Acosta Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 108–110.
- **Dominguez Pablo, Martin Gary J.** (2019): *Agdals*. In: Kothari Ashish, Salleh Ariel, Escobar Arturo, Demaria Federico, Acosta Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 82–85.
- **Esteva, Gustavo** (1992): *Fiesta – jenseits von Entwicklung, Hilfe und Politik*. Frankfurt am Main: Brandes und Apsel.
- **Ferguson, James** (1994): *The Anti-Politics Machine: "Development," Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- **Ferguson, James** (2011): *Toward a left art of government: from "Foucauldian critique" to Foucauldian politics*. History of the Human Sciences, Vol. 24, No. 4, s. 61–68.
- **Fuse, Motoi** (2019): *Kyosei*. In: Kothari Ashish, Salleh Ariel, Escobar Arturo, Demaria Federico, Acosta Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 226–228.
- **Fraňková, Eva** (2015): *Lokální ekonomiky v souvislostech aneb Produkce a spotřeba z blízka*. Brno: Masarykova univerzita.
- **Gibson-Graham, J.K.** (2005): *Surplus Possibilities: Postdevelopment and community economies*. Singapore Journal of Tropical Geography, Vol. 26, No. 1, s. 4–26.
- **Gilgenbach Dominik, Moser Bettina** (2012): *Lieber autonom als entwickelt? Zapatistische Autonomie als empirische Stütze des Post-Development?* Journal Für Entwicklungspolitik, Vol. 28, No. 4, s. 8–29.
- **Goméz Patricia Botero** (2019): *Sentipensar*. In: Kothari Ashish, Salleh Ariel, Escobar Arturo, Demaria Federico, Acosta Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 302–305.
- **Gregoratti Catia, Raphael Riya** (2019): *The Historical Roots of a Feminist 'Degrowth'. Maria Mies's and Marilyn Waring's Critiques of Growth*. In: Chertkovskaya Ekaterina, Paulsson Alexander, Barca Stefania (ed.): *Towards a Political Economy of Degrowth*. London and New York: Rowman & Littlefield International, s. 83–98.
- **Gualinga, Patricia** (2019): *Kawsak Sacha*. In: Kothari Ashish, Salleh Ariel, Escobar Arturo, Demaria Federico, Acosta Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 223–226.
- **Gudynas, Eduardo** (2011): *Buen Vivir: Today's tomorrow*. Development, Vol. 54, No. 4, s. 441–447, <doi:10.1057/dev.2011.86>.
- **Gudynas, Eduardo** (2015): *Buen Vivir*. In: Kallis Giorgos, Demaria Federico, D'Alisa Giacomo (ed.): *Degrowth. A Vocabulary for a New Era*. Routledge: New York and London, s. 295–299.
- **Hamdi Alice, Hilf Sebastian, Schmidt Katharina** (2012): *Alternativen in der Stadt: Der Kampf der Sem-Tetos in Rio de Janeiro*. Journal Für Entwicklungspolitik, Vol. 28, No. 4, s. 30–47.
- **Hickel, Jason** (2019): *Climate breakdown is coming. The UK needs a Greener New Deal | Jason Hickel*. The Guardian, 5. 3. 2019, ><https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/mar/05/climate-breakdown-uk-greener-new-deal-cap-consumption>.

- **Hornborg, Alf** (2019): *The Imperative of Redesigning Money to Achieve Degrowth*. In: Chertkovskaya, Ekaterina — Paulsson, Alexander — Barca, Stefania (ed.): *Towards a Political Economy of Degrowth*. London and New York: Rowman & Littlefield International, s. 193–207.
- **Hou, Yuxin** (2019): *Hurai*. In: Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 203–205.
- **Hugu, Stuej** (2019): *Tao worldview*. In: Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 314–317.
- **Hunsmann, Moritz** (2012): „*Alternatives to development“ and acute dependency: HIV/AIDS as a blind spot of post-development theory?* *Journal Für Entwicklungspolitik*, Vol. 28, No. 4, s. 88–108.
- **Chuji, Mónica — Rengifo, Grimaldo — Gudynas, Eduardo** (2019): *Buen Vivir*. In: Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 111–114.
- **Izmestiev, Artemy — Klingebiel, Stephan** (2020): *International (development) cooperation in a post-COVID-19 world: a new way of interaction or super-accelerator?* *Devpolicy Blog*, »<https://devpolicy.org/international-development-cooperation-in-a-post-covid-19-world-a-new-way-of-interaction-or-super-accelerator-20200501-1/>.
- **Johanisová, Naďa** (2013): *Alternativy podnikání v nerůstové ekonomice*. *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica*, Vol. XIX, No. 2, s. 59–77.
- **Kallis, Giorgos — Demaria, Federico — D’Alisa, Giacomo** (2015): *Introduction: Degrowth*. In: D’Alisa, Giacomo — Demaria, Federico — Kallis, Giorgos (ed.): *Degrowth. A Vocabulary for a New Era*. Routledge: New York and London, s. 36–57.
- **Kiely, Ray** (1999): *The Last Refuge of the Noble Savage? A Critical Assessment of Post-Development Theory*. *The European Journal of Development Research*, Vol. 11, No. 1, s. 30–55.
- **Kothari, Ashish — Demaria, Federico — Acosta, Alberto** (2014): *Buen Vivir, Degrowth and Ecological Swaraj: Alternatives to sustainable development and the Green Economy*. *Development*, Vol. 57, No. 3, s. 362–375, <doi:10.1057/dev.2015.24>.
- **Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto** (2019): *Pluriverse: A Post-Development Dictionary*. Tulika Books.
- **Lang, Miriam** (2019): *Plurinationality as a strategy: transforming local state institutions*. In: Klein, Elise — Morreo, Carlos Eduardo (ed.): *Postdevelopment in Practice. Alternatives, Economies, Ontologies*. London and New York: Routledge, s. 176–189.
- **Latouche, Serge** (1993): *In the wake of the affluent society. An exploration of post-development*. London, New Jersey: Zed Books.
- **Le Grange, Lesley** (2019): *Ubuntu*. In: Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 323–326.
- **Matthews, Sally** (2006): *Responding to Poverty in the Light of the Post-Development Debate: Some insights from the NGO Enda Graf Sahel*. *Africa Development*, Vol. 31, No. 4, s. 52–72–52–72, <doi:10.4314/ad.v31i4.>.
- **Matthews, Sally** (2008): *The Role of the Privileged in Responding to Poverty: perspectives emerging from the post-development debate*. *Third World Quarterly*, Vol. 29, No. 6, s. 1035–1049, <doi:10.1080/01436590802201022>.
- **M’Barek, Mabrouka** (2019): *Ibadism*. In: Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 205–208.
- **McGregor, Andrew** (2007): *Development, foreign aid and post-development in Timor-Leste*. *Third World Quarterly*, Vol. 28, No. 1, s. 155–170, <doi:10.1080/01436590601081955>.
- **McGregor, Deborah** (2019): *Minobimaatisiwin*. In: Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 240–243.
- **McKinnon, Katharine** (2008): *Taking post development theory to the field: Issues in development research*, Northern Thailand. *Asia Pacific Viewpoint*, Vol. 49, No. 3, s. 281–293, <doi:10.1111/j.1467-8373.2008.00377.x>.
- **Nakano, Yoshihiro** (2019): *Postdevelopment in Japan? revisiting Yoshirou Tamanoi’s theory of regionalism*. In: Klein, Elise — Morreo, Carlos Eduardo (ed.): *Postdevelopment in Practice. Alternatives, Economies, Ontologies*. London and New York: Routledge, s. 37–51.
- **Ndushabandi, Eric Ns. — Rutazibwa, Olivia U.** (2019): *Agaciro*. In: Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 79–82.

- **Nederveen Pieterse, Jan** (2000): *After Post-Development*. Third World Quarterly, Vol. 21, No. 2, s. 175–191.
- **Nirmal, Padini — Rocheleau, Dianne** (2019): *Decolonizing degrowth in the post-development convergence: Questions, experiences, and proposals from two Indigenous territories*. *Environment and Planning E: Nature and Space*, Vol. 2, No. 3, s. 465–492, <doi:10.1177/2514848618819478>.
- **Oviedo, Atawallpa** (2018): *Qué es el Sumak Kawsay*. La Paz: Sumak Editores.
- **Parrique, Timothée** (2019): *The political economy of degrowth*. *Economics and Finance (PhD.)*. Université Clermont Auvergne, Stockholms Universitet, Cit z »<https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-02499463>
- **Poel, Jan Van de** (2020): *Is ODA up to the challenges posed by the coronavirus pandemic?* Eurodad, »<https://eurodad.org/Entries/view/1547191/2020/04/30/Is-ODA-up-to-the-challenges-posed-by-the-coronavirus-pandemic>.
- **Radcliffe, Sarah A.** (2012): *Development for a postneoliberal era? Sumak kawsay, living well and the limits to decolonisation in Ecuador*. *Geoforum, SI — Party Politics, the Poor and the City: reflections from South Africa*, Vol. 43, No. 2, s. 240–249, <doi:10.1016/j.geoforum.2011.09.003>.
- **Rahnema, Majid** (1997): *Development and the People's Immune System: The Story of Another Variety of AIDS*. In: Rahnema, Majid — Bawtree, Victoria (ed.): *The Post-Development Reader*. London and New Jersey: Zed Books, s. 111–129.
- **Rahnema, Majid — Bawtree, Victoria** (1997): *The Post-development Reader*. London: Zed Books.
- **Ramírez Gallegos, René**. (2010): *Socialismo del sumak kawsay, o, biosocialismo republicano*. Quito: Secretaría Nacional de Planificación y Desarrollo.
- **Rist, Gilbert** (2008): *The History of Development: From Western Origins to Global Faith*. London and New York: Zed Books.
- **Shepherd, Christopher J.** (2019): *Green and anti-green revolutions in East Timor and Peru: seed, lies and applied anthropology*. In: Klein, Elise — Morreo, Carlos Eduardo (ed.): *Postdevelopment in Practice*. *Alternatives, Economies, Ontologies*. London and New York: Routledge, s. 231–246.
- **Shrivastava, Aseem** (2019): *Prakritik Swaraj*. In: Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 283–286.
- **Schöneberg, Julia** (2019): *Manoeuvring political realms: alternatives to development in Haiti*. In: Klein, Elise — Morreo, Carlos Eduardo (ed.): *Postdevelopment in Practice*. *Alternatives, Economies, Ontologies*. London and New York: Routledge, s. 263–275.
- **Sun, Yun** (2020): *China and Africa's debt: Yes to relief, no to blanket forgiveness*. Brookings, »<https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2020/04/20/china-and-africas-debt-yes-to-relief-no-to-blanket-forgiveness/>
- **tagesschau.de** (2019): *Millionen fürs Klima*. tagesschau.de, 20. 9. 2019, »<https://www.tagesschau.de/inland/klimastreiks-friday-for-future-105.html>
- **Tutzer, Mirjam** (2012): *Das Licht und die Flasche: Sichtweisen, Alternativen zu Entwicklung und Handlungsmacht in Kibera, Nairobi*. *Journal Für Entwicklungspolitik*, Vol. 28, No. 4, s. 48–68.
- **Walsh, Catherine** (2010): *Development as Buen Vivir: Institutional arrangements and (de)colonial entanglements*. *Development*, Vol. 53, No. 1, s. 15–21, <doi:10.1057/dev.2009.93>.
- **Yongjia, Liang** (2019): *Chinese Religions*. In: Kothari, Ashish — Salleh, Ariel — Escobar, Arturo — Demaria, Federico — Acosta, Alberto (ed.): *Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. New Delhi: Tulika Books, s. 114–118.
- **Zaldívar, Víctor Bretón Solo de** (2017): *Three divergent understandings of Buen Vivir in the Ecuador of the Citizens' Revolution*. *Latin American and Caribbean Ethnic Studies*, Vol. 12, No. 2, s. 188–198, <doi:10.1080/17442222.2017.1318541>.
- **Ziai, Aram** (2013): *The discourse of "development" and why the concept should be abandoned*. *Development in Practice*, Vol. 23, No. 1, s. 123–136, <doi:10.1080/09614524.2013.752792>.
- **Ziai, Aram** (2015): *Post-Development Concepts? Buen Vivir, Ubuntu and Degrowth*. In: Santos, Boaventura de Sousa — Cunha, Theresa (ed.): *Epistemologies of the South: South-South, South-North and North-South Global Learnings*. Coimbra: Centro de Estudos Sociais. Universidade de Coimbra, s. 143–154.

Kolektiv autorů

Krise a příležitosti

Ekonomické a sociální dopady epidemie Covid-19

Vydavatel: Rosa Luxemburg Stiftung e. V., zastoupení v České republice
Praha 2020

Postoje autorů prezentované v textu nemusí nutně představovat stanovisko nadace.

978-80-907997-1-4

